วารสารมานุษยวิทยา

Journal of Anthropology, Sirindhorn Anthropology Centre (JASAC)

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567)

Volume 7 Number 1 (January - June 2024)

ISSN 2630-001X (Print) 2773-9619 (Online)

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

กรุงเทพมหานคร

ฌส

วารสารมานุษยวิทยา

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2567)

วารสารมานุษยวิทยาเป็นวารสารวิชาการของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่งการสนับสนุนยกระดับ และเผยแพร่การศึกษาใหม่ ๆ ทางมานุษยวิทยาที่อธิบายพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประการที่สอง การสนับสนุนให้นักมานุษยวิทยารุ่นต่าง ๆ ได้ผลิตงานวิชาการที่มีคุณภาพ สามารถอธิบายสภาพปัญหาสังคมที่ส่งผลกระทบต่อคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ รวมถึงความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรมและอคติทางสังคม ประการที่สาม การส่งเสริมความเข้าใจและเปิดโลกทัศน์ใหม่ ๆ เกี่ยวกับการศึกษาชีวิตมนุษย์ เป้าหมายทั้ง 3 ประการนี้คือปรัชญาและพันธกิจสำคัญของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ที่เล็งเห็นว่าความรู้ทางมานุษยวิทยาคือสิ่งที่จำเป็นต่อสังคมเพื่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของมนุษย์และความแตกต่างทางสังคมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

วารสารมานุษยวิทยามีการตีพิมพ์เผยแพร่ปีละ 2 ฉบับ คือ ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มิถุนายน และฉบับที่ 2 เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม โดยเปิดรับข้อเสนอบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษผ่านระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย (Thai Journal Online)

สามารถอ่านและดาวน์โหลดบทความได้ที่ https://tci-thaijo.org/index.php/jasac

Journal of Anthropology, Sirindhorn Anthropology Centre (JASAC)

Volume 7 Number 1 (January – June 2024)

The Journal of Anthropology, an academic publication of the Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization) (SAC), has 3 important objectives. Firstly, to encourage, enhance and circulate new anthropological works that demonstrate the socio-cultural dynamics of human societies from the past to present. Secondly, to support anthropologists of all generations in creating qualified research papers that investigate social issues that have affected human values, dignities, as well as social inequality, injustice, and prejudice. Thirdly, to advocate and promote fresh perspectives and approaches in studying human activities. These three objectives are the philosophical underpinning of the SAC's mission, which recognizes that anthropological knowledge is essential for creating peaceful coexistence of human and societal differences in our rapidly changing globalized world.

The Journal of Anthropology publishes 2 issues each year, the first issue of January-June and the second issue of July-December. We welcome academic contribution both in Thai and English. Articles can be submitted through our online system.

visit journal: https://tci-thaijo.org/index.php/jasac

คณะที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ

นิติ ภวัครพันธุ์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศิราพร ณ ถลาง	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
อานันท์ กาญจนพันธุ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ยศ สันตสมบัติ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ชยันต์ วรรธนะภูติ	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เสมอชัย พูลสุวรรณ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ธนิก เลิศชาญฤทธ์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รัศมี ชูทรงเดช	มหาวิทยาลัยศิลปากร
โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

กองบรรณาธิการ

โสวัตรี ณ ถลาง	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
จักรพันธ์ ขัดชุ่มแสง	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
วสันต์ ปัญญาแก้ว	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
อนุสรณ์ อุณโณ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ยุกติ มุกดาวิจิตร	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พิเชฐ สายพันธ์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
บุญเลิศ วิเศษปรีชา	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สายพิณ ศุพุทธมงคล	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
กนกวรรณ ธราวรรณ	มหาวิทยาลัยมหิดล
สิริพร สมบูรณ์บูรณะ	มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
ดำรงพล อินทร์จันทร์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
เอกรินทร์ พึ่งประชา	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตรงใจ หุตางกูร	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

บรรณาธิการ

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ผู้ช่วยบรรณาธิการและประสานงานทั่วไป

วิสุทธิ์ เวชวราภรณ์	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
นพพล เมฆมาก	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

Advisory Board:

Niti Pawakapan	Chulalongkorn University
Siraporn Nathalang	Chulalongkorn University
Anan Ganjanapan	Chiang Mai University
Yos Santasombat	Chiang Mai University
Chayan Vaddhanaphuti	Chiang Mai University
Samerchai Poonsuwan	Thammasat University
Thanik Lertcharnrith	Silpakorn University
Rasmi Shoocongdej	Silpakorn University
Komatra Chuengsatiansup	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Editorial Board:

Sowatree Nathalang	Kasetsart University
Jaggapan Cadchumsang	Khon Kaen University
Pinkaew Laungaramsri	Chiang Mai University
Wasan Panyagaew	Chiang Mai University
Anusorn Unno	Thammasat University
Yukti Mukdawijitra	Thammasat University
Pichet Saiphan	Thammasat University
Boonlert Visetpricha	Thammasat University
Saipin Suputtamongkol	Thammasat University
Kanokwan Tharawan	Mahidol University
Siriporn Somboonburana	Walailak University
Damrongphon Inchan	Silpakorn University
Ekarin Phungpracha	Silpakorn University
Trongjai Hutangkura	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Editor:

Narupon Duangwises	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

Assistant editor:

Whisut Vejvarabhorn	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre
Nopphon Mekmak	Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre

ที่ทำการกองบรรณาธิการ
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
20 ถนนบรมราชชนนี ตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170
โทร 02 880 9429-3807

Editorial Offices
Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization),
20, Boromrachachonni Road, Taling-Chan, Bangkok, Thailand, 10170,
tel. (+662) 8809429 ext. 3807

ออกแบบปก	วิสูตร สิงห์โส
จัดรูปเล่ม	วรัญญา เพ็ชรคง
ตรวจพิสูจน์อักษร	ณัฏฐวรรธน์ คล้ายสมมุติ

จัดพิมพ์โดย	ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กรุงเทพฯ โทร. 02-880-9429
ISSN	2630-001X (Print) 2773-9619 (Online)

copyrights@2021 by Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization)

สารบัญ (Contents)

บทบรรณาธิการ 8

บทความวิชาการ

ภูมิปัญญาเชิงนิเวศของนากาใน Son of the Thundercloud ของอีสเทอรีน คิรี 11
เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, พนา กันธา และรัชการัณย์ สวัสดี

การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตนกับเขื่อนในลุ่มน้ำโขง 51
กนกวรรณ มะโนรมย์

มนุษย์ล่องหนในระบาดวิทยา: “ความเปลือยเปล่า” ของคนชายขอบในเมืองเชียงใหม่ 109
ชัยพงษ์ สำเนียง และพิสิษฏ์ นาสี

“เขียนตระกูล” ประวัติศาสตร์ชุมชนกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด 153
ภูมิ ภูติมหาตมะ และนฤพร พานิชการ

การทบทวนความเข้าใจในเรือนพื้นถิ่น “ชาวเขา” ในประเทศไทย: กรณีศึกษาเรือนชาวเมี่ยน หมู่บ้านภูลังกา 185
สุชล มัลลิกะมาลย์

บทปริทัศน์หนังสือ

Historical Sex Work: New Contributions from History and Archaeology 231
ธนิก เลิศชาญฤทธ์

บทบรรณาธิการ

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ

การอยู่ในโลกคือการมองเห็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและไม่หยุดนิ่งของสรรพสิ่งที่พึ่งพาอาศัยกันทั้งมนุษย์ สัตว์ ระบบนิเวศ และสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ในบทความของเก่งกิจ กิติเรียงลาภ, พนา กันธา และรัชการัณย์ สวัสดี ชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาเชิงนิเวศของชาวนากา ในวรรณกรรมของอีสเทอรีน คิรี เรื่อง Son of the Thundercloud สะท้อนบริบททางการเมืองยุคอาณานิคมอังกฤษที่ส่งผลต่อชนพื้นเมืองในอินเดีย ถิ่นอาศัยของชาวนากาสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและจิตวิญญาณที่ซับซ้อนและไร้ขอบเขต สวนทางกับวิธีคิดชาตินิยมที่สร้างพรมแดนที่ตายตัว วิธีคิดที่ต่างกันนี้สะท้อนความจริงหรือภาววิทยาของการดำรงอยู่ที่ไม่เหมือนกัน ในบทความของกนกวรรณ มะโนรมย์ อธิบายให้เห็นประสบการณ์ของคนท้องถิ่นอีสานที่อยู่กับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและผลกระทบของเขื่อนในลุ่มน้ำมูล จนทำให้เกิดการหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน (embodiment) โดยคนท้องถิ่นเรียนรู้และสร้างแบบแผนชีวิตในการอยู่กับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป บทความของชัยพงษ์ สำเนียง และพิสิษฏ์ นาสี ชีวิตให้เห็นชีวิตที่ยากลำบากในช่วงระบาดของโควิด-19 ของแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ในเขตเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นคนชายขอบและเข้าไม่ถึงความช่วยเหลือของรัฐ มาตรการป้องกันโรคระบาดทำให้เกิดการปิดกิจการและหยุดเดินทางของผู้คน ทำให้แรงงานต่างด้าวตกงานและไม่มีรายได้ ขณะเดียวกันคนไทยยังมองแรงงานเหล่านี้ว่าเป็นกลุ่มที่แพร่เชื้อโควิด-19 รัฐไทยไม่มีมาตรการที่ช่วยเหลือแรงงานเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรม แต่มองว่าเป็นกลุ่มคนต่างด้าว

บทความของภูมิ ภูติมหาตมะ และนฤพร พานิชการ อธิบายให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูล ในย่านคลองบางจาก เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร เกิดขึ้นบนจากระบบเครือญาติและการแต่งงาน ทำให้ชุมชน

ในเขตคลองบางจากมีลักษณะเป็นครอบครัวเดียวกันและเติบโตขึ้นจากสังคมชาวสวน บางคนเป็นข้าราชการ ตระกูลสำคัญคือตระกูลเปาโรหิตย์ที่ตั้งรกรากมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ดังนั้นการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครจึงจำเป็นต้องศึกษาประวัติชีวิตของลูกหลานของตระกูลต่าง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน บทความของสุชล มัลลิกะมาลย์ อธิบายเกี่ยวกับเรือนพักอาศัยของชาวเมี่ยน หมู่บ้านภูลังกา ตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา พบว่าชาวเมี่ยนตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ทศวรรษ 1930 และเกี่ยวข้องกับการติดต่อกับรัฐไทยเช่นการเสียภาษีฝิ่น บ้านของชาวเมี่ยนจะปลูกแบบคร่อมดิน (เปี่ยวเดา) หลังคามุงด้วยหญ้าคา เสาบ้าน นิยมใช้เสาไม้ก่อฝาบ้าน นิยมใช้ไม้งิ้ว บางบ้านจะปลูกแบบยกพื้นมีเสา (เปี่ยวพ่าง) ยังชีพด้วยการปลูกข้าวและข้าวโพด ในช่วงปราบคอมนิวนิสต์ในทศวรรษ 2510 ชาวเมี่ยนต้องอพยพออกจากถิ่นเดิมมีผลต่อการสร้างบ้านที่พักชั่วคราว

ภูมิปัญญาเชิงนิเวศของนากาใน *Son of the Thundercloud* [1] ของอีสเทอรีน คิรี

The ecological wisdom of the Nagas in Easterine Kire's Son of the Thundercloud

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Kengkij Kitirianglarp
Faculty of Social Science, Chiang Mai University
Email: kkengkij@gmail.com

พนา กันธา
สำนักงานบริหารงานวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Pana Kantha
Office of Research Administration, Chiang Mai University
Email: mynameispana@gmail.com

รัชการัณย์ สวัสดี
นักวิชาการอิสระ
Ratchakaran Sawaddee
Independent Scholar
Email: ratchakaran.60@gmail.com

วันรับบทความ: 1 ธันวาคม 2566 (Received December 1, 2023)
วันแก้ไขบทความ: 25 ธันวาคม 2566 (Revised December 25, 2023)
วันตอบรับบทความ: 26 มกราคม 2567 (Accepted January 26, 2024)

บทคัดย่อ

เป้าหมายของบทความนี้คือ การทำความเข้าใจภูมิปัญญาเชิงนิเวศของชาวนากา โดยศึกษาผ่านวรรณกรรมของอีสเทอรีน คิรี เรื่อง *Son of the Thundercloud* ในวรรณกรรมเรื่องนี้ คิรีได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาวนากา นั่นคือ ความแตกแยกในหมู่ชนนากาภายหลังจากการประกาศเอกราชของอินเดียและการผนวกเอาภูเขานากาเป็นส่วนหนึ่งของอินเดีย ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวคือมรดกของลัทธิอาณานิคมที่มาพร้อมกับวิธีคิดแบบชาตินิยม วรรณกรรมของคิรีซึ่งเป็นการนำนิทานปรัมปราที่แตกต่างหลากหลายของชาวนากามาเล่าใหม่ได้นำเสนอภูมิปัญญาเชิงนิเวศของชาวนากา ขณะที่สภาวะอาณานิคมและความคิดแบบชาตินิยมพยายามสถาปนาขอบเขตแบบรัฐประชาชาติหรือขอบเขตที่ตายตัวขึ้นมา แต่เรื่องเล่าของชาวนากาหรือโลกของชาวนากาที่ปรากฏผ่านงานของคิรีกลับเป็นการท้าทายข้อจำกัดของ “รัฐประชาชาติ” ที่วางอยู่บนการแยกและการกีดกัน พร้อมกันนี้ โลกของชาวนากาได้เสนอภววิทยาทางเลือกที่ต่างออกไป นั่นคือ โลกของชาวนากาเป็นการถักทอกันของบุคคลต่าง ๆ ทั้งมนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมโลกเดียวกัน การเล่าเรื่องจึงเป็นกระบวนการของการสร้างชุมชนที่หมายถึงการสร้าง “โลก” ซึ่งโลกดังกล่าวมีลักษณะเป็นพื้นที่เปิด ไม่มีขอบเขตที่แน่นอนตายตัวและสามารถตัดข้ามพรมแดน รวมไปถึงตัดข้ามความเป็นเรื่องเล่ากับเรื่องจริงด้วย ดังนั้น เรื่องเล่าเหล่านี้จึงไม่ใช่การสถาปนาเส้นเขตแดนตายตัวแบบรัฐประชาชาติ ด้วยเหตุนี้ ในโลกของชาวนากาจึงไม่สามารถลดทอนสรรพสิ่งไปเป็นปัจเจกบุคคลได้ เพราะกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ล้วนเกาะเกี่ยวสัมพันธ์กัน ซึ่งตรงกันข้ามกับวิธีคิดแบบทวินิยมที่มากับพร้อมกับสภาวะอาณานิคมตะวันตกที่แยกสรรพสิ่งออกจากกัน

คำสำคัญ: นากา, ภูมิปัญญาเชิงนิเวศ, อีสเทอรีน คิรี, สภาวะอาณานิคม, ชาตินิยม

Abstract

The aim of this article is to understand the ecological wisdoms of the Naga people by examining the writings of Easterine Kire, a Naga author, particularly in the work "Son of the Thundercloud." Kire documented a significant historical event among the Naga people, namely, the internal conflicts within the Naga community following India's declaration of independence and the assimilation of Naga Hills into India. This conflict represents the legacy of colonialist ideologies that accompany nationalism. Kire's work, which is a diverse reinterpretation of various folktales of the Naga people, has presented the ecological wisdoms of the Naga people. While coloniality and nationalism attempt to establish rigid national boundaries, the narratives of the Naga people or the Naga world portrayed through Kire's works challenge the limitations of the "nation-state" that rely on separation and division. Simultaneously, the world of the Naga people is a weaving together of various kinds of persons, both human and non-human, coexisting within the same world. The act of storytelling is, therefore, a process of community-building that involves creating a "world." This world is characterized by open spaces, without rigid boundaries, capable of transcending borders. This includes transcending the distinction between fiction and reality. Therefore, these narratives do not establish fixed national borders in the manner of a nation-state; moreover, the world of the Naga people cannot reduce entities into isolated individuals. This is because the origins of both human and non-human entities are inherently interrelated, contrasting

with the dualism that comes with the Western coloniality, which separates entities from each other.

Keywords: Nagas, Ecological Wisdoms, Easterine Kire, Coloniality, Nationalism

บทนำ

บทความนี้พัฒนามาจากงานวิจัยเกี่ยวกับความคิดในเชิงนิเวศ (ecological thought) ของชาวนากาโดยศึกษาผ่านวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อในการทำความเข้าใจจักรวาลทัศน์และความคิดเชิงนิเวศของชาวนากา โดยเฉพาะการรื้อฟื้นความคิดเชิงนิเวศในงานเขียนของอีสเทอรีน คิรี (Easterine Kire) นักเขียนชาวนากา เผ่าอังกามิ (Angami) ที่ให้ความสำคัญกับการนำเรื่องเล่าและตำนานปรัมปราของชาวนากามาเล่าใหม่ เป้าหมายของงานวิจัยก็คือ การศึกษาภูมิปัญญาเชิงนิเวศของชาวนากาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเผชิญหน้ากับวิกฤตของระบบนิเวศที่มาพร้อมกับหรือเป็นผลพวงของระบอบอาณานิคม ผ่านการเสนอทางเลือกใหม่ที่อิงกับจักรวาลวิทยาของชาวนากา บทความนี้เลือกวรรณกรรมของอีสเทอรีน คิรี เรื่อง *Son of the Thundercloud* (2016) มาเป็นสนามหลักของการศึกษา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบทความนี้จะใช้วรรณกรรมเป็นสนามของการศึกษา ทว่าเป้าหมายของการศึกษาไม่ใช่การวิเคราะห์ตัวบทตามขนบของวรรณกรรมวิจารณ์ บทความนี้ให้ความสำคัญกับวรรณกรรมดังกล่าวใน 2 ระดับ คือ 1) เพื่อเป็นสนามของการทำความเข้าใจภววิทยาและจักรวาลวิทยาของนากา และ 2) เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของเรื่องเล่าและการส่งต่อเรื่องเล่า ความสำคัญทั้ง 2 ระดับของวรรณกรรมชิ้นนี้จะมีส่วนช่วยเป็นฐานให้กับการทำความเข้าใจโลกและความคิดเชิงนิเวศของชาวนากาได้

บทความนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 6 ส่วน คือ 1) ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของนากาแลนด์และประวัติของคีรี ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจที่มาและบริบทของวรรณกรรมได้ดีขึ้น 2) เรื่องย่อของ *Son of the Thundercloud* ซึ่งเป็นสนามในการศึกษาของบทความนี้ 3) ชี้ให้เห็นบทบาทและความสำคัญของการเล่าเรื่อง เรื่องเล่า และนักเล่าเรื่อง 4) การตีความคริสต์ศาสนาและการเปลี่ยนพระเจ้าของคริสต์ศาสนาให้เป็นเทพเจ้าของชาวนากาในงานของคีรี 5) ภววิทยาและจักรวาลวิทยาของนากา และ 6) การมองจักรวาลวิทยาแบบเป็นวงกลมแบบเกิดซ้ำ ซึ่งทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การตอบตอบคำถามวิจัยว่า อะไรคือความคิดเชิงนิเวศของชาวนากา

ภูมิหลังของนากาแลนด์ และอิสเทอรีน คีรี

อีสเทอรีน คีรี นักเขียนหญิงชาวเผ่าอังกามิ เกิดที่เมืองโกหิมา (Kohima) ซึ่งปัจจุบันเป็นเมืองหลวงของรัฐนากาแลนด์ (Nagaland) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย หนึ่งในรัฐที่มีอาณาบริเวณติดกับรัฐนากาแลนด์ก็คือ รัฐอัสสัม (Assam) ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นนิคมเพาะปลูกขนาดใหญ่ของระบอบอาณานิคมอังกฤษ นั่นคือ การเพาะปลูกชาอัสสัม ด้วยเหตุที่อัสสัมเป็นพื้นที่ราบติดกับภูเขานากาเป็นพื้นที่เพาะปลูกชาซึ่งเป็นสินค้าสำคัญของอังกฤษในขณะนั้น การดำรงอยู่ของคนบนภูเขาจึงเป็นความเสี่ยงที่เจ้าอาณานิคมอังกฤษต้องควบคุมจัดการ อย่างไรก็ตาม ด้วยลักษณะของภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงก็ส่งผลให้เจ้าอาณานิคมยากจะควบคุมได้ กอปรกับกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บนภูเขานากาในขณะนั้นเองก็มีความหลากหลายและไม่ได้เป็นหนึ่งเดียวกันหรือไม่สามารถเรียกรวม ๆ แบบที่เจ้าอาณานิคมเรียกว่าเป็น “ชนเผ่านากา” ได้ ความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวจึงยิ่งเพิ่มความยากให้กับเจ้าอาณานิคมในการทำความเข้าใจกลุ่มคนเหล่านี้ ปัจจุบันไม่สามารถระบุจำนวนที่แน่ชัดได้ว่ากลุ่มชนนากาประกอบไปด้วยจำนวนกี่ชนเผ่าย่อย เนื่องด้วยขึ้นอยู่กับคำนิยามและวิธีการจำแนก อีกทั้งบางชนเผ่ามีความลื่นไหล

และสามารถจัดอยู่ในกลุ่มชนนากาพร้อมกับที่สามารถนับรวมอยู่ในกลุ่มชนกูกิ (Kuki) ที่อยู่ใกล้เคียงได้ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มชนที่ปัจจุบันอาจเรียกรวม ๆ ว่าชาวนากาจึงอาจมีจำนวนมากถึงประมาณ 30-80 ชนเผ่า (Oppitz et al., 2008: 16) แต่เดิมแต่ละชนเผ่าจะมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไป บางชนเผ่านับถือเทพเจ้าที่เป็นเสือ บางชนเผ่านับถือเทพเจ้าที่เป็นแม่น้ำ บางชนเผ่านับถือสัตว์ต่าง ๆ ก่อนที่ศาสนาคริสต์จะกลายเป็นศาสนาหลักของชาวนากา

ในกระบวนการของการยึดครองภูเขานากาและที่ราบอัสสัมนั้น อังกฤษได้ส่งมิชชันนารีเข้าไปเปลี่ยนกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บนภูเขานากาให้หันมานับถือศาสนาคริสต์ ทว่าปัญหาสำคัญของการเปลี่ยนกลุ่มชนบนภูเขานากาให้เป็นชาวคริสต์ก็คือ กลุ่มชนเหล่านั้นมีความหลากหลายและแต่ละกลุ่มก็ไม่ได้มีวัฒนธรรมที่เป็นตัวเขียน วัฒนธรรมร่วมสำคัญของกลุ่มชนดังกล่าวก็คือวัฒนธรรมการพูด การเล่าเรื่องหรือการบอกเล่า (oral culture) (ดูเพิ่มเติมความสำคัญของการเปลี่ยนวัฒนธรรมบอกเล่าให้เป็นภาษาเขียนใน Ong, 2002) ด้วยเหตุนี้ การทำให้ชนพื้นเมืองสามารถเข้าถึงคัมภีร์ทางศาสนาได้จึงมีกระบวนการสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เจ้าอาณานิคมอังกฤษและมิชชันนารีอเมริกันได้เข้าไปสร้างโรงเรียนตามหมู่บ้านบนภูเขานากาเพื่อเปลี่ยนให้กลุ่มคนเหล่านั้นเป็นผู้ที่รู้หนังสือและอ่านคัมภีร์ไบเบิลได้ แต่เดิมการศึกษาในหมู่ชนนากาเป็นการเรียนรู้ผ่านวัฒนธรรมการเล่าเรื่อง หนึ่งในระบบที่ใช้ส่งต่อเรื่องเล่าก็คือโมรุง (morung) ซึ่งเป็นสถานที่ที่เด็กผู้ชายจะเริ่มต้นเรียนรู้จารีต วัฒนธรรม รวมไปถึงการฝึกฝนด้านการรบ (Jamir, 2020: 20) บทบาทของมิชชันนารีก็คือความพยายามที่จะเปลี่ยนและทำลายวัฒนธรรมการพูดและการเล่าเรื่อง โดยเปลี่ยนมาสู่การศึกษาแบบตะวันตกที่เน้นวัฒนธรรมการอ่าน-เขียน ประการที่สอง การแปลคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาที่พอจะเข้าถึงได้ รวมไปถึงการแปลเทพเจ้าหรือวิญญาณ (spirit) ของชาวนากาให้เป็นพระเจ้าของชาวคริสต์

กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการสำคัญที่ดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไปบนภูเขานากาเพื่อเปลี่ยนคนบนภูเขานากาให้อยู่ภายใต้ระบอบอาณานิคมซึ่งเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนให้ชาวนากาเป็นชาวคริสต์ ผลที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่เปลี่ยนผู้คนให้หันมานับถือศาสนาเท่านั้น แต่วัฒนธรรมในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตก็ถูกเปลี่ยนเช่นเดียวกัน สิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กับศีลธรรมของศาสนาคริสต์และความเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตก (Thong, 2012) ซึ่งมาพร้อมกับข้อห้ามจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น การห้ามมีเมียหลายคน การห้ามนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดิม การห้ามดื่มเหล้า หรือการห้ามมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน รวมไปถึงการส่งเสริมค่านิยมแบบตะวันตก ตัวอย่างเช่น รูปแบบอาหาร ความสะอาด และความเป็นปัจเจกบุคคล ผลสุดท้ายก็คือ ศาสนาคริสต์ได้รวมเอาความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชนต่าง ๆ มาไว้ภายใต้กฎของพระเจ้าองค์เดียวกัน ทว่าการรวมดังกล่าวก็ไม่ใช่สิ่งที่สำเร็จในทันที แต่เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปและเห็นได้อย่างชัดเจนภายใต้กระแสชาตินิยมนากาที่ต้องการแยกตัวเองออกจากชาติอินเดีย

นอกจากนั้น วิธีคิดสำคัญที่ตามมากับระบอบอาณานิคมก็คือความพยายามไปทำลายวิธีคิดเรื่อง “ส่วนรวม” โดยเอาความคิดเรื่องปัจเจกบุคคลเข้ามาแทนที่เรื่องส่วนรวม นี้เป็นประเด็นสำคัญที่จะกล่าวต่อไปในการวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็น “ส่วนรวม” ซึ่งในภาษาอังกฤษมาจากคำว่า common แต่ในกรณีของชาวนาการูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมจะสัมพันธ์กันในลักษณะที่เป็นกลุ่มตระกูล (clan) ที่เชื่อมโยงกันเป็นระบบเครือญาติ โดยในกลุ่มตระกูลต่าง ๆ จะมีกรรมสิทธิ์ส่วนรวมร่วมกันที่ทุกคนร่วมกันเป็นเจ้าของ มีลำดับชั้นของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนหลากหลาย แต่ไม่มีมโนทัศน์เรื่องทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกบุคคลแบบตกวันตก ดังนั้นศาสนาคริสต์ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับระบอบอาณานิคมก็ได้พยายามจะแทนที่ระบอบ (กรรมสิทธิ์) ส่วนรวมของคนนากาด้วยระบอบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการนำไปสู่การจัดเก็บภาษี ซึ่งในท้ายที่สุดได้บีบให้ชาวนากา

เข้าสู่การเป็นแรงงานเพื่อให้ได้รับค่าจ้างที่อยู่ในรูปของเงินตรา สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การสถาปนาระบบเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบของการมีชีวิตแบบอาณานิคม และระบบนิเวศแบบอาณานิคม ซึ่งเข้าไปแทนที่รูปแบบความสัมพันธ์เดิมของชาวนากา

กระบวนการของการล่าอาณานิคมหรือการปกครองของระบอบอาณานิคมได้นำมาซึ่งการเกิดขึ้นของความคิดชาตินิยมด้วยเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ในโลก ขบวนการชาตินิยมในนากาเกิดขึ้นก่อนที่จะมีการประกาศเอกราชในอินเดีย นอกจากเป้าหมายของขบวนการชาตินิยมนากาที่ต้องการปลดแอกตนเองจากอังกฤษแล้ว อีกเป้าหมายก็คือการแยกตัวออกจากอินเดียด้วย เรื่องเล่าสำคัญที่ถูกเล่าเพื่อเน้นย้ำความเป็นอิสระจากอินเดียก็คือ เรื่องเล่าเกี่ยวกับการประกาศเอกราชของนากาก่อนอินเดียเพียง 1 วัน ในวันที่ 14 สิงหาคม ค.ศ.1947 ทว่าการประกาศเอกราชในครั้งนั้นของกลุ่มชาตินิยมนากากลับไม่เป็นผล ส่งผลให้ภายหลังจากที่อินเดียประกาศเอกราชก็มีความพยายามอีกหลายครั้งของกลุ่มชาตินิยมนากาที่ต้องการแยกตัวเป็นอิสระจากอินเดีย ดังจะเห็นได้จากการลงประชามติของชาวนากาเพื่อการแยกตัวออกจากอินเดีย รวมไปถึงการก่อตัวของขบวนการใต้ดินต่าง ๆ ขณะที่รัฐบาลอินเดียเองก็พยายามจัดการกับความขัดแย้งจะประกาศให้นากาแลนด์มีสถานะเป็นรัฐหนึ่งในอินเดียตั้งแต่ปี ค.ศ.1963 ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาตินิยมนากาและอินเดียก็ยังคงดำเนินต่อเนื่องยาวนานมาหลายทศวรรษจวบจนปัจจุบัน (ดูเพิ่มใน Thong, 2012, 2016; เก่งกิจ กิติเรียงลาภ พนา กันธา และพีรณัฐ พฤกษารัตน์, 2566)

คีรีเกิดในปี ค.ศ.1959 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนหน้าที่อินเดียจะประกาศให้นากาแลนด์เป็นรัฐหนึ่งของอินเดียประมาณ 4 ปี หรือกล่าวได้ว่าคีรีเกิดขึ้นมาในบรรยากาศของการต่อสู้ของขบวนการชาตินิยมนากาที่มีต่ออินเดีย ขณะนั้นขบวนการชาตินิยมนากาก็เต็มไปด้วยความขรุขระอย่างมาก เนื่องจากชาวนากาซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายและมีกลุ่ม

ตระกูลจำนวนมากก็ไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คนนากาหลายเผ่าเห็นด้วยที่จะเป็นส่วนหนึ่งของอินเดีย แต่คนนากาจำนวนหนึ่งปฏิเสธการเป็นส่วนหนึ่งของอินเดียและพยายามจะจับอาวุธขึ้นสู้กับรัฐบาลอินเดีย เพราะฉะนั้น ความเป็นคริสตชนจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่รวมให้คนนากาจากต่างเผ่าหรือจากคนละกลุ่มตระกูลให้สามารถผนึกกันได้ในระดับหนึ่ง และในทศวรรษ 1990 เป็นต้นมาได้มีการเกิดขึ้นของขบวนการหรือกลุ่มความคิดที่ชื่อว่า Nagalim หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Nagaland for Christ คือเป็นการสร้างหรือทำให้นากาแลนด์กลายเป็นพื้นที่ของชาวคริสต์ คริสต์ศาสนาจึงเป็นสิ่งที่ผูกโยงกับกระแสความคิดชาตินิยมในหมู่คนนากา (Baruah, 2020: 113) จากตัวเลขของคนที่นับถือศาสนาคริสต์ในปี 1941 มีประชากรชาวคริสต์ที่อาศัยอยู่ในรัฐนากาแลนด์แค่ 17.9 เปอร์เซ็นต์ แต่หลังจากอินเดียประกาศเอกราชจากอังกฤษในปี 1951 มีการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรชาวคริสต์เป็น 45.7 เปอร์เซ็นต์ (Thomas, 2002: 4) อาจกล่าวได้ว่า ขบวนการชาตินิยมนากาที่เกิดขึ้นมาภายหลังจากการประกาศเอกราชหรือการได้รับเอกราชของอินเดียนั้นมีความเชื่อมโยงกับคริสต์ศาสนา การอ้างความคิดของเจ้าอาณานิคมอังกฤษ ความคิดเรื่องชาตินิยม ความคิดเรื่องเสรีภาพของระบอบอาณานิคมของโลกตะวันตกเพื่อใช้ในการต่อสู้กับรัฐบาลอินเดีย ซึ่งจะเห็นได้จากกระแสของการขยายตัวของพลเมืองสัดส่วนประชากรที่เป็นชาวคริสต์จะเพิ่มสูงขึ้น

บริบทเบื้องต้นที่ต้องการชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขของสภาวะอาณานิคมที่คนนากาเผชิญอยู่คือ ภายใต้เงื่อนไขที่การปลดแอกชาตินิยมหรือการประกาศเอกราชของอินเดียไม่ได้นำมาสู่เสรีภาพของคนนากา แต่กลับเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งที่รัฐบาลอินเดียมีต่อคนนากาซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย ความขัดแย้งที่รัฐบาลอินเดียไม่ให้ความสำคัญหรือ (ค่อนข้างจะ) เบียดขับชาวคริสต์ออกไปจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง รวมถึงการมองว่าคนนากาเป็นชาวเขา เป็นชนกลุ่มน้อย เป็นคนป่าเถื่อน เป็นพวกที่ไม่มีอารยะ สิ่งเหล่านี้เป็นความขัดแย้งในหลากหลายระดับซึ่งนำมาสู่ปมปัญหาหลายอย่างที่เกิดขึ้นในนากาในปัจจุบัน

คริสต์ศาสนา โดยเฉพาะนิกายแบปทิสต์ (Baptists) ก็คือนิกายหลักในนากาแลนด์ภายหลังจากการเปลี่ยนเป็นคริสต์ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (Ksh., 2015) คิรีเองเรียนจบจากโรงเรียนคริสต์นิกายแบปทิสต์ ซึ่งแบปทิสต์จะมีนัยยะสำคัญกับวรรณกรรมของคิรีด้วย เธอเขียนหนังสือไม่ต่ำกว่า 20 เล่ม ซึ่งมีทั้งที่เป็นบทกวี และเป็นการเอาชุดนิทานพื้นบ้านของคนนากามาแปลเป็นภาษาอังกฤษ รวมถึงการเขียนเป็นนิยายและเรื่องสั้นอีกหลายชิ้น คิรีเรียนจบปริญญาเอกด้านวรรณกรรมและวรรณคดีวิจารณ์ นอกจากนี้ เธอยังเป็นนักวิจารณ์วรรณกรรมด้วย ในช่วงแรก เธอเขียนวรรณกรรมที่อิงประวัติศาสตร์ โดยนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการสู้รบระหว่างคนนากาที่จับอาวุธกับรัฐบาลอินเดียและเจ้าอาณานิคมมาเล่าใหม่ในรูปของนิยาย เรื่องราวของเธอเกี่ยวกับประสบการณ์ความเจ็บปวดของคนนากา การถูกฆ่า การถูกพลัดพรากจากครอบครัว ที่ดิน และชุมชน ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมของเธอจึงได้กลายมาเป็นสิ่งที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอินเดีย กอปรกับบทบาททางการเมืองและงานเขียนทางการเมืองของคู่ชีวิตของคิรีเองก็ยิ่งส่งผลให้ครอบครัวของคิรีถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐบาลอินเดีย ด้วยเหตุนี้ ครอบครัวของคิรีจึงถูกสอดส่องติดตามจากเจ้าหน้าที่ติดอาวุธและร้ายแรงถึงขั้นเกิดเหตุการลักพาตัวลูกชายของคิรี ความตึงเครียดและการคุกคามนี้บีบให้คิรีต้องลี้ภัยไปอยู่ประเทศนอร์เวย์ตั้งแต่ปี 2005 เป็นต้นมา (ICORN, 2006)

ภายหลังการลี้ภัยเป็นระยะเวลา 10 ปี หลังจากปี 2015 เธอได้กลับมาที่นากาแลนด์ งานเขียนของคิรีจึงมีอยู่ประมาณ 2-3 ช่วง แต่เราสามารถแบ่งผลงานของเธอออกได้เป็น 2 ช่วงหลัก คือ ช่วงแรก ก่อนลี้ภัยงานเขียนของคิรีเป็นงานเขียนที่เล่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมโดยเล่าถึงเหตุการณ์สงคราม การสู้รบ การถูกฆ่า การเกิดโรคระบาด การขาดแคลนอาหารและความอดอยาก ซึ่งจะพูดถึงตัวละครทางการเมืองจำนวนมากในสังคมอินเดีย แต่หลังจากประมาณปี 2010 เป็นต้นมา งานเขียนของคิรีมีลักษณะอย่างหนึ่งที่น่าสนใจคือการให้ความสำคัญกับการเล่าเรื่องที่บางคนอาจจะ

เรียกว่าเป็น “เรื่องเหนือจริง” หรือบางคนอาจจะเรียกว่าเป็น “สัจนิยมมหัศจรรย์” (Magical Realism) (Tialila, 2022) กล่าวคือ เธอได้นำเรื่องเล่าปากต่อปากที่อยู่ในรูปตำนาน นิทาน เรื่องเล่าเกี่ยวกับผี สัตว์ โทเทม หรือสิ่งมีชีวิตสารพัดประเภทมาเล่าใหม่ในรูปของงานเขียน งานเขียนในช่วงหลังของคิรีจึงเป็นงานที่ไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แบบตรงไปตรงมาเช่นในงานช่วงแรก

เราจะเห็นวรรณกรรมหลายเล่มของคิรีซึ่งมีลักษณะเช่นนี้ เช่น *When the River Sleeps* (2014) จะเล่าถึงบทบาทของแม่น้ำ ในฐานะที่มันเป็นจิตวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของชนเผ่าอังกามิ และแม่น้ำยังมีสถานะเป็นผู้ให้กำเนิด หรือจะเป็นเรื่อง *Bitter Wormwood* (2011) ซึ่งเป็นเล่มที่เขียนในช่วงแรก โดยจะเล่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ การฆ่ากัน การสูญเสียคนรัก ในท้ายที่สุดการเข้าใกล้ความตาย จนได้รับสมุนไพรบางชนิดแล้วทำให้ฟื้นคืนชีพ เป็นต้น (ดูเพิ่มเติมใน เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, พนา กันธา และพีรณัฐ พฤกษารัตน์, 2566) Naga Folktales Retold (2009) เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าทำไมเธอถึงให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าที่เป็นนิทานพื้นบ้าน หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่คิรีได้รวบรวมเรื่องเล่าที่เธอได้ยินจากปากของผู้เฒ่าของชาวนากา แล้วนำมาเล่าใหม่ผ่านรูปแบบของงานเขียน ซึ่งเมื่อเราพูดถึงคำว่า “เล่าใหม่” แน่นอนว่า เรื่องเล่าเหล่านี้ถูกนำมาเล่าใหม่โดยที่เราไม่รู้ด้วยซ้ำว่าเรื่องเล่าเดิมที่แท้จริงเป็นอย่างไร เพราะแต่เดิมเรื่องเล่าเหล่านี้เป็นเรื่องเล่าโดยปากต่อปาก ไม่ใช่เรื่องเล่าที่เป็นการจดบันทึก ฉะนั้น สิ่งที่คิรีพยายามทำในช่วงเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมาก็คือ การนำนิทานพื้นบ้านหรือเรื่องเล่าพื้นบ้านมาเล่าใหม่ และการให้ความสำคัญกับฐานคิดแบบ “วิญญาณนิยม” (animism) หรือการที่มองว่าสรรพสิ่งมีวิญญาณอยู่ภายใน แม้กระทั่งการที่เธอให้ความสำคัญกับการอธิบายว่าทำไมสังคมนากาจึงเป็นสังคมที่เสมอภาคและปฏิเสธความคิดแบบชาตินิยมสุดโต่ง รวมทั้งเธอยังให้ความสำคัญกับการนำเสนอจักรวาลวิทยาที่เป็นความลี้ลับ สิ่งที่ลึกลับ หรือไม่ได้เป็นสิ่งที่อยู่ในโลกของเหตุผล เช่น

โลกของวิญญาณ โลกของสัตว์ โลกของพืช หรือโลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ทับซ้อนกันหลายระนาบ ซึ่งก็ทำให้มนุษย์ไม่ได้มีสถานะเป็นศูนย์กลาง

ในที่นี้ เราอาจสรุปข้อคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับลักษณะของงานเขียนของคิรีใน 3 ประเด็น คือ *ประเด็นแรก* บริบทวรรณกรรมของคิรีอยู่ในบริบทของความขัดแย้งในขบวนการชาตินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดที่เชื่อมโยงกับการต่อต้านชาตินิยมอินเดียหรือการปลุกกระแสของชาตินิยมนากา และแน่นอนว่าการปลุกกระแสชาตินิยมนากาเองก็เต็มไปด้วยความขัดแย้งภายในกลุ่มคนนากาด้วยกันเองเพราะบางกลุ่มก็จะสนับสนุนการเป็นส่วนหนึ่งของอินเดีย บางกลุ่มก็จะสนับสนุนขบวนการชาตินิยมเพื่อปลดแอกจากอินเดีย บางกลุ่มก็จะเน้นการจับอาวุธ หรือบางกลุ่มก็จะเน้นการเรียกร้องที่มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป *ประเด็นที่สอง* สิ่งที่เราจะเห็นได้คืองานของคิรีเป็นงานที่พยายามจะกล่าวถึงประเด็นเชิงนิเวศในงานหลาย ๆ ชิ้นของเธอ ซึ่งคำถามที่น่าสนใจคือประเด็นว่าด้วยความคิดเชิงนิเวศกลายเป็นประเด็นทางการเมืองได้อย่างไร หรือประเด็นดังกล่าวกลายเป็นประเด็นของการวิพากษ์วิจารณ์หรือการตอบโต้กับความขัดแย้งทางการเมืองหรือมรดกอาณานิคมได้อย่างไร และ*ประเด็นสุดท้าย* ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งในงานของคิรีก็คือ การนำตำนานหรือเรื่องเล่าพื้นบ้านมาเล่าใหม่ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการนำเสนอภววิทยาหรือสภาวะการดำรงอยู่ในรูปแบบที่แตกต่างออกไปจากภววิทยาแบบที่ถูกสถาปนาขึ้นโดยระบอบอาณานิคม ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง *Son of the Thundercloud* (2016) ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ได้รับรางวัล Hindu Prize ในปี 2015

เรื่องย่อของ *Son of the Thundercloud*

เด็กชายเปเล่ (Pele) ถือกำเนิดในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง โดยชื่อ Pele นั้นเป็นชื่อย่อที่พ่อแม่ของเขาใช้เรียกเขา ชื่อเต็มของเขาก็คือ Pelevotso ซึ่งเป็นชื่อที่ย่าของเขาตั้งให้ เปเล่เติบโตขึ้นภายใต้การดูแลของครอบครัวที่มีย่า

เป็นผู้อาวุโส แต่ย่าของเขาเป็นผู้รักสันโดษและใช้ชีวิตอยู่ตามลำพังในป่า ชื่อ Pelevotso นั้นเป็นชื่อเรียก “นักเดินทางไกล” ซึ่งเป็นความตั้งใจของย่าที่จะให้เขาออกเดินทางไกลเมื่อเขาโตขึ้น ย่าของเขาเป็นนักเล่าเรื่อง เธอชอบเล่าเรื่องราวต่าง ๆ โดยเฉพาะนิทานและตำนานต่าง ๆ ให้เขาฟัง ซึ่งแน่นอนว่าเขาจดจำมันได้จนเขาเติบโตขึ้น

นิทานเรื่องหนึ่งที่เขาจดจำได้ไม่ลืมก็คือ เรื่องราวของหญิงผู้เศร้าโศกคนหนึ่งที่สูญเสียสามีและลูก 7 คนจากน้ำมือของเสือร้าย และเธอใช้ชีวิตอยู่อย่างเศร้าโศกสุดแสนจนกระทั่งวันหนึ่งฝนตกลงมาจากท้องฟ้า ทันใดนั้นเธอก็ตั้งครรภ์และคลอดบุตรชายในวันรุ่งขึ้น โดยบุตรชายของเธอเมื่อ เติบใหญ่ได้กลายเป็นนักรบผู้ซึ่งจะแก้แค้นเสือร้ายตัวนั้นให้กับพ่อและพี่ ๆ ที่ตายไป เรื่องราวนี้จบลงแต่เพียงเท่านี้ นั่นคือเรื่องที่ Pele จดจำได้ไม่ลืมจนเขาโตขึ้นและมีครอบครัวของตนเอง

ในวันหนึ่ง หมู่บ้านที่เขาอาศัยอยู่เกิดความแห้งแล้งอดอยากและขาดแคลนอาหารอันเนื่องมาจากฝนไม่ตกลงมาเป็นระยะเวลาหลายปี และต้นไม้ทุกต้นก็แห้งตายไป ในที่สุด พ่อแม่ของเขา รวมถึงเมียและลูกของเขาก็ตายไป คนทุกคนในหมู่บ้านตายเพราะความอดอยาก เหลือแต่เพียง Pele เท่านั้น เขาจึงตัดสินใจออกเดินทางละทิ้งหมู่บ้านให้ร้างเพื่อไปหาชีวิตที่ดีกว่า

เขาเดินทางรอนแรมมาถึงหมู่บ้านร้างแห่งหนึ่งซึ่งอยู่บนยอดเขาสูงชัน ทันใดนั้นเขาพบหญิงสูงวัยสองคนที่ซูบผอมประหนึ่งว่าได้เสียชีวิตไปนานแล้ว ทว่าเธอทั้งสองยังคงมีชีวิตอยู่ เปเล่ถามหญิงทั้งสองว่า เพราะเหตุใดพวกเธอจึงยังคงรอดชีวิตท่ามกลางความอดอยากแห้งแล้ง ไม่มีแม้แต่อาหารและน้ำ พวกเธอตอบว่า พวกเธอมีอายุมากว่า 400 ปีแล้ว และพวกเธอกินดื่ม “ความหวัง” เป็นอาหาร หลังจากนั้น เขาถามชื่อเธอทั้งสองคน พี่สาวคนโตชื่อว่า Kethonuo (แปลว่า ความจริง) ส่วนคนน้องชื่อว่า Siedze (หมายถึงอนาคต) ซึ่งชื่อของน้องคนหลังนั้นยังมีความหมายมากกว่าแค่อนาคต แต่ยังหมายถึง “ความหวัง” ด้วย

พวกเธอยังเล่าให้เปเล่ฟังว่า ในชั่วระยะเวลาหลายร้อยปี ความหวังได้ถูกทำลายลงไปโดยเสือร้ายและ the dark ones ซึ่งหมายถึงเหล่าผู้คนที่ไม่เชื่อในเรื่องเล่า the dark ones เหล่านี้ตามเข่นฆ่านักเล่าเรื่องจนตายไปหมด เมื่อไม่เหลือนักเล่าเรื่อง ความหวังจึงถูกทำลาย เพราะไม่มีใครเป็นผู้ส่งต่อความหวัง ผลก็คือ โลกเข้าสู่กลียุคที่เต็มไปด้วยความอดอยาก ความขัดแย้ง สงคราม และความตาย

ในคืนนั้น พวกเธอทั้งสองคนเชื้อชวนให้เปเล่พักค้างคืนที่บ้านและบอกกับเขาว่า ดาวบนท้องฟ้านั้นงดงามมาก และพวกมันกำลังจะเคลื่อนที่ไปประหนึ่งว่ามันกำลังจะเริงระบำยามค่ำคืน ในคืนนั้นเอง เขาและหญิงทั้งสองดูดาวด้วยกันและก็เป็นเช่นนั้นคือ ดวงดาวบนท้องฟ้าต่างเริงระบำ ทันใดนั้นเองฝนก็ตกลงมาทั้ง ๆ ที่มันไม่ตกมาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปี จนรุ่งเช้า เมื่อเขาตื่นขึ้นมา เขาพบว่าผืนดินที่เขายืนอยู่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมหาศาล ก้อนหินเคลื่อนที่ไปตามการเต้นระบำของดวงดาว เช่นเดียวกับสิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไป ต้นไม้และพืชพันธุ์ต่างเจริญเติบโตในชั่วข้ามคืน นี่คือสิ่งมหัศจรรย์แรกที่เขาประสบ

เปเล่ได้ไถ่ถามถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ชื่อว่า “หมู่บ้านช่างทอ” (Village of Weavers) ซึ่งเขาเคยได้ยินมาว่าหมู่บ้านนี้ช่างอุดมสมบูรณ์และหากเขาไปถึงที่นั่นเขาคงจะเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้ หญิงทั้งสองอาสาพาเขาเดินทางไปหมู่บ้านแห่งนั้น

พวกเขาเดินลงจากเขาไปถึงพื้นที่ราบ และพบหมู่บ้านแห่งนี้อยู่ในเวิ้งที่ราบท่ามกลางหุบเขาล้อมรอบ หญิงทั้งสองพาเขาไปที่บ้านหลังหนึ่ง โดยบอกว่าบ้านหลังนี้คือบ้านของน้องสาวของพวกเธอ เมื่อพบเจอกัน หญิงทั้งสามพี่น้องดีใจมากและหญิงผู้น้องได้ชักชวนให้ทั้ง 3 คนอยู่ด้วยกัน ในระหว่างนั้นเอง ฝนได้ตกลงมากระทบกับหญิงผู้น้อง ทันใดนั้น เธอตั้งครรภ์โดยทันทีและเธอได้คลอดบุตรชายในวันรุ่งขึ้น เธอตั้งชื่อบุตรชายว่า ราลี่ (Rhalie)

กำเนิดของเด็กชายมาพร้อมกับฝนตกหนักอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน พื้นดินที่แห้งแล้งกลายเป็นชุ่มชื่น ทางน้ำที่เหือดแห้งกลายเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์กลับมาเช่นที่มันเคยเป็นเมื่อนานมาแล้ว ซึ่งเป็นนิมิตหมายว่ากำเนิดของราลี่นั้นมาพร้อมกับการเกิดขึ้นใหม่ของผืนโลกที่เคยอุดมสมบูรณ์ แน่นอนว่า หญิงสาวร่างศพทั้งสองต่างก็รู้ดีว่า ฝนและกำเนิดใหม่ของสรรพสิ่งนั้นมาพร้อมกับการเดินทางมาของเปเล่ และสำหรับพวกเธอ เปเล่ก็คือผู้ส่งสารแห่งความหวังที่พวกเธอรอคอยมานานแสนนาน

เหตุการณ์อัศจรรย์ดังกล่าวทำให้เปเล่ตระหนักชัดถึงนิทานที่ย่าของเขาเล่าให้ฟังถึง หญิงผู้เศร้าโศกที่สูญเสียสามีและลูก และเมื่อฝนตกลงมา เธอก็ท้องและคลอดลูกของเธอ ซึ่งเมื่อเด็กคนนี้โตไปจะไปแก้แค้นโดยฆ่าเสือตัวที่ฆ่าพ่อและพี่ของเขาในที่สุด เปเล่รู้ทันทีว่า นิทานที่ย่าของเขาเล่าให้ฟังนั้นเป็นเรื่องจริง และเขาก็รู้ชัดแล้วว่า หญิงคนนี้ซึ่งมีชื่อว่า “เมะซานูโอะ” (Mesanuo) ซึ่งแปลว่า “บริสุทธิ์ผุดผ่อง" (purity) นั้นคือหญิงผู้เศร้าโศกในนิทานนั่นเอง

เปเล่อาศัยอยู่กับเมะซานูโอะและราลี่อยู่หลายปี โดยเขาทำหน้าที่ดูแลราลี่จนเริ่มโต ในวันหนึ่ง เมะซานูโอะฝันว่า พี่สาวของเธอกำลังจะตาย และเธอแสดงความตั้งใจว่าเธอต้องพาลูกของเธอไปหาพี่สาวที่หมู่บ้านบนเขา ให้ได้เปเล่ เมะซานูโอะ และราลี่เดินทางขึ้นเขาไปด้วยกัน จนในที่สุดทั้ง 3 คนก็ได้พบกับหญิงชราทั้งสองคน เปเล่พบว่า หมู่บ้านร้างบนเขานั้นเปลี่ยนแปลงไปมาก อาหารมีอยู่อย่างเหลือเฟือจนทั้งสองคนไม่ต้องปลูกพืชใด ๆ ทว่าร่างกายของทั้ง 2 คนก็ยังคงแก่เฒ่าคล้ายศพอยู่นั่นเอง

ทั้ง 5 คนอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นระยะเวลา 7 ปี จนกระทั่งพี่สาวทั้งสองคนบอกแก่คนทั้ง 3 ว่า พวกเธอกำลังจะตาย และท่อนล่างของพวกเธอได้กลายเป็น “ร่างผี” ไปเสียแล้ว ให้ทั้ง 3 คนจงกลับไปหมู่บ้านที่ราบเสียเถิด ทั้ง 3 คนไม่ควรเห็นความตาย

ทั้ง 3 คนจึงกลับลงมาที่หมู่บ้าน คนทั้งหมู่บ้านตื่นตกใจถึงการกลับมาของทั้ง 3 คน โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านต่างก็เข้าใจมาตลอดว่า ทั้ง 3 คนนั้นเสียชีวิตไปนานแล้ว จนบัดนี้ คนในหมู่บ้านต่างก็หลงลืมตำนานหรือปาฏิหาริย์ของเด็กที่ถือกำเนิดจากฝนไปเสียแล้ว แถมต่างก็ซุบซิบว่า แท้จริงแล้วการให้กำเนิดราลี่นั้นเป็นเพียงการแอบสมสู่ของหญิงสำส่อนกับชายไร้นามสักคน

เปเล่พบว่าคนทั้งหมู่บ้านเปลี่ยนไปอย่างมหาศาล เดิมทีพวกเขาต้องการฆ่าเสือร้าย ทว่าในช่วงเวลาไม่กี่ปี พวกเขากลายเป็นผู้นับถือเสือร้าย โดยพวกเขาจะล่าสัตว์ไปบูชายัญหรือสังเวยแก่เสืออยู่เป็นประจำ ทันใดนั้นเอง เปเล่ก็ตระหนักว่า พวกเขาทั้ง 3 คนไม่ปลอดภัยอีกแล้ว

ในระหว่างที่อยู่ในหมู่บ้าน เปเล่ได้สอนวิชาการใช้หอกและการล่าสัตว์แก่ราลี่ซึ่งกำลังเข้าสู่วัยหนุ่ม วันหนึ่งขณะที่พวกเขากำลังดักซุ่มอยู่ในป่า เสือร้ายปรากฏตัว และทั้ง 2 คนรู้ทันทีว่านี่คือเสือตัวที่ฆ่าพ่อและพี่ของราลี่ ทันใดนั้นราลี่พุ่งหอกไปที่เสือร้าย และเสือร้ายตายคาหอกของเขา เมื่อพวกเขากลับมาที่หมู่บ้าน คนในหมู่บ้านต่างก็แสดงออกว่าชื่นชมถึงวีรกรรมของราลี่ ทว่าคนหลายคนกลับรู้สึกริษยาถึงวีรกรรมนั้น ไม่กี่วันหลังจากนั้น คนหนุ่มในหมู่บ้านต่างก็วางแผนชวนราลี่ออกไปล่าสัตว์ และในแผนนั้นเอง พวกเขาจะพุ่งหอกไปที่ราลี่โดยทำประหนึ่งว่าพวกเขาเข้าใจผิดว่า ราลี่คือสัตว์ที่วิ่งออกมา

ราลี่เสียชีวิตด้วยคมหอกของคนหนุ่ม นำมาซึ่งความเศร้าเสียใจของเมะซานูโอะและเปเล่ พวกเขาตัดสินใจแบกศพของราลี่ไปเผาบนภูเขาและออกจากหมู่บ้านไป โดยกลับไปที่หมู่บ้านร้างของหญิงสองคนบนภูเขา ในคืนนั้นเอง เมะซานูโอะหลับไปและเธอไม่ตื่นขึ้นมาในวันรุ่งขึ้น เปเล่รู้ทันทีว่าวิญญาณของเมะซานูโอะได้กลับไปอยู่กับสามี ลูก ๆ และพี่สาวทั้ง 2 ของเธอแล้ว เปเล่รู้สึกชุ่มชื่นหัวใจและตัดสินใจออกเดินทางต่อไป เขากลายเป็นนักเดินทางที่ทำหน้าที่ส่งสารและเป็นผู้เล่าเรื่องราวที่เขาเคยได้ยินได้ฟังมาให้คนอื่น ๆ ต่อไป

การเล่าเรื่อง เรื่องเล่า และนักเล่าเรื่อง

> “ในหมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งของชาวอังกามิ มีหญิงชราคนหนึ่ง ซึ่งเป็นหญิงที่เศร้าโศกที่สุดที่เคยมีมาบนภูเขา หลายปีก่อน เสือตัวหนึ่งฆ่าสามีและลูก ๆ ของเธอทั้ง 7 คน หัวใจของเธอสลายอย่างไม่อาจเยียวยาได้ เธอใช้เวลาที่เหลือไปกับการรอคอยอย่างโดดเดี่ยว ว่าเมื่อไรเธอจะตายและจะได้ไปอยู่ร่วมกับคนที่เธอรัก
>
> บ่ายวันหนึ่ง ขณะที่เธอกำลังอยู่ในทุ่งนาอันแห้งแล้ง จู่ ๆ ดวงอาทิตย์ก็หายลับไป และฝนจากท้องฟ้าตกใส่เธอ 1 หยด ทันใดนั้นเธอก็ตั้งครรภ์และคลอดบุตรชายในวันรุ่งขึ้น เธอกลับมีความสุขขึ้นอีกครั้ง และบุตรชายของเธอได้เติบใหญ่เป็นผู้กล้าที่แก้แค้นให้กับสามีและลูก ๆ ของเธอ
>
> โอ้ เรื่องราวนี้เกิดขึ้นมานานแสนนานแล้ว และมันจะวนมาเกิดขึ้นอีกครั้ง
>
> และมันจะวนมาเกิดขึ้นอีกครั้ง” (หน้า 9-10)

นี่คือนิทานที่ย่าของเปเล่เล่าให้เขาฟังตั้งแต่เป็นเด็กน้อย จากนิทานข้างต้น เราจะเห็นว่าเปเล่ได้รับรู้เรื่องราวของเมะซานูโอะมาก่อนแล้วผ่านนิทานที่ย่าเล่าให้ฟัง ในฐานะนิทาน นิทานเรื่องนี้ไม่ได้มีเพียงแค่เปเล่คนเดียวเท่านั้นที่เคยได้ยินได้ฟัง แต่ก็มีผู้คนจำนวนหนึ่งที่เคยได้ยินได้ฟังนิทานเรื่องนี้มาแล้ว นิทานเป็นเหมือนกับเรื่องที่เอาไว้เล่าให้เด็ก ๆ แต่ไม่มีใครเคยรู้ว่าผู้หญิงคนนี้มีตัวตนจริงหรือไม่ การที่เปเล่ได้พบเมะซานูโอะจนกระทั่งเธอตั้งครรภ์และคลอดราลี่ทำให้เปเล่ตระหนักชัดว่า เรื่องเล่าเรื่องนี้เป็นความจริง และเมื่อทุกคนตายไปแล้วจากภัยแล้ง ก็คงเหลือแต่เปเล่เท่านั้นที่จดจำนิทานเรื่องนี้ได้

ต่อมาคือคำพูดของผู้หญิง 2 คน

“เรากินความหวังเป็นอาหารเราถึงมีชีวิตอยู่ได้มา 400 ปี และเราก็รอคอยนักเดินทาง (traveler) จงบอกพวกเราเถิดนักเดินทางว่าเธอรู้เรื่องเกี่ยวกับบุตรแห่งฟ้าร้องหรือเปล่า”

“รู้สิเพราะว่าย่าฉันเคยเล่าให้ฟัง” เปเล่ตอบ และทันใดนั้นฝนก็ตกลงมาอย่างหนักในระหว่างการดูการเคลื่อนที่ของดวงดาวบนฟ้า

ในทันทีที่เปเล่ตอบว่า ฉันรู้ว่ามีเรื่องนี้อยู่บนโลกใบนี้ “ฉันรู้จักเรื่องราวนี้” ฝนก็ตกและความแห้งแล้งก็มลายหายไปกลายเป็นความอุดมสมบูรณ์ นี่คือเหตุการณ์ที่ 1 ส่วนเหตุการณ์ที่ 2 คือเมื่อเปเล่ได้เดินทางลงไปกับผู้หญิงสองคนเพื่อไปเจอเมะซานูโอะและทันทีที่เปเล่พูดกับเมะซานูโอะว่า เธอนั้นเองคือผู้หญิงที่โศกเศร้าที่สุดในโลกจากการเสียสามีและลูก 7 คนใช่ไหม ทันใดนั้นเองฝนอัศจรรย์ก็ตกลงมาที่หมู่บ้านแห่งนี้ กล่าวโดยสรุปจากบทสนทนาเหล่านี้เมื่อเปเล่ตอบรับว่าเขาได้รับรู้เรื่องนี้มาก่อน ฝนก็ตกลงมาทั้งสองครั้งสองครา เราจะเห็นว่าการตอบรับว่ามีผู้รู้เรื่องราวเหล่านี้กับเหตุการณ์ฝนตกและการฟื้นตัวของชีวิตนั้นสัมพันธ์กัน เพราะเมื่อเปเล่ยอมรับว่าตนเองเป็นผู้ที่รู้เรื่องเล่าเหล่านี้มันจึงเกิดปาฏิหาริย์ขึ้น เรื่องเล่า ผู้รับรู้เรื่องเล่า และการเล่าเรื่องจึงเป็นแกนกลางของการกลับมามีชีวิตของสรรพสิ่ง

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ คิรีให้ความสำคัญอย่างมากกับเรื่องเล่า ผู้รับรู้หรือได้ยินได้ฟัง และการเล่าเรื่อง โดยเฉพาะเปเล่ซึ่งได้ฟังเรื่องเหล่านี้มาจากย่าของเขาตั้งแต่เขายังเป็นเด็ก และเขาได้นำเรื่องนี้ไปเล่าให้กับผู้หญิง 2 คนฟัง ทันใดนั้นฝนก็ตก หลังจากนั้นเขาก็เอาเรื่องนี้ไปถามเมะซานูโอะว่าเธอเป็นผู้หญิงที่โศกเศร้าที่สุดที่สูญเสียสามีและลูก 7 คนไปใช่ไหม ทันใดนั้นฝนก็ตกอย่างอัศจรรย์อีกครั้ง เราจะเห็นว่า เปเล่ซึ่งเดิมเป็นผู้รับฟังเรื่องเล่าได้กลายมาเป็น “ผู้เล่าเรื่อง” (storyteller) เปเล่ซึ่งถูกทำนายว่าจะเป็นนักเดินทางไกลก็คือผู้ส่งต่อเรื่องเล่าที่ถูกหลงลืม เขานำเรื่องเล่าเหล่านี้ใส่กระเป๋าไปด้วยในขณะเดินทาง เมื่อเขาไปถึงที่ไหนก็ตามเขาจะเล่าเรื่องนี้และการเล่าเรื่องในแต่ละครั้งก็ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง หลังจากที่เกิดปาฏิหาริย์ขึ้น 2 ครั้ง เปเล่

จึงได้รับรู้ว่าเรื่องเล่านี้ไม่ได้เป็นตำนานที่จบสิ้นไปแล้วในอดีตอีกต่อไป แต่เรื่องเล่านี้เป็นความทรงจำถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริง

หากเราย้อนกลับไปดูเรื่องเล่าเรื่องนี้เราจะเห็นว่าเรื่องเล่าเรื่องนี้ไม่ได้จบสิ้นสมบูรณ์ในแบบที่เกิดขึ้นจริง ๆ ดังเรื่องย่อที่เล่าไปแล้ว นิทานของย่าไม่ได้มีการพูดถึงเรื่องที่ราลี่ตาย ไม่ได้พูดถึงการฟื้นคืนชีพของโลกหรือฝนตก ดังนั้น แม้ว่าเหตุการณ์ในเรื่องเล่านี้จะเกิดขึ้นไปแล้วในอดีต ซึ่งดูเหมือนว่าท่อนแรกคือการที่ผู้หญิงคนหนึ่งโศกเศร้าด้วยความเสียใจนั่นเป็นความทรงจำ แต่ในท่อนที่สองคือ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่เปเล่ได้เล่าเรื่องให้เมะซานูโอะฟัง เมื่อเปเล่เล่าเรื่องให้เมะซานูโอะฟัง เรื่องราวในท่อนที่สองจึงเพิ่งเกิดขึ้น กล่าวโดยสรุปคือ ท่อนแรกเป็นส่วนของความทรงจำ และท่อนที่สองเป็นส่วนของการดำรงอยู่ของอนาคตที่ย่าเล่าเรื่องอนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้นในช่วงที่ย่ายังมีชีวิตอยู่ให้กับเปเล่ฟัง นั่นคือ ตอนที่ย่าเล่าเรื่องให้เปเล่ฟัง เปเล่ยังไม่เคยเจอเมะซานูโอะ เมะซานูโอะยังไม่ตั้งท้องราลี่ และราลี่ยังไม่ได้ฆ่าเสือ เราจะเห็นว่านิทานที่ย่าเล่านั้นเป็นการเล่าเหตุการณ์ที่ซ้อนกันอยู่ระหว่างเวลา 2 เวลา นั่นคือ เหตุการณ์ที่จบสิ้นไปแล้ว กับเหตุการณ์ที่ยังไม่เกิดขึ้น และการนำนิทานเรื่องนี้มาเล่าซ้ำของเปเล่ก็คือการทำให้อดีตกับอนาคตในเรื่องเล่ามาบรรจบสืบต่อกัน

ฉะนั้น การเดินทางของเปเล่ในฐานะที่เป็นนักเดินทาง นักเล่าเรื่อง หรือ “ผู้ส่งสาร” (messenger) ผู้นำเรื่องเล่าติดตัวไปและเล่ามันในจังหวะที่ถูกต้อง ผลก็คือ ดวงดาวจะเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ และจักรวาลจะถูกชุบชีวิตอีกครั้ง และที่สำคัญก็คือ สิ่งที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นก็จะเกิดขึ้น ดังเช่นที่ราลี่ซึ่งยังไม่เคยเกิดขึ้นแต่อยู่ในเรื่องเล่านี้จะถือกำเนิดขึ้นเมื่อเรื่องเล่านี้ถูกเล่า ในแง่นี้ราลี่จึงกลายเป็นความหวังที่ผู้หญิง 2 คนรอคอยให้เกิดขึ้นตลอด 400 ปี แต่ความหวังจะเกิดขึ้นไม่ได้หากเปเล่ไม่ได้เดินทางไปเล่าเรื่อง ดังนั้น ตำนานหรือนิทานเรื่องนี้จะไม่สามารถบรรลุตัวมันเองได้หากปราศจากผู้เล่าเรื่องที่ทำหน้าที่ส่งต่อเรื่องเล่า เพราะฉะนั้น การบรรลุตัวมันเองของความหวังหรือ

อนาคตจึงต้องการนักเล่าเรื่อง ซึ่งในวรรณกรรมกล่าวอยู่ตลอดว่า หากปราศจากนักเล่าเรื่อง เราจะไม่มีอนาคต และเราจะจมอยู่กับความโศกเศร้าในอดีต

เช่นเดียวกันกับที่เมะซานูโอะก็มักจะเล่านิทานให้ราลี่ฟัง วันหนึ่งราลี่เก็บนิทานที่ฟังจากแม่ไปฝันแล้วนำมาเล่าให้แม่ฟังในวันรุ่งขึ้น ราลี่ถามเธอว่าความฝันของเขาเป็นความจริงหรือไม่ เมะซานูโอะตอบว่า “ถ้าเธอฝันถึงสิ่งใดที่มันเข้มข้นมากพอ ความฝันนั้นจะเป็นจริง” ประโยคนี้เป็นประโยคที่สำคัญมาก เนื่องจากเมื่อย้อนกลับไปถึงเรื่องเล่า ความทรงจำ ความคาดหวังในอนาคต สิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือแม้กระทั่งความฝัน หากเราฝันเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างเข้มข้นมากพอ ความฝันนั้นจะเป็นจริง กล่าวคือ เรื่อง ๆ นี้ไม่ได้แยกเอาความฝันออกจากความจริง แต่ฝันจะกลายเป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อเราฝันถึงมันอย่างมากเพียงพอ และที่สำคัญคือ เรานำความฝันนี้มาเล่าให้คนอื่นฟังหรือความฝันจะต้องถูกส่งต่อให้คนอื่น ดังนั้น เราจะเห็นถึงบทสนทนาที่แต่ละคนจะเล่าเรื่องหรือส่งต่อเรื่องเล่า/ความฝันให้คนอื่นฟัง กระบวนการของการส่งต่อเรื่องเล่าหรือการเล่าถึงความฝันจึงเป็นกระบวนการสำคัญที่ผูกโยงความสัมพันธ์ของครอบครัวและชุมชนข้ามมิติของเวลาเข้ามาด้วยกัน

ในทางกลับกัน คิรีพูดถึงกลุ่มคนที่เรียกว่า The Dark Ones หรือคนกลุ่มหนึ่งที่กระหายความหวาดกลัวและความโลภ คนกลุ่มนี้จะสร้างรั้วหรือกำแพงป้องกันตนเองขึ้นมา ซึ่งคิรีเองไม่ได้ระบุไว้ว่า The Dark Ones เป็นใครหรือชื่ออะไรบ้าง แต่เรียกรวม ๆ ว่าเป็น The Dark Ones โดยเมื่อไหร่ก็ตามที่ The Dark Ones เข้ามาในหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้จะสังหารนักเล่าเรื่องก่อน เพราะถ้าหากนักเล่าเรื่องยังมีชีวิตอยู่ เราจะยังมีความหวังและความกรุณาในจิตใจ ด้วยเหตุที่ว่าเรื่องเล่าที่มาพร้อมกับนักเล่าเรื่องจะทำให้เรามีความหวังและความกรุณาภายในจิตใจ เพราะตราบใดที่ยังมีนักเล่าเรื่องอยู่ คนจะไม่กลัวและคนจะไม่ละโมบ คนจะมีการแบ่งปันกับคนอื่น ดังนั้น วิธีการที่จะทำให้เกิดความหวาดกลัวก็คือจะต้องฆ่านักเล่าเรื่อง เมื่อฆ่านักเล่าเรื่องได้ผู้คนจะค่อย ๆ หลงลืมเรื่องที่เขาเคยได้ยินได้ฟังมา เขาจะเชื่อว่ามันเป็นแค่ตำนาน

หรือเรื่องที่ไม่เป็นความจริง และเขาก็จะยอมให้ความมืดเข้าครอบครองจิตใจเขา กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ หากไม่มีนักเล่าเรื่อง ความกรุณาและความหวังที่อยู่ภายในจิตใจของผู้คนจะถูกทำลาย เพราะฉะนั้น นักเล่าเรื่อง (storytellers) จึงเป็นส่วน/บทบาทสำคัญสำหรับวรรณกรรมเรื่องนี้ กล่าวคือ ถ้าคุณไม่มีนักเล่าเรื่อง โลกเราจะจมอยู่ในความมืด ความอดอยาก สงคราม การเข่นฆ่ากัน ความเกลียดชัง และความละโมบ

การทำให้พระเจ้าของชาวคริสต์กลายเป็นวิญญาณของชนพื้นถิ่น

ประเด็นที่เราต้องพิจารณาต่อมาก็คือ ท่าทีที่คิรีมีต่อคริสต์ศาสนา จากเรื่องเล่าที่ได้เล่าไว้ในตอนต้น เม็ดฝนเพียงหนึ่งหยดที่ตกใส่เมะซานูโอะ ได้ส่งผลให้เธอตั้งครรภ์โดยไม่ได้ผ่านการมีเพศสัมพันธ์และคลอดลูกภายในข้ามคืน เรื่องเล่าดังกล่าวก็คล้ายกับตำนานกำเนิดชาวนากาที่พบได้ทั่วไปในหลายชนเผ่า ตำนานมักจะกล่าวถึงผู้หญิง หยดน้ำจากเมฆ และลูกที่เกิดจากผู้หญิงและหยดน้ำจากเมฆ ได้แก่ เสือ มนุษย์ และวิญญาณ ทว่ารายละเอียดของเรื่องเล่าก็มักจะแตกต่างกันออกไป ตำนานของบางเผ่ากล่าวว่า เมื่อลูกทั้ง 3 เติบโตขึ้นและแม่แก่ตัวลง เสือก็จับจ้องแม่และรอที่จะกินแม่ของตนเองเมื่อตายไปแล้ว (Varah, 2013) แต่บางตำนานก็กล่าวว่า แม่ผู้เหนื่อยหน่ายกับเสือที่สร้างปัญหาภายในบ้านได้สร้างบททดสอบขึ้นมาและสุดท้ายเสือต้องเข้าไปอยู่ในป่า (Ovesen, 1983) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม รูปแบบของเรื่องเล่าที่คล้ายกันก็คือ เมื่อหยดน้ำจากเมฆเข้าไปในร่างกายของหญิง (แม่) ก็ได้ให้กำเนิดลูกทั้ง 3 ซึ่งเสือเป็นปัญหาในความสัมพันธ์ภายในบ้าน และในท้ายที่สุด 3 พี่น้องก็แยกย้ายกัน เรื่องเล่าของคิรีชวนให้นึกถึงเรื่องราวในคัมภีร์ไบเบิล นั่นคือ กรณีที่มารีย์ซึ่งเป็นผู้หญิงบริสุทธิ์ ทว่าเธอกลับตั้งครรภ์และคลอดพระเยซูออกมา เราจะเห็นว่า การให้บทบาทแก่ผู้หญิงหรือ “แม่” เป็นประเด็นสำคัญในงานของคิรี ทว่าเธอเองก็ต้องจัดการความสัมพันธ์ที่อาจจะไม่ลงรอยระหว่างสถานะของแม่ผู้ให้กำเนิดในคัมภีร์ของศาสนาคริสต์กับแม่

ในความคิดของชนชาวนากา แน่นอนว่า วรรณกรรมเรื่องนี้เองก็ทำให้เราเห็นกระบวนการจัดความสัมพันธ์ที่ดูเหมือนจะไม่ลงรอยเหล่านี้ได้

โดยเปรียบเทียบแล้ว ในพระคัมภีร์ไบเบิล แม่ของพระเยซูเป็นผู้หญิงบริสุทธิ์ที่ไม่เคยผ่านการมีเพศสัมพันธ์มาก่อน แต่ในกรณีของเมะซานูโอะในวรรณกรรมเรื่องนี้ คำว่า “เมะซานูโอะ” ซึ่งหมายถึงว่า purity หรือความบริสุทธิ์ ผู้หญิงที่บริสุทธิ์หรือผู้หญิงที่ภายในจิตใจของเธอบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยความการุณและความเห็นอกเห็นใจ (compassion) ทว่าความหมายของ “ความบริสุทธิ์” ในที่นี้ไม่ใช่ความหมายเดียวกับ “พรมจรรย์” (virginity) เนื่องจากเมะซานูโอะเคยผ่านการมีสามีและมีลูกมาแล้ว 7 คน แต่สามีและลูกของเธอถูกเสือฆ่าตาย ดังนั้น เธอยังคงรักษาความบริสุทธิ์ (purity) ของเธอได้แม้ว่าเธอจะผ่านการมีสามีมาแล้วก็ตาม นี่เป็นความแตกต่างประเด็นแรก สำหรับประเด็นที่สอง เราจะเห็นได้ว่าทั้งสองคนได้ให้กำเนิดบุคคลที่ถูกทำนายทั้งคู่ ในขณะที่พระแม่มารีย์ให้กำเนิดพระเยซู เมะซานูโอะก็ได้ให้กำเนิดนักรบศักดิ์สิทธิ์ (Mighty Warrior) ผู้ซึ่งจะมาฆ่าเสือร้าย โดยสิ่งที่เห็นได้ในไบเบิลอีกอย่างหนึ่งคือในโลกของคริสต์ศาสนาชีวิตของเรามีชีวิตเดียวหรือเราเกิดแค่ครั้งเดียว แต่ในงาน *Son of the Thundercloud* ของคิรีนั้นพูดถึง “การเกิดใหม่” หรือ rebirth ดังที่คิรีบรรยายการเกิดของนักรบศักดิ์สิทธิ์ว่า “เด็กคนนี้เกิดขึ้น*ใหม่*” (เน้นโดยผู้เขียน) และเด็กคนนี้จะเกิดขึ้นใหม่ซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างไม่มีวันสิ้นสุด เมื่อโลกเกิดหายนะวันนึงเด็กคนนี้จะเกิดขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นคำทำนายที่ถูกส่งต่อกันมาผ่านนักเล่าเรื่อง ดังนั้น การเกิดใหม่ของนักรบศักดิ์สิทธิ์ที่มาปราบความชั่วร้ายหรือมาแก้ไขความเลวร้ายของโลกจะวนเป็นวัฏจักรซ้ำแล้วซ้ำเล่า ไม่ใช่การเกิดครั้งเดียวแล้วจบ

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ ในวิธีคิดแบบคริสต์ศาสนาสรรพสิ่งถูกสร้างโดยพระผู้เป็นเจ้า พระเจ้าเป็นผู้สร้าง สิ่งอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ถูกพระเจ้าสร้างขึ้น แต่ในเรื่องเล่าของคิรี ราลี่ซึ่งเป็นนักรบศักดิ์สิทธิ์ที่มาเกิดใหม่ไม่ได้ถูกสร้างโดยพระเจ้า แต่ถูกสร้างขึ้นโดยหลายสิ่งหลายอย่าง ดังนี้ *หนึ่ง* ถูกสร้างขึ้น

โดยแม่ หรือเมะซานูโอะ *สอง* ถูกสร้างขึ้นโดยฟ้าร้อง และ*สาม* ถูกสร้างขึ้นโดยเรื่องเล่าของเปเล่ ดังนั้น ในตอนแรกที่เราคิดว่าราลี่มาแก้แค้นให้พ่อ (สามีของเมซายูโอะ) เนื่องมาจากสามีของเมะซานูโอะที่ตายไปไม่ใช่พ่อของราลี่ วิธีคิดที่ว่าผู้ชายที่ตายไปคนนั้นคือพ่อเป็นวิธีคิดอีกแบบหนึ่ง (ซึ่งไม่ใช่วิธีคิดของชาวนากา) และในความเป็นจริงแล้ว เราไม่สามารถบอกได้ว่าใครเป็นพ่อของราลี่ แม้แต่เปเล่ที่แสดงบทบาทเป็นผู้ดูแลราลี่ประหนึ่งว่าเป็นพ่อ เพราะราลี่ถูกให้กำเนิดจากเรื่องเล่าของเปเล่ แต่เปเล่ก็ไม่ได้มีเพศสัมพันธ์กับแม่ เปเล่เป็นแต่เพียงคนเล่าเรื่อง เพราะฉะนั้นการเกิดขึ้นของราลี่จึงเป็นการบรรจบกันของหลายสิ่งทั้งบทบาทของแม่ ฟ้าร้อง และเรื่องเล่าของนักเล่าเรื่อง ซึ่งไม่สามารถลดทอนให้เป็นอำนาจของพ่อซึ่งเป็นตัวแทนของพระผู้เป็นเจ้าที่เป็นหนึ่งเดียว

ทัศนคติของคิรีต่อคริสต์ศาสนา โดยเฉพาะมุมมองหรือการตีความของเธอต่อศาสนาคริสต์จึงสำคัญ ผู้เขียนเห็นว่าเราสามารถแบ่งประเด็นส่วนนี้ออกได้เป็น 3 ประเด็น คือ

ประเด็นที่หนึ่ง นิกายแบปทิสต์มีประเด็นถกเถียงสำคัญกันอยู่ประการหนึ่งคือปัญหาว่าด้วยสถานะของพระแม่มารีย์ โดยคาทอลิกส่วนใหญ่จะนับถือพระแม่มารีในฐานะที่เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ แต่ในแบปทิสต์จะมองว่าพระแม่มารีย์เป็นบุคคลธรรมดา เพราะฉะนั้น การดึงเอาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระแม่มารีย์ในไบเบิลเข้ามาใช้ในเรื่องเล่าของคิรีจึงเป็นเรื่องที่มีนัยยะสำคัญ เป็นความพยายามที่จะดึงเอาบทบาทของผู้หญิงเข้ามาอยู่ในเรื่องเล่าให้มากขึ้น จากเดิมที่พวกแบปทิสต์มองว่าพระแม่มารีย์เป็นแค่ผู้หญิงคนหนึ่งไม่ใช่บุคคลศักดิ์สิทธิ์ แต่สิ่งที่คิรีนำมาใช้คือบทบาทผู้หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิด

ประเด็นที่สอง เนื่องจากแบปทิสต์ให้ความสำคัญกับอิสระของแต่ละชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ของแบปทิสต์หรือชุมชนที่เป็นแบปทิสต์จะให้ความสำคัญกับความเป็นชุมชน ซึ่งความเป็นชุมชนนี้ไม่ได้อิงกับเพศชายแต่เพียง

อย่างเดียว แต่จะขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละชุมชนด้วย เพราะฉะนั้น Baptists Council หรือโบสถ์ที่คิรีเข้าไปมันมีลักษณะที่เป็นการปกครองที่แยกออกจากคริสตจักร ซึ่งงานของคิรีเป็นความพยายามที่เธอเลือกที่จะให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิง ในวรรณกรรมทุกชิ้นผู้หญิงจะกลายเป็นผู้ให้กำเนิด เป็นผู้แก้ปมปัญหา เป็นผู้เปลี่ยนแปลงโลก เป็นผู้ให้กำเนิดโลกใหม่อยู่เสมอ แต่สิ่งที่คิรีทำคือเธอได้ผสมผสานความคิดแบบวิญญาณนิยม (animism) ของนากาเข้ากับคริสต์ศาสนา ซึ่งตลอดเรื่องเล่าเราจะเห็นคำหลาย ๆ คำ เช่น การสร้าง (creation) การเกิดใหม่ (rebirth) และการกลับมาเกิด (reincarnation) ที่เลือกเอามาผสมกันในงานนี้โดยจัดลำดับความสำคัญใหม่ สอดคล้องกับวิธีคิดของเอดัวร์โด วิเวย์รอส เดอ คาสโตร (Eduardo Viveiros de Castro) ที่เสนอว่าเมื่อมิชชันนารีเข้าไปในทวีปอเมริกา มิชชันนารีได้พยายามที่จะเข้าไปเปลี่ยนให้คนพื้นเมืองเป็นคริสต์โดยพวกนักบวชชาวโปรตุเกส แต่สิ่งที่นักบวชเหล่านี้พบคือชนพื้นเมืองกลับไปเปลี่ยนพระเจ้าของเขาให้กลายเป็นผี (spirit) ในโลกวิญญาณของชนพื้นเมืองจนหมด หรือกล่าวคือเป็นการเปลี่ยนพระเจ้าของคริสต์ในกลายเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลวิทยาของชนพื้นเมือง (Viveiros de Castro, 2011) ดังนั้น สิ่งที่คิรีทำในงานนี้คือ *การเปลี่ยนพระผู้เป็นเจ้าของชาวคริสต์ให้กลายมาเป็นวิญญาณหรือผีของชนพื้นเมือง* (Animisation of Christian God)

และ*ประเด็นที่สาม* แม้ว่าในงานนี้เราจะเห็นคำว่า “การสร้าง” จำนวนมาก (ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ฝนตก การทำให้เกิดแม่น้ำ การสร้างชีวิต (creation of life) เช่น การที่เมะซานูโอะสร้างชีวิตให้กับราลี่หรือการที่เรื่องเล่าของเปเล่ได้สร้างชีวิตใหม่ขึ้นมา) แต่วิธีคิดเรื่องการสร้างในงานของคิรีก็แตกต่างออกไปจากคริสต์ศาสนา เพราะในจักรวาลวิทยาแบบนากาที่คิรีเสนอเธอให้ความสำคัญกับผู้หญิง เช่น ในบทสนทนาที่เปเล่ถามว่า “แม่น้ำนี้ชื่อว่าอะไรหรือ? แม่น้ำที่ฝนตกและเกิดแม่น้ำขนาดใหญ่ขึ้น” เธอได้ตอบว่าแม่น้ำชื่อว่า “แม่”เปเล่ถามต่อว่า “ไม่มีชื่ออื่นแล้วหรือนอกจากแม่? เพราะโดยปกติคำว่า

‘แม่’ ไม่ควรจะเป็นชื่อ” เธอกล่าวว่า “ไม่มี เพราะแม่น้ำเป็นแม่” ในแง่นี้ แม่น้ำจึงกลายเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตและแม่น้ำเป็นแม่ไม่ใช่พ่อ

ดังที่ มาร์แชล ซาห์ลินส์ (Marshall Sahlins, 2022 และดูเพิ่มใน Strathern, 2019: 27-106) ได้เสนอวิธีคิดแบบคริสต์ศาสนาที่เขาเรียกว่า “การดำรงอยู่แบบ*เหนือโลก*” (Transcendence) คือเมื่อพระเจ้าได้สร้างสิ่งต่าง ๆ แล้ว พระเจ้าจะถอยตัวออกไปจากโลก พระเจ้าไม่ได้ดำรงอยู่ภายในโลก พระเจ้ากลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง อยู่เหนือโลก (transcendental) แต่เมื่อแม่น้ำสร้างชีวิต แม่น้ำดำรงอยู่ร่วมกับสิ่งอื่น ๆ ในโลก ซึ่งซาห์ลินส์เรียกมโนทัศน์ลักษณะนี้ว่าเป็น “การดำรงอยู่*ภายในโลก*” (Immanence) เช่นเดียวกันกับเรื่องเล่าของเปเล่ที่สร้างชีวิตขึ้นมาและทำให้ฝนตก ทว่าเรื่องเล่าที่ต่อให้เล่าแล้วมันกลับไม่ได้หายไป เปเล่และเรื่องเล่านี้ยังคงดำรงอยู่ในโลกและมันจะถูกเล่าใหม่อย่างไม่มีวันสิ้นสุด ตราบใดที่ยังมีนักเล่าเรื่องดำรงอยู่ในโลกนี้ เช่นเดียวกันกับที่เมะซานูโอะได้คลอดลูกและเธอก็ยังอยู่ดูแลลูก ซึ่งในเรื่องจะเล่าถึงการที่เธอคอยดูแลให้ความสำคัญกับลูก คอยดูแลลูก แม้กระทั่งตอนที่เธอกำลังเดินทางขึ้นไปบนภูเขาเพื่อเยี่ยมพี่สาวสองคน เธอก็แขวนเมล็ดพันธุ์จำนวนมากเอาไว้หน้าบ้าน เผื่อวันหนึ่งมีคนแปลกหน้าเดินผ่านมาแล้วเขาหิวหรือหมู่บ้านเขาไม่มีเมล็ดพันธุ์ คนแปลกหน้าจะได้นำเมล็ดพันธุ์นี้ไปปลูกพืชเพื่อเป็นอาหารต่อไป เพราะฉะนั้น เธอไม่ได้คลอดลูกแล้วหายตัวไป แต่เธอได้คลอดลูกและเธอยังได้ดูแลลูกของเธอ ดูแลแม่น้ำ และสิ่งต่าง ๆ ต่อไป ในแง่นี้ สิ่งที่คิรีทำก็คือ การดึงพระเจ้า/ผู้สร้างที่อยู่เหนือโลกตามคติของคริสต์ศาสนาให้ลงมาอยู่ภายในโลกในฐานะแม่ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งต่าง ๆ ร่วมกับสิ่งอื่น ๆ ที่เหลือในโลก

นอกจากนี้ ในขณะที่วิธีคิดเกี่ยวกับการสร้างในคริสต์ศาสนานั้น การสร้างของพระผู้เป็นการสร้างจากศูนย์ (creation ex nihilo) หรือสร้างจากสิ่งที่ “ไม่มีอะไรเลย” (nothing) แต่วิธีคิดของสิ่งที่คิรีนำเสนอก็คือ การสร้างแบบเป็นวงจร (cycles) ที่จะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีกวนเป็นวงจรไปเรื่อย ๆ โดยจะ

ต้องมีคนเข้าไปผลักหรือไขกุญแจเริ่มต้นกระบวนการของการสร้างให้มันเกิดขึ้นให้ได้ ซึ่งกุญแจดอกสำคัญที่จะเข้าไปไขหรือเริ่มต้นให้วงจรนี้เกิดขึ้นได้ในแต่ละครั้งก็คือ นักเล่าเรื่อง ถึงแม้จะมีผู้หญิงก็ตามแต่ถ้าหากไม่มีนักเล่าเรื่องวงจรนี้ก็จะไม่ดำเนินไป เพราะฉะนั้น ในขณะที่คริสต์ศาสนาปฏิเสธสถานะความเป็นบุคคลของพระผู้เป็นเจ้า แต่วิญญาณหรือพระเจ้าในวรรณกรรมของคิรีในเรื่องนี้ได้ถูกนำมาทำให้กลายเป็นบุคคล (เช่น แม่น้ำ หรือสรรพสิ่งต่าง) ซึ่งเป็นวิธีคิดคนละแบบกับคริสต์ศาสนา

โดยสรุป ท่าทีที่คิรีมีต่อคริสต์ศาสนาคือเธอปกป้องคริสต์ศาสนา แต่ปฏิเสธการตีความที่อิงกับอำนาจของพ่อแบบศาสนจักร รวมไปถึงวรรณกรรมบางชิ้น เช่น *A Terrible Matriarchy*[2] ซึ่งถึงแม้ว่าสังคมที่เธอเกิดมาหรือสังคมอังกามิเป็นชนเผ่าที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงจะไม่มีสิทธิที่จะสืบสายตระกูล ผู้หญิงจะต้องทำงานหนัก และผู้หญิงถูกควบคุมโดยผู้ชาย แต่สิ่งที่คิรีพยายามจะชี้ให้เห็นในวรรณกรรมเรื่องนี้ก็คือ แม้ว่าผู้หญิงจะถูกกดขี่ในสังคมอังกามิ แต่ผู้หญิงคือผู้ให้กำเนิด และวิญญาณในสังคมอังกามิก็ล้วนแล้วแต่เป็นวิญญาณที่เป็นเพศแม่ทั้งนั้น (ดูเพิ่มใน Dutta Chowdury, 2015) ดังนั้น สิ่งที่คิรีทำก็คือการเอาความคิดที่อยู่ในคริสต์ศาสนาโดยเฉพาะบทบาทของพระแม่มารีเข้ามาเสริมกับการอธิบายบทบาทของผู้หญิง เพราะว่าเวลาที่เรามองจากโลกของอังกามิผู้หญิงจะถูกกดขี่ในกิจกรรมทางสังคม แต่ในโลกของวิญญาณ ผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ฉะนั้น สิ่งที่คิรีพยายามจะทำก็คือการดึงเอาบทบาททางจิตวิญญาณของผู้หญิงเข้ามาใช้ในการอธิบายจักรวาลวิทยานี้เพื่อตอบโจทย์ปัญหาบางอย่าง

ภววิทยาแบบวิญญาณนิยมและจักรวาลวิทยาแบบนากา

คำถามที่ทิ้งไว้ในตอนต้นว่าเราจะอธิบายข้อเสนอว่าด้วยภววิทยา (ontology) ชาวนากาผ่านวรรณกรรมเรื่องนี้ได้อย่างไร มาร์แชล ซาห์ลินส์ เสนอว่าวิธีคิดแบบวิญญาณนิยมนั้นเป็น “การเมืองจักรวาล” (cosmopolitics) นั่นคือ เป็นสังคมการเมืองที่ดึงเอาทุกส่วนในจักรวาลมาเชื่อมกัน ไม่ใช่สังคมการเมืองที่จำกัดไว้เฉพาะมนุษย์หรือมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางในแบบกรีก (Sahlins, 2022: 124-175) งานของคิรีคือความพยายามที่จะเอาภววิทยาของคนนากามาใช้ในการนำเสนอในฐานะที่เป็นทางออก ตัวอย่างในงานของคิรี เช่น เธอเรียกฝนตกว่าเป็นการเกิด หรือการที่ฝนตกมีสถานะเท่ากับการให้กำเนิด (birthing) โลกได้ให้กำเนิดต้นไม้ หิน ก้อนหิน พืชพันธุ์ ธัญญาหารต่าง ๆ ซึ่งทั้งต้นไม้และก้อนหินต่างก็เป็นบุตรของผืนโลก (the sons of the earth) และเราจำเป็นที่จะต้องดูแลผืนโลกเพราะผืนโลกจะกลับมาดูแลเรา เมื่อฝนตกแล้วแม่น้ำเกิดไหลอย่างรุนแรง เมื่อเราเดินออกไปจากบ้านไม่มีใครกลับมาบ้านมือเปล่า เมื่อคุณเดินไปที่แม่น้ำคุณจะเจออาหาร และเราจะเรียกแม่น้ำว่าเป็น “แม่ของเรา” (our mother) และดังที่เราจะเห็นในบทสนทนาสำคัญที่เปเล่ถามเมะซานูโอะว่า “แม่น้ำมีชื่อว่าอะไร” เมะซานูโอะตอบว่า “แม่น้ำชื่อว่า ‘แม่’... เราเรียกเธอว่าแม่เพราะเธอให้อาหาร ปลา กบ สมุนไพร และน้ำแก่เรา เจ้าเองก็ต้องเรียกเธอว่าแม่เหมือนกัน” เปเล่ถามต่อว่า “ใครกันจะมีชื่อว่าแม่” เมะซานูโอะตอบว่า “เราเรียกว่าแม่” เพราะฉะนั้น แม่น้ำจึงเป็นสิ่งที่มีชีวิต นี่คือวิธีคิดหรือฐานคิดเบื้องต้นที่ว่าสรรพสิ่งให้กำเนิด แม่น้ำให้กำเนิด นั่นคือวิธีคิดที่ทำให้ชนเผ่าอังกามิให้ความสำคัญอย่างมากกับแม่น้ำในฐานะที่เป็นจิตวิญญาณ

จากเรื่องเล่าและนิทานปรัมปราของชาวนากาซึ่งสะท้อนอยู่ในวรรณกรรมของคิรีได้ชี้ให้เห็นว่า สำหรับชาวนากาแล้ว สรรพสิ่งล้วนแล้วแต่สร้างซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นวิญญาณ ผี มนุษย์กับสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ ดังที่เราจะเห็นได้ในหลาย ๆ ฉากจากวรรณกรรมเรื่อง *Son of the Thundercloud*

เช่น (1) หลังจากที่ทุกอย่างแห้งแล้ง เปเล่เดินทางไปบนภูเขา เมื่อเขาพบเจอหญิงชรา ฝนก็ตกหนัก (2) เมื่อเปเล่พบกับเมะซานูโอะ ฝนก็ตก (3) เมะซานูโอะตั้งครรภ์โดยอัศจรรย์ และให้กำเนิดราลี่ ผู้เป็นบุตรแห่งฟ้าร้อง และ (4) การเกิดของราลี่ทำให้เกิดสมดุลของสรรพสิ่ง (เพราะความไม่สมดุลเกิดจากการที่เสือร้ายสังหารคนจำนวนมาก และ the Dark Ones ซึ่งเป็นผู้เข่นฆ่าความหวังและความการุณ) และคืนชีพให้แก่จักรวาล

การที่ราลี่เกิดขึ้นมาโดยคำทำนายว่าเขาจะเป็นนักรบศักดิ์สิทธิ์หรือผู้ฆ่าเสือจะทำให้โลกกลับไปสู่จุดสมดุลของจักรวาลได้ ดังนั้น เราจะเห็นว่า แม่น้ำที่เป็นแม่ผู้ให้กำเนิด (Mother River) เป็นผู้สร้างสรรพชีวิต แต่ในขณะเดียวกัน เปเล่เองซึ่งเป็นมนุษย์ที่เมื่อเขานำเรื่องเล่าที่ย่าเล่าไปเล่าต่อก็ทำให้แม่น้ำที่เหือดแห้งไปนานหลายร้อยปีถือกำเนิดขึ้นมาใหม่ นอกเหนือจากนั้น เมะซานูโอะก็ได้ให้กำเนิดบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถเอาชนะปีศาจร้ายได้ เพราะฉะนั้น มนุษย์เองก็เป็นผู้ให้กำเนิดจิตวิญญาณ และจิตวิญญาณก็ให้กำเนิดมนุษย์ด้วย สรรพสิ่งได้ให้กำเนิดซึ่งกันและกันเป็น “การสร้างซึ่งกันและกัน” (co-creation) ไม่ใช่การสร้างจากความว่างเปล่าโดยพระผู้เป็นเจ้า

เราจะเห็นบทบาทของผู้หญิงที่เป็นแม่ ทั้งในโลกเหนือธรรมชาติ โลกธรรมชาติ และโลกทางสังคม โดยเฉพาะพลังของการเป็นผู้ให้กำเนิดที่ดำรงอยู่ในเรื่องเล่านี้ ดังนั้น ฐานคิดในเรื่องเล่าของคิรีจึงวางอยู่บนภววิทยาที่ล้วนแล้วแต่มองว่าสรรพสิ่งเป็นบุคคล สรรพสิ่งล้วนแล้วแต่ให้กำเนิดสิ่งอื่น ๆ

ในหนังสือ *The New Science of the Enchanted Universe* (2022) ซาห์ลินส์ได้เสนอว่า จักรวาลของผู้คนส่วนใหญ่ในโลกไม่ได้เป็นจักรวาลอันโปร่งแสงที่สามารถเข้าใจได้ด้วยระบบเหตุผล ทว่าเป็นจักรวาลอันลึกลับหรือเป็นโลกที่ไม่ได้เป็นเหตุเป็นผล (enchanted Universe) ที่ซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรมแบบที่ไม่แยกระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติ ธรรมชาติ และวัฒนธรรมออกจากกัน (Sahlins, 2022: 36-38) เพราะสรรพสิ่งล้วนแล้วแต่ดำรงอยู่ภายในโลก ในแง่นี้ วิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เองก็เป็นสมาชิกของ

ชุมชนทางการเมืองด้วย เพราะฉะนั้น ในสังคมที่เป็นวิญญาณนิยมนั้น สรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นพระเจ้า สัตว์ พืช หรือมนุษย์ ก็ล้วนแล้วแต่อยู่ในสังคมการเมือง (polity) เดียวกัน ดังนั้น หากจะทำความเข้าใจสังคมเหล่านี้ เราจำเป็นจะต้องอธิบายว่า จักรวาลวิทยาแบบนี้นั้นเต็มไปด้วยสรรพสิ่งที่ไม่ได้มีเพียงแต่สังคมของมนุษย์เท่านั้น

จักรวาลของชาวนากาหาได้เป็นจักรวาลอันโปร่งแสง แต่กลับมีสถานะเป็นจักรวาลอันลึกลับ เมื่อพูดถึงสิ่งที่ลึกลับมันก็มาพร้อมกับความไม่รู้หรือการรู้ไม่ได้อย่างชัดเจน แต่เต็มไปด้วยความคลุมเครือ ดังที่ย่าบอกแก่เปเล่าว่า ในวันนึง เมื่อเปเลโตขึ้น เขาจะต้องเปิดหัวใจของเขาให้กับสิ่งที่เขาไม่รู้ (the unknown) และการเดินทางไกลคือการเผชิญหน้ากับสิ่งที่ไม่รู้ นอกจากนี้ ในอีกตอนหนึ่งที่เมะซานูโอะกล่าวว่า เมื่อจักรวาลได้ถือกำเนิดขึ้นมาใหม่ สรรพสิ่งก็จะเปลี่ยนแปลงไป และเมื่อราลี่โตขึ้น เขาจะต้องยอมรับว่ามีโลกของความจริงที่ใหญ่ไปกว่าความสามารถของเขาที่จะเข้าใจได้ กล่าวคือสังคมการเมืองแบบจักรวาลหรือ cosmic polity เป็นจักรวาลที่ประกอบขึ้นด้วยสิ่งลึกลับและมีสารพัดอย่างไม่สามารถรู้ได้ทั้งหมด

ในด้านหนึ่ง ภววิทยาแห่งความลึกลับเรียกร้องให้เราต้องพยายามเข้าใจความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง ทว่าในแง่ของความรู้แล้ว เราเองไม่สามารถเข้าใจทั้งหมดได้อย่างเป็นองค์รวม ดังเช่น ในฉากที่ร่างของหญิงชรา 2 คนโปร่งแสงและพวกเธอกำลังจะตาย เราจะเห็นกระบวนการกลายร่าง (metamorphosis) ที่ระบุได้ยากหรือระบุไม่ได้ว่าหญิงชราทั้ง 2 คนตายแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้น จักรวาลวิทยาของชาวนากาเองก็มีลักษณะที่ลึกลับ คลุมเครือ และเปิดให้แก่การกลายร่างได้ หากอธิบายในแง่ของญาณวิทยา สำหรับคิรีแล้ว ชาวนากานั้นอยู่ร่วมกับสิ่งที่พวกเขาไม่รู้ และสิ่งที่พวกเขาไม่รู้นี้เองที่กำกับหรือสัมพันธ์กับชีวิตของพวกเขาอยู่ตลอด ในกระบวนการที่พวกเขาปฏิสัมพันธ์กับสิ่งที่เราไม่รู้ก็ทำให้เรื่องเล่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของการมีชีวิต เพราะเราไม่ได้

“รู้” ทุกเรื่อง แต่เรา “เล่า” เรื่องเกี่ยวกับสิ่งนั้นได้ โดยที่เราเองต้องยอมรับว่าเรื่องเล่าของเราไม่สมบูรณ์และมีหลากหลายเกินกว่าจะลดทอนเป็นหนึ่งเดียว

มาถึงตรงนี้เราจะเห็นว่า งานของคิรีพยายามเสนอจักรวาลวิทยา ภววิทยา หรือวิธีคิดบางอย่างที่ท้าทายทวินิยมของตะวันตกหรือจักรวรรดินิยม ดังนี้

1) คิรีท้าทายทวิภาวะระหว่างเรื่องเล่า/ตำนาน (myth) กับความเป็นจริง (reality) ดังที่คิรีได้ทำให้เรื่องเล่า/นิทาน/ความฝันปะปนรวมกัน/เป็นสิ่งเดียวกับความจริง

2) ระบบเวลาที่อยู่ในงานของคิรีไม่ใช่เวลาที่เป็นเส้นตรง แต่เป็นเวลาที่ประกอบไปด้วยอดีต ปัจจุบัน และอนาคตดำรงอยู่พร้อมกันประหนึ่งว่าเราอยู่ในความฝัน (Dreamtime) (ดูประเด็นนี้ใน Abram, 2017: 181-223) กล่าวคือคิรีพยายามทำลายเส้นเวลาหรือท้าทายเวลาแบบเส้นตรงของอาณานิคม/โลกสมัยใหม่

3) คิรียังท้าทาย “ความเดิมแท้” (originality) ของเรื่องเล่า เพราะเรื่องเล่าสามารถถูกเล่าใหม่ได้ตลอด เราจะเห็นได้ว่าในงานของคิรีนั้นไม่เคยพูดถึงเรื่องเล่าที่เดิมแท้ว่าอยู่ที่ไหน เพราะหากเรื่องเล่ามีแบบเดียวมันจะไม่สามารถถูกเล่าต่อได้ โดยเฉพาะในสังคมที่ไม่ได้อิงกับตัวเขียนนั้น การใช้ปากในการเล่าเรื่องก็ทำให้เรื่องเล่าสามารถผันแปรและเกิดความหลากหลายได้สารพัดแบบ วิธีคิดเช่นนี้เองก็แตกต่างจากความคิดเรื่องความเดิมแท้ซึ่งอิงกับความคิดเรื่องผู้สร้างในแบบตะวันตก สำหรับชาวนากา หน้าที่ของสมาชิกของสังคมก็คือการส่งต่อเรื่องเล่า ซึ่งหมายความว่าเราอาจจะจำบางอย่างได้และลืมบางอย่าง การที่ใคร ๆ ก็กลายเป็นนักเล่าเรื่องได้ก็ทำให้ใครคนใดคนหนึ่งไม่มีอำนาจถูกผูกขาดเรื่องเล่าได้

และ 4) สำหรับคำถามที่ว่าอนาคตจะถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไรหากปราศจากความฝันและการเล่าเรื่อง ดังที่กล่าวมาแล้ว ท่อนที่ 2 ของนิทานยัง

ไม่เกิดขึ้นในขณะที่ย่าเล่าเรื่องให้แก่เปเล่ แต่เพราะการกระทำของเปเล่ในฐานะนักเล่าเรื่องที่นำนิทานเรื่องนี้ไปเล่าให้แก่เมะซานูโอะ ความอัศจรรย์จึงบังเกิดขึ้นด้วยเรื่องเล่า และทำให้เมะฐานูโอะตั้งครรภ์และคลอดนักรบศักดิ์สิทธิ์ผู้สังหารเสือร้าย นั่นก็หมายความว่า ความฝันหรือเรื่องเล่าของย่าได้ทำให้เมะซานูโอะตั้งครรภ์ในเวลาอนาคต ดังนั้น อนาคตเองก็ถูกสร้างขึ้นมาได้ผ่านความฝันและการเล่าเรื่อง

ทุกอย่างหมุนวนเป็นวัฏฏะ: ว่าด้วยเหตุแห่งหายนะและการสิ้นสุดของโลก

ดังที่ได้เสนอไปแล้วว่า คิรีได้ท้าทายทวิภาวะระหว่างตำนานกับความจริง โดยใน *Son of the Thundercloud* เธอทำให้นิทานที่ย่าเล่านั้นมีสถานะเป็นความทรงจำเกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต หากปราศจากเรื่องเล่า ผู้คนจะไม่สามารถจดจำสิ่งที่เกิดขึ้นได้ เช่นเดียวกับที่เรื่องเล่ากลายมาเป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในอนาคตด้วย ในแง่นี้ ตำนานหรือเรื่องเล่าจึงเป็นตัวบันทึกอดีตร่วมของสังคมและเป็นตัวผลักให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ในวรรณกรรมเรื่องนี้ คิรีได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาวนากา นั่นคือ ความแตกแยกในหมู่ชนนากาภายหลังจากการประกาศเอกราชของอินเดียและการผนวกเอาภูเขานากาเป็นส่วนหนึ่งของอินเดีย คิรีได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์ คือ 1) ผู้คนที่ทำการเพาะปลูกพืชแต่ไม่เก็บเมล็ดไว้สำหรับการเพาะปลูกในฤดูกาลต่อไป รวมถึงการไม่แบ่งปันเมล็ดกับเพื่อนบ้าน และ 2) ความไม่สามัคคีซึ่งนำไปสู่การฆ่ากันเองของคนในเผ่า ทั้งสองประเด็นเป็นประเด็นสำคัญเนื่องจากเหตุการณ์การอดอยากมักเกิดขึ้นอยู่ตลอดหลังจากการประกาศเอกราชของอินเดียภายหลังจากการเกิดขึ้นของนิคมเพาะปลูกในนากาแลนด์ นิคมเพาะปลูกและระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ถูกสถาปนาโดยความคิดแบบอาณานิคมนั้นได้เปลี่ยนแปลงระบบนิเวศและรูปแบบความเป็นอยู่ของชาวนากา ส่งผลให้ชาวนากาเผชิญกับสภาวะอดอยากอย่างรุนแรงในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา นิคมเพาะปลูกและระบบ

กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลยังนำไปสู่การแบ่งที่ดินที่ทำลายความเป็นส่วนรวมของสังคม ทำให้ผู้คนเลือกที่จะไม่เก็บเมล็ดพันธุ์ และไม่แบ่งปันเมล็ดพันธุ์ให้คนอื่น ส่วนประเด็นความขัดแย้งกันเองของคนในเผ่า ซึ่งดังที่กล่าวไปแล้วว่าคิรีเกิดและโตในยุคที่ขบวนการชาตินิยมทะเลาะกันเองและแตกเป็นเสี่ยง ๆ ทะเลาะกันฆ่ากันเอง ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวคือมรดกของลัทธิอาณานิคมที่มาพร้อมกับวิธีคิดแบบชาตินิยม ในแง่นี้ *Son of the Thundercloud* ก็คือบันทึกว่าด้วยสาเหตุแห่งหายนะและความขัดแย้งไม่สิ้นสุดในนากาแลนด์จนปัจจุบัน

ในวรรณกรรมเรื่องนี้ คิรีได้นำเสนอเหตุแห่งหายนะซึ่งทำให้จักรวาลถึงแก่ความตาย 3 ประการ คือ

หนึ่ง ความกลัว ในตอนท้ายคนหนุ่มในหมู่บ้านเลือกที่จะฆ่าราลี่ เพราะเปเล่ ราลี่ และเมะซานูโอะ หายไปจากหมู่บ้าน 7 ปี เพื่อไปอยู่บนภูเขากับพี่สาว 2 คน หลังจากผ่านไป 7 ปีเมื่อพี่สาวทั้ง 2 คนจากไปแล้วจึงเดินทางกลับมา ทั้ง 3 คนตกใจมากเมื่อทราบว่าคนในหมู่บ้านได้ล่าสัตว์เพื่อนำไปมอบให้เสือ ทั้งที่เสือเป็นสิ่งชั่วร้าย แต่เพราะคนในหมู่บ้านโดนเสือข่มขู่จึงกลัวว่าเสือจะมากินตัวเอง ดังนั้นคนในหมู่บ้านจึงเอาสิ่งมีชีวิตที่จับได้นำไปให้กับเสือ เสือจะได้ไม่มากินคน นี่คือจุดเริ่มต้นของหายนะ ซึ่งในตอนท้าย เปเล่เล่าว่าคนในหมู่บ้านเปลี่ยนไปแล้ว และพวกเขาไม่เชื่อในคำทำนาย (prophecy) อีกต่อไป พวกเขาไม่เชื่อในชุมชนของเขาอีกต่อไป แต่พวกเขายอมรับนับถือเสือร้าย ดังนั้น ความกลัวที่ผู้คนมีต่อเสือจึงทำให้พวกเขาเลิกที่จะเชื่อคำทำนายและความหวังที่จะมาพร้อมกับบุตรแห่งฟ้าร้อง

สอง ความไม่ศรัทธาที่มีต่อเรื่องเล่าและการเพิกเฉยต่อคำทำนาย เนื่องจากภารกิจของการทำให้สังคมหรือชุมชนดำเนินต่อไปได้คือการเล่าเรื่อง แต่สิ่งที่คนในหมู่บ้านเพิกเฉยภายหลังจากที่ทั้ง 3 คนตัดสินใจออกจากหมู่บ้านก็คือ การเล่าเรื่อง ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าในตอนท้ายที่ทั้ง 3 คนกลับมาที่หมู่บ้านช่างทอ เด็ก ๆ ในหมู่บ้านไม่มีใครรู้จักหรือจำราลี่ได้อีกต่อไป เพราะ

ผู้ใหญ่ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงเวลาที่ราลี่เกิดปฏิเสธเรื่องเล่าและคำทำนายที่บรรพบุรุษของพวกเขาเล่าต่อกันมา

และ*สาม* ความริษยา เพราะความตายของราลี่เกิดขึ้นจากความริษยาของคนหนุ่มในหมู่บ้าน

ดังนั้น เหตุของหายนะทั้ง 3 ประการ ก็คือ ความกลัว ความไม่ศรัทธาต่อเรื่องเล่า และความริษยานั้นสัมพันธ์กันซึ่งในที่สุดแล้วได้นำมาสู่ความตายของราลี่ซึ่งเป็นนักรบศักดิ์สิทธิ์

ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า ในวรรณกรรมหลายเรื่องของคิรี (เช่น *When the River Sleeps* และ *Spirit Night*) เสือจะถูกนำเสนอในภาพของตัวร้ายอยู่เสมอ คำถามก็คือ “เสือ”หมายถึงอะไร เราจะเห็นว่า เสือกลายมาเป็นสัตว์ประจำชาติของอินเดีย ซึ่งเสือกลายเป็นภาพแทนของอินเดียที่อาณานิคมอังกฤษสร้างขึ้นมา Ana Teodorescu ชี้ว่า ในขณะที่สัตว์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอังกฤษคือสิงโต เสือก็คือตัวแทนของอินเดียที่อังกฤษปกครอง ดังนั้นภาพวาดโดยจิตรกรอังกฤษในช่วงอาณานิคมนั้นจึงเต็มไปด้วยภาพสิงโตกำราบหรือต่อสู้กับเสือที่ไม่เชื่องเชื่อ ดุร้าย พร้อมทำร้ายทำลายชีวิตมนุษย์ที่อ่อนแอกว่า ซึ่งสิงโตก็ถูกฉายภาพด้านตรงข้ามกับเสือนั่นคือช่วยเหลือและปกป้องผู้ที่อ่อนแอ (Teodorescu, 2022) และเราจะเห็นว่าจวบจนปัจจุบันเสือก็ยังเป็นสัญลักษณ์ของชาติของอินเดียอยู่ เสือที่ปรากฏในงานของคิรีจึงมีลักษณะ 2 ชั้น คือ เสือที่หมายถึงอินเดีย กับเสือที่หมายถึงมรดกของอาณานิคมที่อังกฤษทิ้งเอาไว้ให้แก่ชาวนากา

คำถามต่อมาก็คือ The Dark Ones คือใคร อาจกล่าวได้ว่า คนกลุ่มนี้เป็นได้ทั้งคนที่สนับสนุนการฆ่าชาวนากาหรือคนที่สังหารนักเล่าเรื่อง เพราะฉะนั้น The Dark Ones อาจรวมถึงคนนากาเองที่มีความกลัว ความไม่ศรัทธา และความริษยา ส่งผลให้ชาวนากาเหล่านี้หันไปเอาอกเอาใจและป้อนอาหารแก่เสือร้าย ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วสิ่งที่คิรีพยายามจะเล่าก็คือ เพื่อที่จะทำให้ชุมชน

เสรีภาพหรือความหวังของคนนากายังคงดำเนินอยู่ได้คือเราจะต้องไม่กลัว เราจะต้องศรัทธาในเรื่องเล่า เราจะต้องเป็นผู้เล่าเรื่อง และเราจะต้องไม่ริษยากันเอง ไม่เช่นนั้นเราจะหันไปเคารพนับถือหรือบูชาเสือซึ่งเป็นศัตรูที่เคยประหัตประหารบรรพบุรุษและพี่น้องของเขามาก่อน

กล่าวโดยสรุปแล้ว คิรีเสนอว่า สรรพสิ่งจะเกิดขึ้นแบบเป็นวัฏจักร ดังที่ปรากฏในประโยคสุดท้ายของนิทานเปิดเรื่องที่ว่า “โอ้ เรื่องราวนี้เกิดขึ้นมานานแสนนานแล้ว และมันจะวนมาเกิดขึ้นอีกครั้ง” นั่นก็หมายความว่าเรื่องราวนี้ไม่ได้จบสิ้นแต่เพียงเท่านั้น แต่สิ่งต่าง ๆ ที่ถูกเล่าจะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ไม่ว่าจะเป็นหายนะ การฟื้นคืนชีพของสรรพสิ่งในจักรวาล ไปจนกระทั่งการที่เราจะถูกฆ่า เราจะถูกทรยศ เราจะริษยาซึ่งกันและกัน เราจะกลัว และเราก็จะต่อสู้กับมันอย่างไม่มีวันจบสิ้น

สรุป

ข้อเสนอของบทความนี้ก็คือ คิรีได้นำเสนอจักรวาลวิทยาแบบนากาและความคิดเชิงนิเวศในฐานะที่เป็นพลังของการวิพากษ์ รื้อถอน และปลดแอกสภาวะอาณานิคมและความคิดแบบชาตินิยม โดยเราสามารถสรุปความคิดเชิงนิเวศของชาวนากาที่นำเสนอโดยคิรีออกได้เป็น 4 ประเด็น คือ *ประเด็นแรก* จักรวาลวิทยาของชาวนากาประกอบไปด้วยสรรพสิ่งดำรงอยู่ซ้อนกัน โดยสรรพสิ่งดำรงอยู่ร่วมกันในโลกเดียวกัน และสรรพสิ่งมีความเป็นบุคคล *ประเด็นที่สอง* คิรีไม่เห็นด้วยกับวิธีคิดแบบทวินิยมที่มากับอาณานิคมตะวันตก นั่นคือ ทวิภาวะระหว่างธรรมชาติกับวัฒนธรรม สัตว์กับมนุษย์ และตำนานกับความจริง *ประการที่สาม* เราไม่สามารถลดทอนชาวนากาให้เป็นปัจเจกบุคคลได้ เพราะกำเนิดของตัวเราสัมพันธ์กับสรรพสิ่งทั้งที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งวิธีคิดนี้ตรงกันข้ามกับวิธีคิดแบบปัจเจกนิยมของตะวันตก และ*ประการสุดท้าย* จักรวาลวิทยาของชาวนากาผ่านเรื่องเล่าของคิรีมีลักษณะเป็นพื้นที่เปิด ไม่มีขอบเขตที่แน่นอนตายตัว เราจะเห็นถึงเรื่องเล่าที่ตัวละครต้องออกเดินทาง

อยู่ตลอดเพื่อทำลายขอบเขต ข้ามพรมแดน หรือข้ามเขตแดน ทำให้เกิดสภาวะของการเปลี่ยนแปลงหรือการพลิกหมุนมุมของจักรวาล การเดินทาง/ข้ามแดนเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขให้เกิดการเคลื่อนที่ของสรรพสิ่ง หากสรรพสิ่งหยุดนิ่งมันก็จะเข้าใกล้ความตายและการสิ้นสุด

นอกจากนี้ วรรณกรรมของคิรีคือการนำเรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราที่ชาวนากามีร่วมกันและมีความต่างกันสารพัดรูปแบบมาเล่าใหม่ การเล่าเรื่องคือกระบวนการของการสร้างชุมชนที่หมายถึง “โลก” ไม่ใช่การสถาปนากำแพงที่มีรั้วรอบขอบเขตตายตัวแบบรัฐประชาชาติ ในขณะที่สภาวะอาณานิคมและชาตินิยมอินเดียพยายามสถาปนาขอบเขตแบบรัฐประชาชาติหรือขอบเขตที่ตายตัวขึ้นมา แต่เรื่องเล่าของชาวนากาหรือจักรวาลของชาวนากาผ่านงานของคิรีคือการท้าทายความคับแคบของ “รัฐประชาชาติ” (nation-state) การรื้อถอนจากสภาวะอาณานิคมคือเป้าหมายของคิรีซึ่งไม่เพียงแต่การวิพากษ์มรดกอาณานิคมเท่านั้น แต่ยังเสนอภววิทยาทางเลือกที่แตกต่างออกไป ที่พูดถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิ่งต่าง ๆ ที่มันตัดข้ามพรมแดนระหว่างมนุษย์ สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ ผี หรือสิ่งต่าง ๆ โดยการตั้งต้นที่กระบวนการสร้างโลก (worlding) (ดูประเด็นนี้ใน Descola, 2013: 272-273) ที่สรรพสิ่งกระทำร่วมกัน ไม่ใช่ความเป็นชาติ (nationality) แบบหนึ่งเดียวที่ตายตัว กล่าวคือจิตวิญญาณที่อยู่ในงานของคิรีคือกระบวนการกลับไปไขกุญแจเรื่องเล่าที่ถูกหลงลืมที่ไม่มีผู้นำมาเล่าต่อให้กลับมามีชีวิตขึ้นมาใหม่ เปเล่และคิรีในฐานะผู้เล่าเรื่อง/ผู้ส่งต่อเรื่องเล่าก็คือผู้ที่ทำให้กระบวนการสร้างโลกอันหมายถึงจักรวาลที่กลับสู่จุดสมดุลเพื่อที่มันจะให้กำเนิดชีวิตและสรรพสิ่งได้อีกครั้ง

เชิงอรรถ

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ภูมิปัญญานิเวศของกลุ่มชนนากา: ทรัพยากรโลกทัศน์ และวัฒนธรรมทางวัตถุ” ภายใต้ชุดโครงการวิจัย เรื่อง “ความหลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์และภูมิปัญญาท้องถิ่น: จากล้านนาถึงอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ประเภท Fundamental Fund ประจำปีงบประมาณ 2566

[2] ใน A Terrible Matriarchy (2007) มีเด็กผู้หญิงคนหนึ่งเกิดขึ้นในหมู่บ้านที่เป็นชนเผ่าอังกามิ เธอต้องการที่จะเรียนหนังสือ (นี่เป็นเรื่องเล่าในฉากที่เป็นสมัยใหม่) พ่อแม่ของเด็กผู้หญิงคนนี้บอกกับเธอว่าผู้หญิงเรียนหนังสือไม่ได้เพราะผู้หญิงมีหน้าที่ทำงานบ้าน ผู้ชายเท่านั้นที่จะเรียนหนังสือ เด็กผู้หญิงคนนี้เลยนำเรื่องราวไปบอกย่าเพราะคิดว่าย่าเป็นผู้หญิง แต่ย่าก็ตอบเช่นเดียวกันว่าไม่ได้เพราะเธอเป็นผู้หญิง เธอจะต้องอยู่บ้าน ในท้ายที่สุดสิ่งที่คิรีอธิบายในเรื่องเล่าในวรรณกรรมชิ้นนี้ก็คือ แม้กระทั่งผู้หญิงเองก็เป็นส่วนหนึ่งของระบอบชายเป็นใหญ่ได้ ถ้าไม่ตั้งคำถามกับสังคมชายเป็นใหญ่ และก็จบลงที่คิรีเล่าถึงบทบาทของผู้หญิงคนนี้ที่ออกไปเรียนแต่เธอทำหน้าที่ของการเป็นแม่ผู้ให้กำเนิด เป็นนักเล่าเรื่องให้กับลูก เพราะฉะนั้นตัวละครผู้หญิงจึงเป็นตัวละครที่สำคัญเสมอมาในงานทุก ๆ ชิ้นของคิรีไม่ว่าจะเป็นคนที่นำเอาสมุนไพรศักดิ์สิทธิ์ไปรักษาโรค เป็นผู้ที่ให้กำเนิด แม้กระทั่งการอธิบายว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเพศแม่หรือมิติในเชิงจิตวิญญาณที่เป็นบทบาทของผู้หญิง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, พนา กันธา และพีรณัฐ พฤกษารัตน์. (2566). รื้อถอนสภาวะอาณานิคมและการสร้างโลกผ่านการเล่าซ้ำปรัมปราในวรรณกรรมของ Easterine Kire. *รัฐศาสตร์สาร*, 44(3), 67-110.

ภาษาอังกฤษ

Abram, David. (2017). *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World.* New York: Vintage Books.

Baruah, Sanjib. (2020). *In the Name of the Nation: India and Its Northeast.* Stanford and California: Stanford University Press.

Descola, Phillipe. (2013). *Beyond Nature and Culture,* translated by Janet Lloyd. Chicago: University of Chicago Press.

Dutta Chowdury, Payel. (2015). Literary Representation of Women in the Angami Society: A Study of the Easterine Kire's A Terrible Matriarchy. *Pune Research Journal*, 1(3), 1-6.

ICORN. (2006). *AUTUMN 06 Featured Writer: Easterine Kire Iralu.* Retrieved from https://www.icorn.org/article/autumn-06-featured-writer-easterine-kire-iralu?fbclid=IwAR2H9OIU7HsmeZeiruHZ9Qat2XXl2qeMzmQCM3hjPaalCEnDFARl8eYPNIA

Jamir, Chongpongmeren. (2020). *Christianity in Northeast India: A Cultural History of Nagaland from 1947*. London and New York: Routledge

Kire, Easterine. (2016). *Son of the Thundercloud.* New Delhi: Speaking Tiger.

Kire, Easterine. (2014). *When the River Sleeps*. New Delhi: Zubaan.

Kire, Easterine. (2011). *Bitter Wormwood*. New Delhi: Zubaan.

Kire, Easterine. (2009). *Naga Folktales Retold.* Tromsø: Barkweaver.

Kire, Easterine. (2007). *A Terrible Matriarchy*. New Delhi: Zubaan.

Ksh., Rajesh Singh. (2015). Coming of Christianity in the Naga Area of North East India IOSR *Journal of Humanities and Social Science*, 20(4), 13-17. Retrieved from https://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol20-issue4/Version-4/C020441317.pdf

Michael Oppitz, Thomas Kaiser, Alban von Stockhausen, and Marion Wettstein (eds.). (2008). *Naga Identities: Changing Local Cultures in the Northeast of India.* Gent: Snoeck.

Ong, Walter J. (2002). *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word.* London and New York: Routledge.

Ovesen, Jan. (1983). Man or beast? Lycanthropy in the Naga Hills. *Ethnos: Journal of Anthropology*, 48(1-2), 5-25. Retrieved from https://doi.org/10.1080/00141844.1983.9981251

Sahlins, Marshall. (2022). *The New Science of the Enchanted Universe: An Anthropology of Most of Humanity.* Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Strathern, Alan. (2019). *Unearthly Powers: Religious and Political Change in World History.* Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Teodorescu, Ana. (2022). Tiger Symbolism in the British Raj: Colonialism and Animal History of the Indian Subcontinent. *Columbia Journal of Asia,* 1(2), 66-77.

Tialila. (2022). Reading Magical Realism in Easterine Kire's Novel *When the River Sleeps. Quest Journals: Journal of Research in Humanities and Social Science*, 10(8), 199-203. Retrieved from https://www.questjournals.org/jrhss/papers/vol10-issue8/1008199203.pdf

Thomas, John. (2002). *Evangelising the Nation: Religion and the Formation of Naga Political Identity*. New Delhi, London and New York: Routledge.

Thong, Tezenlo. (2012). 'To Raise the Savage to a Higher Level': The Westernization of Nagasand their Culture. *Modern*

Asian Studies, 46(4), 893-918. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/41478422

Thong, Tezenlo. (2016). *Colonization, Proselytization, and Identity: The Nagas and Westernization in Northeast India*. Colorado: Springer International Publishing.

Varah, Franky. (2013). Situating the Humans Relationship with Nature in the Tangkhul Naga's Lifeworld. *Journal of Human Ecology*, 41(3), 247-254. Retrieved from https://doi.org/10.1080/09709274.2013.11906572

Viveiros de Castro, Eduardo. (2011). *The Inconstancy of the Indian Soul: The Encounter of Catholics and Cannibals in 16th Century Brazil*, translated by Gregory Duff Morton. Chicago: Prickly Paradigm.

การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตนกับเขื่อนในลุ่มน้ำโขง
Embodiment in Hydropower Dams in the Mekong Basin

กนกวรรณ มะโนรมย์
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

Kanokwan Manorom
Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University
Email: Kanokwan.m@ubu.ac.th

วันรับบทความ: 10 มกราคม 2567 (Received January 10, 2024)
วันแก้ไขบทความ: 24 มกราคม 2567 (Revised Janua24, 2024)
วันตอบรับบทความ: 2 กุมภาพันธ์ 2567 (Accepted February 2, 2024)

บทคัดย่อ

ข้อถกเถียงของบทความนี้คือเขื่อนในฐานะวัตถุภายนอกทำให้แม่น้ำโขงและลำน้ำสาขากลายเป็นแม่น้ำแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์ที่ถูกออกแบบโดยที่มิได้นับรวมเอาประสบการณ์ชีวิตของผู้คนเข้าไปด้วย เขื่อนได้ปรับเปลี่ยนร่างกายตัวตนอารมณ์ความรู้สึกหรือร่างที่เปี่ยมชีวิตของผู้คนริมน้ำผ่านการบีบบังคับให้คนริมแม่น้ำมีร่างกายจิตใจอยู่ร่วมกับเขื่อนสิ่งประกอบอื่นของเขื่อนและระบบนิเวศของแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงไป บทความวิจัยนี้นำแนวคิด ‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ (embodiment) มาทำความเข้าใจตัวตนผู้คนในพื้นที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนโดยใช้กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลที่สร้างมาแล้ว 33 ปี ผู้เขียนเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 16 คน โดยพบว่าเขื่อนปากมูลและระบบนิเวศแม่น้ำมูลที่ไม่สมบูรณ์ได้ฝังตัวลงไปในชีวิตประจำวันของผู้คนกลุ่มต่างๆ

อยู่ทุกเมื่อเชื่อวันและเป็นระยะเวลาต่อเนื่องยาวนาน ผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนถูกบังคับให้มีร่างกายและตัวตนที่คุ้นเคยกับเขื่อนปากมูล ตัวตนของชาวบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่กับเขื่อนถูกจารึกและฝังลงในเนื้อในตัวชาวบ้านผ่านการแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึกที่หลากหลายและผ่านการเคลื่อนไปของร่างกาย เช่น คำพูดที่ใช้สื่อสาร การพาตัวเองไปนอนในหลุมระเบิดแก่งและการเข้ายึดอุปกรณ์ก่อสร้างเขื่อนขณะที่มีการก่อสร้างเขื่อน การยึดสันเขื่อน การประท้วง และนอนบนถนนข้างทำเนียบรัฐบาล 99 วัน เป็นต้น ท้ายสุดบทความเสนอว่า ‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ ควรเป็นประเด็นสำคัญระดับนโยบายการออกแบบการประเมินผลกระทบทางสังคมก่อนการสร้างเขื่อน

คำสำคัญ: การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน ร่างกาย เขื่อนปากมูล แม่น้ำโขง

Abstract

The main argument of this article is that hydropower dams as external material objects have turned the Mekong River and its tributaries into the river full of techniques and sciences; the design of these hydropower dams excluded lived experiences and sentient bodies of the riverine people. Hydropower dams have transformed the notions of body, self, emotion and the lived bodies of people by forcing local people to live with dams and associated changes in the river ecological systems. This research paper is based on a case study of Pak Mun Dam. It takes the concept of embodiment as a lens to understand physical bodies of people affected by the Pak Mun Dam, constructed 33 years ago. The author used in-depth interviews to collect data from 16

individuals purposively selected as key informants. It has found that the Pak Mun Dam and scanty ecologies of the Mun River have been constantly embedded in the daily lives of the riverine people. Lived bodies of those affected by the dam have been forced to become intimately acquainted with the dam itself. Diversely embodied experiences of affected people have been expressed through varying emotions, feelings and even body movements. These experiences include the language they used and their demonstration activities including physically lying on the blasted rapid sites, seizing the construction materials during the construction of the Pak Mun Dam, occupying the dam site for a few years, and finally organizing the 99-day protest occupying sections of the road in front of the Government House in Bangkok. The paper proposes that embodiment should be regarded as a key issue in the design of social impact assessment policy.

Key words: Embodiment, Body, Pak Mun Dam, Mekong River

บทนำและประเด็นถกเถียง

บทความวิจัย[1] ชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอความสัมพันธ์ของเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ (hydropower) (ซึ่งในบทความนี้จะเรียกสั้นๆว่า ‘เขื่อน’) ผลกระทบของเขื่อนกับผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงผ่านแนวคิด‘การหลอมรวมกันจนกลายเป็นตัวตน’ (embodiment)[2] โดยมีประเด็นแลกเปลี่ยนถกเถียง (argument) สำคัญคือเขื่อนมิใช่เพียงเรื่องเกี่ยวข้องกับกายภาพ ชีวภาพและโครงสร้างพื้นฐานเท่านั้น แต่เขื่อนเกี่ยวโยงและซึมเข้าไปอยู่ใน ‘ร่างแห่งความรู้สึกที่มีชีวิตจิตใจ’ (sentient body)[3] ของชาวบ้านในพื้นที่ผลกระทบจากเขื่อน

ทั้งกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้และไกลจากเขื่อน นอกจากนี้เขื่อนและองค์ประกอบของเขื่อน เช่นทางผ่านปลา (fish passage) ซึ่งเป็นสรรพสิ่งอื่นๆก็ได้เข้ามาหล่อหลอมในตัวตนของชาวบ้านหรือในร่างแห่งความรู้สึกของชาวบ้านผ่านห้วงเวลาและการค่อยๆสะสมแบบทบทวีของผลกระทบทางกายภาพ ชีวภาพ สังคมและเศรษฐกิจเข้าไปในตัวชาวบ้าน การมีร่างกาย (body) และตัวตน (self) ที่คุ้นเคยกับเขื่อนมิได้เกิดจากความยินยอมพร้อมใจ หากแต่เกิดจากการถูกบีบบังคับและการหล่อหลอมให้มีชีวิตอยู่กับเขื่อนจนทำให้เขื่อนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตไปโดยปริยาย ชาวบ้านจำต้องมีชีวิตอยู่กับการค่อยๆ พังพินาศลงของทรัพยากรแม่น้ำที่โขงและแม่น้ำสาขา เช่น แม่น้ำมูลที่ถูกตัดออกเป็นส่วนๆ และถูกควบคุมการไหลการหยุดไหลจากการปั่นกระแสไฟฟ้าหรือการปิด-เปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนปากมูลในแต่ละปี การหลอมรวมจนกลายเป็นร่างกายและตัวตนของบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่กับเขื่อนได้ถูกจารึกลงที่ตัวชาวบ้านในรูปของอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกทางความคิด ความเชื่อ การแสดงออกทางอากัปกิริยาต่างๆ ทางกาย เช่น น้ำเสียง การพูด สีหน้า แววตา และการทำมาหากิน เป็นต้น

‘เขื่อนและองค์ประกอบของเขื่อน’ คือ โครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่มหึมาที่ถูกฝังหรือจารึกตัวลงในแม่น้ำและระบบนิเวศของน้ำเพื่อควบคุมแม่น้ำที่เคยสมบูรณ์ในฐานะเป็นแหล่งเลี้ยงชีพของคนในชุมชนริมแม่น้ำและพื้นที่แห่งความสัมพันธ์ระหว่างคนริมน้ำกับธรรมชาติทั้งมิติคุณค่า ความเชื่อและตัวตนทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีมาก่อนสร้างเขื่อน (Öhman, 2016; Bourgoin, 2013, Öhman and Thunqvist, 2016) เขื่อนคือผู้ที่เข้ามายึดแม่น้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าป้อนภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ความต้องการของครัวเรือน การควบคุมจัดการน้ำท่วม และการสัญจรไปมาทางน้ำ (McCully, 2011: 11) เขื่อนขนาดใหญ่ถูกทำให้ปรากฏร่างกายและตัวตนอยู่ในแม่น้ำสายต่างๆ ทั่วโลก นับจากปีค.ศ. 1949 (ปี พ.ศ. 2492) จำนวน 5,000 แห่ง และคาดว่าเมื่อสิ้นสุดศตวรรษที่ 20 จะมีเขื่อนขนาดใหญ่ทั่วโลกมากถึง

45,000 แห่ง โดยมากที่สุดอยู่ในประเทศจีน (22,000 แห่งภายในทศวรรษ 2000) รองลงมาคือประเทศอเมริกา (6,390 แห่ง) และลำดับสามคือประเทศแคนาดา (793 แห่ง) กลุ่มคนริมน้ำที่ต้องถูกบังคับโยกย้ายถิ่นฐานคือ กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดจากการสร้างเขื่อน (WCD, 2000: 8)

นอกจากนี้สมาคมเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำนานาชาติ (International Hydropower Association-IHA) ย้ำว่าเขื่อนถูกยกให้เป็นพลังงานหมุนเวียน จึงทำให้เขื่อนเป็นที่นิยมทั่วโลก โดยจะมีการขยายตัวของเขื่อนมากถึง 60% ในปี 2050 และสามารถสร้างงานที่เชี่ยวชาญมากถึง 600,000 ประเภท (International Hydropower Association-IHA, 2020) ช่วงทศวรรษ 1930 (2473) ถือเป็นยุครุ่งเรืองของวิทยาการสมัยใหม่ว่าด้วยเขื่อนในฐานะเครื่องมือสร้างชาติ สัญลักษณ์ของความก้าวหน้าและอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจอย่างแท้จริง เพราะขื่อนคือ สิ่งประกอบสร้างจากความรู้สมัยใหม่ ความล้ำหน้าทางเทคโนโลยีด้านวิทยาศาสตร์ที่สามารถสร้างประโยชน์ต่อมนุษย์เชิงวัตถุที่ได้จากการใช้แม่น้ำอย่างเข้มข้น (Solomon, 2010) อย่างไรก็ตามเขื่อนถูกวิพากษ์วิจารณ์มาโดยตลอดเช่นกันว่าเป็นตัวจักรสำคัญในการทำลายระบบนิเวศแม่น้ำและวิถีคนพื้นที่ถิ่นอย่างมหาศาลจนเกินจะเยียวยา และยากจะทำให้นิเวศและวิถีผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนหวนกลับมาคืนได้ (Hay et al., 2019; Scudder, 2005; Wang et al., 2014; McCully, 2001; Boelens et., 2019; WCD, 2000) เขื่อนบีบบังคับผู้คนโยกย้ายถิ่นฐานจากบ้านเกิดเมืองนอนซึ่งมีมากกว่า 10 ล้านกว่าคนแล้วทั่วโลก (Cernea, 2000) นอกจากนี้ การเมืองของสิ่งแวดล้อม เช่น ภาวะโลกร้อน และการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อลดความยากจนรวมทั้งการเพิ่มมูลค่าการผลิตคือแรงจูงใจสำคัญทางการเมืองในการตัดสินใจสร้างเขื่อนของรัฐโดยความร่วมมือกับองค์กรการเงินระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก (Hay et al., 2019)

ร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ริมแม่น้ำค่อนข้างต่างไปจากคนกลุ่มอื่นๆ เช่น กรณีคนริมน้ำโขงและน้ำมูลที่มักอธิบายว่าตนเองคือ คนหาปลา

คนโขง ชาวประมง คนมูล มักพูดว่าแม่น้ำคือชีวิต แม่น้ำคือแม่ (นิวัตน์ ร้อยแก้ว, 2566; สมปอง เวียงจันทร์, 2553) เป็นต้น หากมองจากมุมสมัยใหม่นิยม (Modernism) ที่มีฐานคิดแบบคู่ตรงกันข้ามระหว่างความเป็นเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึก มุมมองสมัยใหม่นิยมยึดว่าความจริงสูงสุดมีชุดเดียวนั่นคือความจริงจากหลักของเหตุผลและความเป็นวิทยาศาสตร์ ส่วนอารมณ์ความรู้สึก (affection) อคติ (bias) และ ความจริงชุดอื่นๆของคนธรรมดาสามัญให้เป็นสิ่งตรงข้ามกับความเป็นเหตุเป็นผล เช่นนี้ เขื่อนก็คือ สัญลักษณ์ของการใช้เหตุผลและการเข้าถึงความจริงแบบวิทยาศาสตร์ (Öhman, 2016; Boelens, Shah, Bruins, 2019) ในขณะที่ความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ตัวตน อคติ และความรู้ของคนริมแม่น้ำคือ ความไม่เป็นกลางและอคติและถูกมองเชิงลบ (Öhman and Thunqvist, 2016) จึงปราศจากความชอบธรรมในกระบวนการตัดสินใจสร้างเขื่อน การศึกษาวิจัยมิติอารมณ์ความรู้สึกรวมทั้งการมีตัวตนของคนริมโขงเพื่อประกอบการตัดสินใจสร้างเขื่อนจึงจำกัดมาโดยตลอด ทำให้การศึกษาเรื่องเขื่อนกับผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสังคมนั้นแทบไม่เป็นที่สนใจมากนัก การทำลายความรู้ และตัวตนของคนท้องถิ่นโดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิง ชนพื้นเมือง และ คนชายขอบ การศึกษาผลกระทบของเขื่อนอย่างจริงจังในมิติสังคมวัฒนธรรมเศรษฐกิจเริ่มปรากฏมากขึ้นโดยนักสังคมศาสตร์ในช่วงกลางทศวรรษ 1990s เป็นต้นมา (Hay et al, 2019) เวลาต่อมานักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ต่างก็หันมาให้ความสนใจอารมณ์ความรู้สึก ตัวตน และ สรรพสิ่งอื่นๆ ที่นอกจากวิทยาศาสตร์และมนุษย์ในฐานะสิ่งประกอบสร้างทางสังคมและการสร้างความรู้โลกทางสังคมและโลกทางวิทยาศาสตร์ที่บูรณาการเข้าหากันผ่านประสบการณ์ชีวิตและร่างกายและส่งผ่านไปสู่การสร้างความรู้และการปฏิบัติในโลกทางวิศวกรรม และปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ล้วนขึ้นอยู่กับประสบการณ์การรับเข้ามาในตัวตนของคน (Öhman and Thunqvist, 2016; Haraway, 1988; Haraway, 1991; Harding, 1987)

ประเด็นถกเถียงที่ผู้เขียนนำเสนอในย่อหน้าข้างบนมาจากความรู้สึกนึกคิดและความปรารถนาของผู้เขียนเองที่ต้องการนำเสนอแนวคิดใหม่ๆ เพื่ออธิบายและทำความเข้าใจประเด็นเดิมๆ ว่าด้วยเรื่องเขื่อนในลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะกรณีเขื่อนปากมูลที่มีงานมากมายที่เขียนเกี่ยวกับเขื่อนนี้และงานของผู้เขียนเอง โดยมากแล้วการศึกษาเกี่ยวกับเขื่อนลุ่มน้ำโขงที่ผ่านมาของนักสังคมศาสตร์ นักวิชาการมักให้ความสนใจอธิบายและวิเคราะห์เขื่อนในลุ่มแม่น้ำโขงผ่านแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองที่เน้นการทำความเข้าใจเขื่อนและผู้คนจากมุมมองความสัมพันธ์ทางอำนาจ ใครได้ใครเสียประโยชน์ ความเป็นธรรมในการเข้าถึง ควบคุม และการใช้ทรัพยากรแม่น้ำโขง (ดู Hirsch, 2010, Sneddon, 2015, Foran and Manorom, 2009; กนกวรรณ มะโนรมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564; Baird et al., 2020; Baird et a., 2015; Geheb and Suhardiman, 2019; Middleton, 2022; Grünwald et a., 2022; Blake and Barney, 2018) รองลงมาได้แก่มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยนโยบายทางการเมืองที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและลดความยากจน โดยการให้เอกชนมีบทบาทสำคัญในการใช้ทรัพยากรแม่น้ำโขง (ดู Middleton et al., 2013; Matthews and Motta, 2015; Soukhaphon et al., 2021)

ส่วนแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่เน้นการศึกษาการใช้มิติวัฒนธรรมความรู้ความเชื่อมของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแม่น้ำโขงนั้นมักเป็นนักวิชาการในภูมิภาคที่สนใจเรื่องนี้ในประเด็นการขยับการจัดการแม่น้ำโขงโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นองค์ประกอบสำคัญในระดับนโยบาย (ดู กฤษฎา บุญชัย, 2566; ธันวา ใจเที่ยง, 2549) รวมทั้งงานวิจัยไทบ้านที่เกี่ยวข้องแทบทั้งหมดด้านชุมชนกับทรัพยากรแม่น้ำและป่าไม้ ดูเว็บไซต์สถาบันชุมชนลุ่มน้ำโขง (มปป.) ส่วนการทำความเข้าใจเขื่อนและโครงสร้างพื้นฐานทางน้ำจากมุมมองเครือข่ายผู้กระทำการ (Actor Network Theory) และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในฐานะสิ่งประกอบสร้าง

ของการเมืองเรื่องของเขื่อนในภูมิภาคแม่น้ำโขงนั้นปรากฏในงานของนักวิชาการไม่มากนัก (ดู จักรกริช สังขมณี, 2018; Sangkhamanee, 2007; Johnson, 2020; กนกวรรณ มะโนรมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564) ดังนั้น ผู้เขียนเห็นว่าการให้ความสำคัญกับการศึกษาตัวตนของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนผ่านแนวคิด embodiment มีความจำเป็นยิ่งเนื่องจากทำให้ประเด็นตัวตนและประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านได้รับผลกระทบจากเขื่อนในฐานะที่เป็นชุดความรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมชุดหนึ่งที่มีคุณค่า มีความลุ่มลึก หลากหลายและมีความหมายทางการเมือง อีกทั้งไม่เป็นชุดความรู้ชายขอบที่ถูกละเลยและถูกมองเป็นคู่ตรงข้ามกับชุดความรู้ที่ถูกผลิตสร้างจากฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มุ่งเน้นข้อมูลเชิงตัวเลขเพียงอย่างเดียวที่ถูกมักถูกใช้เสมอๆ ในกระบวนการตัดสินใจเรื่องการพัฒนาพลังงานในภูมิภาคแม่น้ำโขง

วิธีการศึกษาภาคสนาม

ผู้เขียนศึกษาประเด็นเขื่อนในลุ่มน้ำโขงมาหลายปีจนเกิดความหลงใหล (passion) เกาะติดประเด็นนี้มาต่อเนื่องนับตั้งแต่เขื่อนปากมูล (นับจากปี 2542) จนมาถึงเขื่อนราษีไศล และเขื่อนหัวนาที่ตั้งในลำน้ำมูล ต่อมาได้ศึกษาเขื่อนน้ำเทิน 2 และเขื่อนไซยะบุรี ในประเทศลาว รวมทั้งศึกษาการสร้างเขื่อนทั้งภูมิภาคแม่น้ำโขง การเกาะติดกับการศึกษาเขื่อนที่ต่อเนื่องเนิ่นนาน ทำให้ผู้เขียนเห็นตัวตนของตัวเอง เกิดอคติและความชอบไปโดยปริยาย หากกล่าวไม่เลยความจริงมากไปก็คือว่า เขื่อนได้ค่อยๆ เดินทางเข้ามาสิงสถิตในฐานะตัวตนทางวิชาการของผู้เขียนเลยก็ว่าได้ เพราะเขื่อนคือผู้กระทำการสำคัญในฐานะประเด็นตั้งต้น (entry point) หรือกรณีศึกษา (case study) ที่ทำให้ผู้เขียนสามารถเข้าสู่ความเข้าใจตัวตนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่ต้องอยู่ท่ามกลางการค่อยๆ สูญหายไปของระบบนิเวศแม่น้ำโขงที่ชาวบ้านพึ่งพาอาศัยทำกิน สร้างชุมชน รักษาระบบเครือญาติ และสถาบันทางสังคม (ดู Morton

and Olson, 2018; Vaddhanaphuti and Gyorvary, 2015) ผู้เขียนเห็นว่ากรณีศึกษาคือจุดตั้งต้นที่มีความสำคัญมากทางการวิจัยเชิงคุณภาพเพราะถือเป็นกลยุทธ์ของการวิจัยเพื่อศึกษาหน่วยทางสังคม (ดู Yin, 2009) ช่วยตอบคำถามวิจัยว่าทำไมและอย่างไรด้วยการอธิบายรายละเอียดเชิงลึกของปรากฏการณ์ในบริบททางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล/ปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลายของมนุษย์ (intersubjectivity) (Yin, 2014) และกรณีศึกษาของการวิจัยเชิงคุณภาพยังช่วยทำให้เห็นเหตุการณ์ กระบวนการความเป็นปัจเจกภายใต้ขอบเขตมิติเวลาและกิจกรรม (Creswell, 2014)

ที่ผ่านมาผู้เขียนใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพในการศึกษาเรื่องเขื่อน หากต้องการตัวเลขเชิงสถิติตามกรอบคิดแบบปฏิฐานนิยมเพื่อนำมาสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบายเพื่อให้รัฐยอมรับมากขึ้น แบบสอบถามก็เป็นเครื่องมือในการหาข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น การศึกษาเรื่องเขื่อนปากมูลหัวนา และราษีไศลที่รัฐต้องการแก้ไขปัญหาในภาพกว้าง ข้อมูลตัวเลขช่วยให้รัฐสามารถนำมาเป็นข้ออ้างในการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบได้มากขึ้น (กนกวรรณ มะโนรมย์และพงษ์เทพ บุญกล้า, 2564; กนกวรรณ มะโนรมย์ สุรสม กฤษณะจูฑะ และนพพร ช่วงชิง, 2552; มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2545) เช่น ล่าสุดกระทรวงพลังงานได้ตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือราษฎรที่ประกอบอาชีพประมงที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูลนับแต่ปี 2566 โดยรัฐใช้ข้อมูลเชิงปริมาณประกอบการตัดสินใจเพราะเห็นว่ามีความชัดเจนเป็นรูปธรรมจับต้องได้ เช่น จำนวนชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบที่เป็นชาวประมง 6,176 ราย จำนวนชาวประมงที่มีเครื่องมือทำการประมง มีความชำนาญการใช้เครื่องมือประมง สามารถพายเรือได้ สามารถว่ายน้ำได้ และการรู้จักชื่อปลา เป็นต้น (สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2567) ซึ่งการตั้งคณะกรรมการเรื่องการชดเชยเช่นนี้ได้ดำเนินการมายาวนานหลาย 10 ปีหลายรัฐบาลและใช้ข้อมูลเชิงสถิติมาโดยตลอด แต่ก็ยังไม่สามารถดำเนินการให้มีการช่วยเหลือเยียวยาความสูญเสียที่เกิด

กับคนปากมูลแต่อย่างใด เนื่องจากการชดเชยได้กลายประเด็นการเมืองของรัฐและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) มากกว่าประเด็นเรื่องความเป็นธรรม และการคำนึงถึงอารมณ์ความรู้สึกของชาวบ้านที่มีชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำมูลโดยเฉพาะการสูญเสียทรัพยากรปลาและอาชีพรายได้จากปลารวมทั้งความผูกพันกับแม่น้ำมูลของชาวบ้าน

ผู้เขียนเห็นด้วยกับประเด็นที่ว่าการรักษาความเป็นกลางในการทำความเข้าใจธรรมชาติของนักวิทยาศาสตร์ไม่ใช่แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องเสมอไปเพราะเป็นการคิดแบบคู่ตรงข้ามและเป็นการแยกระหว่างประสบการณ์ทางร่างกายและจิตใจออกจากกัน ในทางตรงข้ามนักสังคมศาสตร์จำนวนมากเห็นว่าร่างกายคือสิ่งที่เชื่อมโยงกับความจริงทางสังคม ปฏิบัติการทางสังคม และมุมมองทางสังคมอยู่ตลอดเวลา (Harding, 2008; Haraway, 1988; Ellis and Bochner, 2000; Dant and Wheaton, 2007; Hargreaves and Vertinsky, 2007) โดยเฉพาะการนำเสนอประสบการณ์ชีวิต (lived experiences) ของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนที่ตัวตนของเขาดำรงอยู่ในกระบวนการหลอมรวมให้มีตัวตนไปจากเดิมก่อนการสร้างเขื่อน ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการเสนอให้เห็นความเป็น embodiment ของคนในพื้นที่เขื่อนซึ่งผู้เขียนไม่เคยนำเสนอประเด็นนี้มาก่อนและประเด็นนี้เพิ่งจะมีนักวิชาการนานาชาติที่ศึกษาเรื่องเขื่อนและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศหยิบยกขึ้นมาทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อตัวตนของคนเมื่อไม่นานมานี้ (Öhman and Thunqvist, 2016; Rusansky, 2021)

ล่าสุดงานวิจัยของผู้เขียนเรื่อง ‘Slow violence and water (in) justice: (Feminist) Political Ecologies of intergenerational struggles in the Mekong region’ โดยใช้กรณีศึกษาเขื่อนปากมูล เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) จากประเด็นหลักคือตัวตนของคนที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงที่แช่มช้าจากเขื่อนปากมูลที่เข้ามาฝังอยู่ในเนื้อในตัวร่างกายจิตใจของผู้หญิงและคน

กลุ่มต่างๆ ระหว่างเดือนกรกฎาคม-ธันวาคม 2566 นี้ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญไปแล้วจำนวน 16 คน (ชาย 3 คน หญิง 13 คน) ในพื้นที่อำเภอโขงเจียมและอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) เป็นการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ผู้ที่คัดเลือกคือจากชาวบ้านที่เกิดและเติบโตในอำเภอโขงเจียม มีประสบการณ์ก่อน ระหว่าง และหลังการสร้างเขื่อนปากมูล อีกทั้งมีและไม่มีประสบการณ์เข้าร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนปากมูล เป็นแกนนำและไม่เป็นแกนนำในการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้ยกเลิก หรือ เปิดประตูเขื่อนปากมูล อีกทั้งเรียกร้องให้มีการชดเชยเยียวยาผลกระทบที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนปากมูล อาชีพของผู้หญิงที่ให้ข้อมูลมีทั้งแม่ค้าขายปลา คนหาปลา แม่ค้าขายอาหารและของฝาก ผู้เขียนใช้กรณีศึกษานี้เพื่อยกระดับการอธิบาย embodiment กับเขื่อนในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขงเพื่อชี้ให้เห็นว่า กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลสามารถอธิบายสภาวะของ embodiment ในภูมิภาคแม่น้ำโขงได้เพราะเขื่อนปากมูลคือกรณีศึกษาให้กับเขื่อนตัวอื่นๆ ที่สร้างมาภายหลังเพื่อลดปัญหาจากการสร้างเขื่อนที่ปราศจากการศึกษาผลกระทบอย่างรอบด้านโดยเฉพาะการละเลยมิติของความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างคนและแม่น้ำ (WCD, 2000) สำหรับบทความชิ้นนี้ผู้เขียนมีลำดับการเขียนโดยเริ่มจากบทนำ ข้อถกเถียงและวิธีการศึกษา ซึ่งได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปนี้ผู้เขียนจะนำเสนออีก 4 ประเด็นได้แก่ 1) ว่าด้วยแนวคิด embodiment 2) เทคนิคและวิทยาศาสตร์คือ embodiment ของเขื่อนและแม่น้ำ 3) embodiment ของคนในพื้นที่ผลกระทบจากเขื่อน และ 4) บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ว่าด้วยแนวคิด embodiment

แนวคิด embodiment ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม โดยนักปรัชญาฝรั่งเศสสำนักปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) ที่ชื่อว่า มัวรีส์ แมร์โลปงตี (Maurice Merleau-Ponty) (ช่วงปี 1908-1961) และนักสังคมวิทยาปิแอร์ บูดิเยอร์ (Pierre Bourdieu) (Csordas, 2009) และไม่เกิน 10 ปีมานี้แนวคิด embodiment ถูกนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างคนและเขื่อน (Öhman, 2016) แมร์โลปงตีทำความเข้าใจประสบการณ์ของมนุษย์ และ 'ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต' (lived body) ที่อธิบายร่างกาย จิตและโครงสร้างสภาพแวดล้อมภายนอกมีความสัมพันธ์กับร่างกาย แต่ทั้งสองท่านมีจุดเน้นต่างกัน แมร์โลปงตีอธิบาย embodiment ผ่านมิติปรัชญา ส่วนบูดิเยอร์อธิบาย embodiment เชิงสังคมวิทยาและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Csordas, 2009)

ในทางปรัชญา แมร์โลปงตี ชี้ embodiment เป็นเรื่องของประสบการณ์ของมนุษย์ที่มาพร้อมกับร่างกาย โดยภาพลักษณ์แห่งกาย (body image) ในบทบาทเป็นพื้นที่ของการรับรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม ความหมายของชีวิตในฐานะที่เป็นบุคคลนั้นจะมีความรู้สำนึกคิดและการรับรู้ระหว่างกายและใจ ร่างกายมีความสัมพันธ์โดยตรงกับโลกทางกายภาพและสังคม การมีเสรีภาพและการมีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งต่างๆ รอบตัวเสมอๆ ไม่ว่าจะเป็นสถาบัน คน และธรรมชาติ นอกจากนี้แมร์โลปงตียังชี้ว่าร่างกายคือจุดตั้งต้นหรือสถานที่หลักที่ทำให้คนรู้จักโลก ร่างกายมิได้แยกออกจากสิ่งที่รับรู้จากการมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมที่แสดงออกมาทางกายต่อวัตถุ ผลที่เกิดจากการรับรู้ต่อวัตถุนั้นเป็นผลมาจากการมีความรู้สึกร่วมไปกับวัตถุหรือสถานการณ์นั้นๆ เพราะร่างกายเป็นสิ่งที่อยู่ร่วมหรือผสมผสานไปกับวัตถุและสิ่งอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา อีกทั้งมีการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกายผ่านวันเวลาและพื้นที่ต่างๆ อยู่เสมอๆ แมร์โลปงตีปฏิเสธการคิดแบบแยกคู่ตรงข้าม (dichotomy) ระหว่างจิตใจและร่างกาย ท่านเน้นย้ำว่ากระบวนการซึ่งร่างกาย

มีประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งรายล้อมที่อยู่ในโลกซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ได้กลายเป็นประธานของความรู้ที่ทำงานผ่านร่างกายของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับโลกและการรับรู้ ดังนั้นกระบวนการของ embodiment จึงถูกสร้างหรือก่อรูปจากพฤติกรรมของอุปนิสัยและการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา (Merleau-Ponty, 1998)

แมร์โลปงตียังได้กล่าวถึงสำนึกรู้ของมนุษย์ว่าทำงานผ่านการเคลื่อนไปมาของร่างกาย ดังนั้น ตัวตนของมนุษย์จึงไม่อาจหลุดลอยออกไปจากวัตถุหรือไร้ความข้องเกี่ยวสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ ที่เป็นวัตถุ และการเข้าใจสิ่งอื่นๆ มักผ่านการรับรู้ที่เกิดจากการมีความสัมพันธ์ร่วมกันกับวัตถุหรือสิ่งที่อยู่รายรอบตัวมนุษย์ อีกทั้งแมร์โลปงตีได้กล่าวถึงการรับรู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม (Phenomenology of Perception) (1996) ว่าประสบการณ์ที่มาจากร่างกายเกิดจากการสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รายรอบตัว ตัวเรามิได้แยกออกจากโลกหรือตัวเรามิได้มองโลกแบบแยกออกจากเราหรือโลกหรือกายถูกแยกออกจากจิต จิตมิได้เป็นสิ่งแปลกแยกกับเราเหมือนนักปรัชญาสมัยใหม่นิยมดังวลีดังกระฉ่อนโลกที่ว่า “ฉันคิดฉันจึงเป็นอยู่” (I think, Therefore I am) ที่เป็นถ้อยคำของนักปรัชญา เรเน่ เดส์คาร์ต (René Descarte) ในทางตรงกันข้าม แมร์โลปงตี กลับเห็นว่าจิตอยู่กับกาย สำนึกมิได้แยกออกจากเรือนร่างหรือกาย ร่างกายเป็นประเด็นสำคัญหลักของการทำความเข้าใจโลก มิได้มองร่างกายเป็นเครื่องจักรกลและมองความจริงอยู่ที่จิตและการคิดว่ามิใช่อยู่ที่กาย แมร์โลปงตีให้ความสนใจกับ ‘ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต’ นั่นคือมนุษย์เป็นร่างกาย ร่างกายเป็นพื้นที่รับรู้ความหมายของโลก เข้าใจและสื่อความหมายเกี่ยวกับปรากฏการณ์บนโลก ความหมายต่างๆ ล้วนเข้าใจผ่านท่าทางต่างๆ ทางกายและมีความเป็นพลวัตไม่ตายตัวแตกต่างไปตามบริบทสังคมวัฒนธรรมและพื้นที่ (Tilley and Cameron-Daum, 2017; Csordas, 2009)

ส่วนนักสังคมวิทยาปิแอร์ บูดิเยอร์ได้นำแนวคิด embodiment ในใช้ในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยอธิบายผ่านตัวแบบทางทฤษฎีปฏิบัติการที่พัฒนาขึ้นมา ได้แก่ แนวคิดฮาบิทัส (Habitus)[4] (Csordas, 1988) ในหนังสือ Outline of the Theory of Practice (1977) บูดิเยอร์อธิบายแนวคิดฮาบิทัสว่า คือสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรา ได้แก่ โครงสร้างแห่งสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีรูปแบบเฉพาะแต่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น ความเป็นชนชั้น วางโครงสร้างต่อการปฏิบัติและการสร้างการเป็นตัวแทน การเป็นกฎกติกา หรือ เป็นผู้วางกฎอย่างเป็นภววิสัย ที่ปรับเปลี่ยนไปตามเป้าหมายได้ เกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ ภาวะความเคยชินของร่างกาย บูดิเยอร์ (Bourdieu, 1984, 1977) ฮาบิทัสเกิดจากโครงสร้างภายนอก เช่น ประสบการณ์ทางสังคม การสร้างความคุ้นเคยอย่างค่อยเป็นค่อยไปกับคน กลุ่ม และโครงสร้างที่อยู่ภายนอก การกระทำซ้ำๆ และการเรียนรู้ทางร่างกายผ่านการบ่มเพาะกล่อมเกลาเป็นเวลายาวนานภายใต้โครงสร้างภายนอกที่อยู่รายรอบ ซึ่งมักดำรงอยู่ ฝังตัวหรือจารึกค่อนข้างถาวรคงทนในตัวตนและร่างกาย จนกลายเป็นความโน้มเอียงเชิงอุปนิสัย (disposition) ของคนๆ นั้น เช่น การแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึก อากัปกิริยา ท่าทาง น้ำเสียง รสนิยมด้านอาหารการกินการอยู่ และการพูด การมีไม่มีรสนิยม การมีภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบ การทำธุรกิจ ความขบขัน ศีลธรรม ปฏิบัติ การเข้าใจโลก ความจำเป็น ความสมดุล ความงาม การมีสามัญสำนึก การบูชา กลยุทธ์ของการใช้ชีวิต เป็นต้น เช่น การเลียนแบบผู้ใหญ่ของเด็ก การปลูกฝังทักษะและความชำนาญทางกายที่ได้มาจากการเรียนรู้บ่มเพาะจากโครงสร้างภายนอก เช่น ความชำนาญด้านศิลปวัตถุ (Bourdieu, 1984)

แนวคิด embodiment ถูกนำมาใช้มากกว่า 30 ปีมาแล้ว โดยนักสังคมศาสตร์นามกระเดื่องคือดอนน่า ฮาราเวย์ (Donna Haraway) เธอได้ตั้งคำถาม ในปี 1990 ว่า ‘ทำไมร่างกายของเราควรสิ้นที่สุดที่ผิวหนังของเรากระนั้นหรือ? "Why should our bodies end at the skin or include

at best our being encapsulated by kin?" (Haraway, 1990: 220) ในเมื่อโลกทางสังคมและเทคโนโลยีเข้ามาอยู่ในเนื้อในตัวของเรามาโดยตลอดผ่านการใช้เครื่องจักรต่างๆ ในชีวิตประจำวันของคน เช่น คอมพิวเตอร์และสารสนเทศต่างๆ เครื่องมือทางการแพทย์การปลูกถ่ายอวัยวะหรือเครื่องมือซ่อมแซมเสริมร่างกายด้วยเครื่องมือทางการแพทย์ต่างๆ นานาและเทคโนโลยีอื่นๆ ซึ่งสะท้อนการอาศัยอยู่ร่วมกันระหว่างคนและเครื่องจักรหรือสรรพสิ่งที่มิใช่คน ชิลดริค (Shildrick, 2015) สะท้อนว่าคำถามของฮาราเวย์ (Haraway, 1990) นี้ แม้จะถามมามากกว่า 30 ปี แต่ช่างเป็นคำถามร่วมสมัยและยังเป็นประเด็นการถกเถียงทางสังคมศาสตร์เรื่อยมาจนปัจจุบัน เพราะมันสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคมของการเชื่อมโยงและสัมพันธ์กันระหว่างประสบการณ์ชีวิต เช่น กลุ่มคนพิการที่อยู่กับเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มโอกาสให้กับการมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ นอกจากนี้บทความเรื่อง ‘A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the 1980s’ ของฮาราเวย์ที่นอกจากวิเคราะห์สตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ที่ละเลยมิติความเชื่อมโยงกับประสบการณ์เชิงวัตถุแล้ว ยังได้สร้างคุณูปการว่าด้วยการวิเคราะห์สรรพสิ่งที่มิใช่คนในการประกอบสร้างโลกทางสังคมเพื่อทำให้เห็นความสลับซับซ้อนและความเชื่อมโยงระหว่างคนกับสิ่งอื่นๆ (intersubjectivity) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่เทคโนโลยีเข้ามาในชีวิตคนอย่างโหมกระหน่ำเช่นนี้ ฮาราเวย์ (Haraway, 2004) เชื่ออีกว่าการไม่ตายตัวหรือการมีสารัตถะ ความรู้ ความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ เพียงชุดเดียวหรือมีแก่นแกนเพียงอันเดียวดังที่เชื่อกันตามแนวทางการศึกษาแบบสมัยใหม่นิยมนั้นไม่สามารถนำมาทำความเข้าใจโลกทางสังคมว่ามีชุดความรู้ต่างๆ ดำรงอยู่มากมายและมีร่างกายตัวตนของสิ่งอื่นๆ ที่ดำรงอยู่อย่างหลากหลาย

งานของฮาราเวย์ว่าด้วย embodiment จากบทความอันโด่งดังที่มีคนอ้างอิงมากถึง 29,048 รายการนับจากปีที่เขียนในปี 1988 เรื่อง “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege

of Partial Perspective” ก็เน้นความเชื่อมโยงระหว่างคน ความรู้ที่ฝังแฝงในบริบทเฉพาะที่ (embodied knowledge) ความไม่เป็นกลางแบบวิทยาศาสตร์และธรรมชาติ โดยเฉพาะประเด็นความรู้เฉพาะที่ (situated knowledge) คือการสะท้อนตำแหน่งแห่งที่ของความรู้ชุดต่างๆ ที่มีหลากหลากหลายชุดขึ้นกับบริบททางสังคม (พื้นที่ เวลา ประวัติศาสตร์ และสถานะทางสังคมเศรษฐกิจ) ของคนที่ผลิตความรู้นั้น ๆ ดังนั้น ความรู้จึงไม่มีความเป็นกลางปราศจากอคติส่วนตัวหรือเที่ยงแท้หนึ่งเดียวแบบวิทยาศาสตร์ได้ ปฏิบัติการความรู้ เช่น วิศวกรรมและวิทยาศาสตร์แท้จริงแล้วเกิดขึ้นจากประสบการณ์การหลอมรวมกันให้กลายเป็นตัวตน และประสบการณ์ชีวิตได้ส่งผ่านร่างกายไปสู่ความรู้และปฏิบัติการ

embodiment ถูกนำมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์เขื่อนในครั้งแรกๆ โดยนักวิชาการชาวสวีเดนคือ Öhman and Thunqvist (2016) ในบทความเรื่อง ‘Human Bodies and the Forces of Nature: Technoscience Perspectives on Hydropower Dams, Safety, Human Security, Emotions and Embodied Knowledges’ บทความนี้อธิบายว่าเขื่อนมักถูกทำให้ยอมรับและได้รับการสนับสนุนส่งเสริมในฐานะสิ่งที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและเป็นพลังงานหมุนเวียน ทั้งๆ ที่เขื่อนสร้างผลกระทบมหาศาลทางสังคมและระบบนิเวศต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งมิใช่คนและคนในพื้นที่มีชีวิตที่ลงหลักปักฐานมายาวนานในบริเวณก่อนมีการสร้างเขื่อน กลุ่มคนเหล่านี้ต้องเผชิญกับความเสี่ยงและหายนภัยที่เกิดจากความล้มเหลวของการทำงานของเขื่อน นักวิชาการทั้งสองใช้กรณีศึกษาเขื่อนที่สร้างในแม่น้ำลูเล (Lule river) ประเทศสวีเดนเพื่อทำความเข้าใจเขื่อน อ่างเก็บน้ำที่สร้างรองรับน้ำจากเขื่อนและความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์รอบๆ เขื่อนและอ่างเก็บน้ำ การสร้างเขื่อนในแม่น้ำลูเลทำให้เกิดความสูญเสียชีวิตผู้คนคนท้องถิ่นโดยเฉลี่ยปีละ 1-2 คน ในพื้นที่เทศบาลจ็อคค์ม็อคค์ (Jokkmokk) โดยนับจากปีที่สร้างในลำน้ำนี้มีคนเสียชีวิตรวมแล้วราวๆ 180-360 คน ทั่วเขตพื้นที่รายรอบเมืองหลวงของ

สต็อคโฮล์ม การเสียชีวิตจากการทำงานของเขื่อนผ่านการปั่นไฟฟ้าที่ต้องปล่อยน้ำออกมามากมายนี้มิได้มีการสอบสวนมูลเหตุการเสียชีวิต รวมทั้งมีมาตรการระแวดระวังความปลอดภัยเพื่อป้องกันการเสียชีวิตของผู้คน งานชิ้นนี้ต้องการนำเสนอประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิตของผู้คนที่ต้องอยู่กับเขื่อน อารมณ์ของกลุ่มคนที่ต้องสูญเสียคนที่เป็นที่รักเสียชีวิตจากกระบวนการทำงานของเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ การควบคุมจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรมชาติได้ฝังตัวหรือจารึกลงไปในร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่เขื่อน เอกสารทางการของเขื่อนมิได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับร่างกายและอารมณ์ที่ปลอดภัยของผู้คนในกระบวนการตัดสินใจเรื่องการสร้างเขื่อน สิ่งที่รัฐสนใจคือ การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการบริหารจัดการเขื่อนและการมีกล้องวงจรปิดเพื่อติดตามความปลอดภัย ทว่าระบบเหล่านี้แท้จริงแล้วกลับสร้างความปลอดภัยที่ผิดพลาดต่อร่างกายและอารมณ์ของคน และย้ำว่าการจัดการควบคุมธรรมชาติจนละเลยความมั่นคงปลอดภัยของกายและจิตใจของผู้คนคือปัญหาความท้าทายของโครงสร้างพื้นฐาน

นอกจากนี้ โอแมน (Öhman) (2016) ได้เขียนบทความเรื่อง ‘Embodied Vulnerability in Large-Scale Technical Systems: Vulnerable Dam Bodies, Water Bodies, and Human Bodies’ ชี้ว่าความเปราะบางของร่างกายตัวตนที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบเทคนิคขนาดใหญ่ (large-Scale Technical Systems) ใน 3 มิติได้แก่ ความเปราะบางของร่างกายเขื่อน (vulnerable dam bodies) ร่างกายแม่น้ำ (water bodies) และร่างกายมนุษย์ (human bodies) โดยชี้ถึงความท้าทายของแนวคิดสมัยใหม่ว่าด้วยร่างกายของมนุษย์ที่ถูกควบคุมด้วยร่างกายของธรรมชาติและร่างกายของเทคโนโลยีที่ถูกสร้างขึ้นมาควบคุมธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง งานชิ้นนี้วิเคราะห์ถึงการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดระหว่างร่างกายเขื่อน ร่างกายแม่น้ำ และร่างกายมนุษย์อย่างแยกกันไม่ออก โดยชี้ว่าการเข้าร่างกายตัวตนของมนุษย์และร่างกายของเขื่อนต้องมองผ่านร่างกายของแม่น้ำหรือการใช้ร่างกายของแม่น้ำที่ถูก

บงการด้วยเขื่อนเป็นศูนย์กลางของการศึกษา เขื่อนสร้างความเปราะบางให้กับทั้งร่างกายของแม่น้ำและร่างกายของผู้คน เพราะทันทีที่ถูกสร้างในแม่น้ำจูเลวาดโน (Julevädno) ที่ไหลผ่านเมืองชาปมิ (Sápmi) ทางตอนเหนือของประเทศสวีเดน มันก็กลายเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่กลืนกินร่างกายของแม่น้ำ ที่ดิน และสิ่งมีชีวิตต่างๆ เข้าไปจนหมด โดยเฉพาะคนที่มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำและที่ดินในพื้นที่ของการสร้างเขื่อนและได้รับผลกระทบจากเขื่อน ทรัพยากรแม่น้ำและที่ได้ถูกดัดแปลงให้เปลี่ยนไปโดยแทบจะสิ้นเชิง โดยที่ประสบการณ์ชีวิต อารมณ์ตัวตน และความรู้ชุดต่างในฐานะสิ่งประกอบสร้างความเป็นร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ถูกมองแยกออกมากจากความเป็นวิทยาศาสตร์เพราะถูกบันทึกว่าเป็นสิ่งดั้งเดิมแบบจารีตและล้าสมัย การมีร่างกายตัวตนที่อยู่กับร่างกายของแม่น้ำที่แปรเปลี่ยนไป เขื่อนสร้างความไม่แน่นอนผกผันกับผู้กระทำการแม่น้ำและสร้างความเป็นรูพรุนของร่างกายจิตใจของผู้คนที่ยากจะคาดคะเนได้ และสร้างร่างที่มีชีวิตของผู้คนให้ดำรงอยู่อยู่ทุกเมื่อเชื่อวันกับแม่น้ำที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงและความเปราะบาง

นักวิชาการสายสตรีนิยมจำนวนมากได้นำแนวคิด embodiment มาศึกษาประเด็นสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (ดู Rusansky, 2021; Sultana, 2011; Wilson & Chu, 2020; Beth & Rice, & Trauger, 2015; Verlie, 2021; Sultana, 2009; Federici ,2011; Nightingale, 2011, 2018, 2019; Elmhirst, 2015) งานแทบทุกชิ้นวิพากษ์การมองแยกออกจากกันระหว่างความเป็นวิทยาศาสตร์ในนามของเขื่อน โครงการพัฒนา การจัดการทรัพยากรร่วม และความเป็นผู้กระทำการที่มีตัวตนหรือร่างกายที่มีชีวิตไม่แง่มุมใดก็แง่มุมหนึ่ง นักสตรีนิยมวิพากษ์เสรีนิยมที่กระทบตัวตนของผู้หญิงโดยชี้ว่าทุนนิยมสร้างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความไม่เป็นธรรมกรณีการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Elmhirst, 2015) การสร้างเศรษฐกิจสีเขียว (green economy) ขึ้นมาก็เพียงเพื่อจะหันเหความสนใจจากร่างกายที่เป็นแรงงาน (labouring bodies) ในการเมืองเรื่องของเปลี่ยนแปลง

ภูมิอากาศ เช่น ไม่สนใจว่าใครคือผู้ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในระดับท้องถิ่น ซึ่งนั่นก็คือแรงงานหญิงไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการสร้างเศรษฐกิจสีเขียวของเศรษฐกิจเสรีนิยม (Wilson and Chu, 2020) นอกจากนี้เสรีนิยมของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศยังโยกย้ายภาระความรับผิดชอบการเยียวยาผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศจากระดับปัจเจกบุคคลมาเป็นระดับโครงสร้างสังคม โดยเน้นการใช้ทางเลือกการบริโภคเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์แทนเพื่อหลีกเลี่ยงการศึกษาผลกระทบเกี่ยวกับประสบการณ์ที่แตกต่างกันของร่างกายและตัวตนของปัจเจกบุคคลที่ได้รับจากการเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะความไม่เป็นธรรมเชิงนโยบายจากกระบวนการสะสมของทุนนิยม (Beth et al., 2015) นอกจากนี้ การที่ความตึงเครียดระหว่างร่างกายและจิตใจของความเป็นปัจเจกที่ถูกละเลยโดยรัฐและทุนนั้นสะท้อนการแยกการทำความเข้าใจปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศกับวัตถุของผู้กระทำการโดยเฉพาะมิติแรงบันดาลใจเกี่ยวกับความเป็นธรรมที่เกิดจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (Verlie, 2021)

รุสชันสกี้ (Rusansky, 2021) ศึกษาอารมณ์ความรู้สึกที่ปรากฏในชีวิตประจำวันของชาวนาหญิงในพื้นที่เขื่อนไบโซ อิกัวคู (Baixo Iguaçu dam) ที่สร้างในแม่น้ำอิกัวคู (Iguaçu River) ทางตอนใต้ของประเทศบราซิลที่ระบายออกมาผ่านลวดลายการปักบนผืนผ้าในฐานะเครื่องมือการต่อรองต่อสู้ รุสชันสกี้มองปรากฏการณ์นี้ผ่านแนวคิดสตรีนิยมสายนิเวศวิทยาการเมืองให้ความสำคัญกับผลกระทบจากวัตถุคือเขื่อนที่ฝังและจารึกในอารมณ์และความเป็นเพศ การต่อต้านขัดขืนของผู้หญิงชาวนาไม่เพียงการออกมาประท้วงและทำกิจกรรมโดยตรง เช่น การรณรงค์เพื่อให้เห็นปัญหาของเขื่อน แต่ได้แสดงออกทางกายและอารมณ์ความรู้สึกผ่านลวดลายที่เป็นภาพแทนตัวตนของพวกเขาที่ในแต่ละวัน โดยพวกเขาได้บรรจงเย็บปักถักร้อยอารมณ์ร่างกายและความรู้สึกของพวกเขาลงในผืนผ้าพื้นเมือง (embroidering arpilleras)

เพื่อสะท้อนการต่อสู้ทางกายจิตและอารมณ์ของพวกเธอในนามของเครือข่ายผู้หญิงและงานศิลปะ การเย็บปักถักทอว่าด้วยการเสนอร่างกายและตัวตนของผู้หญิงชาวนาในพื้นที่ได้รับผลกระทบเขื่อนนี้เป็นกลยุทธ์ทางการเมืองของการเคลื่อนไหวทางสังคมของศิลปะผ่านการเย็บปักถักทอถูกนำมาใช้ในฐานะเครื่องมือทรงพลังในการต่อรองกับการเมืองเรื่องของเขื่อนเพื่อหวังให้เกิดการปรับเปลี่ยนผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ส่วน Yaka (2023) ที่นำแนวคิด embodiment ของแมร์โลปงตีมาทำความเข้าใจร่างกายของผู้หญิงโดยชี้ว่าร่างกายคือส่วนสำคัญในฐานะองค์ประธานหลักของผู้หญิงในการเคลื่อนไหวต่อต้านเขื่อน เช่น ในพื้นที่ของทะเลดำทางตะวันออกของประเทศตุรกี โดยเผยให้เห็นว่าประสบการณ์ชีวิตความไวทางด้านร่างกายและอารมณ์ความรู้สึก สำนึกรู้ สัมพันธ์กับแม่น้ำและอัตลักษณ์ของผู้หญิงมักแสดงออกผ่านความทรงจำทางประวัติศาสตร์อีกทั้งถูกผลิตสร้างและรักษาเอาไว้ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างร่างกายของผู้หญิงร่างกายของแม่น้ำภายในเนื้อหนังมังสาของโลกทางกายภาพ ถ้อยแถลงของผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาต่อต้านเขื่อนเกี่ยวข้องกับตัวตนทางการเมืองของผู้หญิงที่ก่อเกิดมาจากชุดต่างๆ ของประสบการณ์ด้านการสัมผัสที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าของผู้หญิงกับแม่น้ำ ความรู้สึกที่ฉับไวเร่งด่วนต่อการที่ต้องลุกขึ้นออกมาปกป้องแม่น้ำกลายเป็นชนวนสำคัญของการต่อต้านเขื่อนแบบถอนรากถอนโคน ดังนั้นตัวตนหรือร่างกายในฐานะองค์ประธานของผู้หญิงจึงเป็นประสบการณ์หลักของร่างกายที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความตึงเครียดและความวิตกกังวล ซึ่งกระทบการเมืองขององค์ประธาน (ร่างกายและตัวตน) ของผู้หญิง

เทคนิคและวิทยาศาสตร์คือ embodiment ของเขื่อนและแม่น้ำ

ตลอดเวลามากกว่า 60 ปี ผู้เขียนเห็นว่า ‘แม่น้ำโขงมีฐานะเป็นร่างกายแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์’ (River body as techniques and sciences) หมายความว่าแม่น้ำโขงถูกทำให้เป็นแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรมและการพัฒนาผ่านกายาของเขื่อน นับแต่การปรากฏตัวของเอกสารที่ชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นแรกที่เป็นหมุดหมายและส่งอิทธิพลต่อการพัฒนาและใช้แม่น้ำโขงในกาลเวลาต่อมา คือเอกสารที่ชื่อว่า ‘การพัฒนาทรัพยากรแหล่งน้ำในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง’ (Development of Water Resources in the Lower Mekong Basin) จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการเศรษฐกิจเอเชียและตะวันออกไกลแห่งสหประชาชาติ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมของเอเชียและแปซิฟิกแห่งสหประชาชาติ-UNESCAP) (UN, 1957) ซึ่งเป็นยุคที่ประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทและอำนาจในการจัดการแม่น้ำโขงช่วงสงครามเย็น (Sneddon, 2015) ในเอกสารนี้ระบุว่าการพัฒนาแม่น้ำโขงเป็นสิ่งจำเป็นของประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่าง ซึ่งในขณะนั้นมีการประเมินพบว่าแม่น้ำโขงมีศักยภาพสูงมากแต่ใช้ประโยชน์น้อยมากในขณะที่ประเทศลุ่มน้ำโขงตอนล่างกลับเต็มไปด้วยความยากจน ดังนั้นการพัฒนาที่ดีที่สุดเพื่อให้สามารถนำศักยภาพของแม่น้ำโขงมาใช้ให้มากที่สุดคือ การสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้า การพัฒนาโครงข่ายขนส่งทางบก การสร้างระบบป้องกันน้ำท่วม และการพัฒนาระบบชลประทาน

เอกสารฉบับนี้นับเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญมากเพราะเป็นภาพแทนความคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างธรรมชาติและสังคม และความเป็นเหตุเป็นผลบนฐานคิดจากเป็นวิทยาศาสตร์ที่แยกออกจากอารมณ์ร่างกายและตัวตนของคนท้องถิ่นที่อาศัยในลุ่มน้ำโขง เพราะมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ทางเทคนิคเป็นหลักและเสนอโครงการพัฒนาที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานของภูมิภาคลุ่มน้ำ ประโยคสำคัญของเอกสารคือ “ในฐานะที่เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่เช่นนี้ ปรากฏว่าปราศจากข้อมูลด้านศักยภาพและ

ความเป็นไปได้ของการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขาและพบว่าการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงมีน้อยมาก และประเทศลุ่มน้ำโขงยังล้าหลังด้านพัฒนา (a region that is under developed) โดยเฉพาะด้านพลังงาน ดังนั้นรายงานฉบับนี้จึงต้องการนำเสนอการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขงให้สูงสุดและเต็มศักยภาพของแม่น้ำโขงให้มากที่สุด" (UN, 1957: 1)

เอกสารดังกล่าวนี้นำเสนอผลการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิทยาศาสตร์กายภาพชีวภาพและวิศวกรรมศาสตร์หลากหลายสาขาเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับแม่น้ำโขงในฐานะแหล่งการพัฒนาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนล่างของ 4 ประเทศ ได้แก่ ลาว ไทย กัมพูชาและเวียดนาม เอกสารประกอบด้วย 5 บท เริ่มบทแรกที่กล่าวถึงสภาพทางกายภาพชีวภาพและเงื่อนไขและปัญหาทางเศรษฐกิจของภูมิภาคที่ยังยากจน บทที่สองเน้นนำเสนอศักยภาพการใช้ประโยชน์ของแม่น้ำโขงได้แก่เขื่อน ระบบชลประทาน เส้นทางคมนาคมทางบก และการจัดการควบคุมน้ำท่วม บทที่สามเน้นว่าความต้องการพัฒนาของภูมิภาคด้านการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำราคาถูก เส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างประเทศ การขยายระบบชลประทาน และการควบคุมน้ำในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง (Mekong delta) บทที่สี่ ข้อเสนอของเขื่อนขนาดใหญ่ที่ควรจะต้องสร้าง 5 แห่งในระยะเริ่มแรก ได้แก่ เขื่อนผามอง เขื่อนเขมราฐ เขื่อนคอนฟอน (Khone Falls) เขื่อนซำบอ และเขื่อนโตนเลสาบ (UN, 1975) ส่วนสำคัญของเอกสารคือบทที่หนึ่ง ที่เน้นรายงานถึงศักยภาพของแม่น้ำโขงทางกายภาพที่เหมาะสมกับการพัฒนาพลังงาน และ ชลประทาน ระบุว่าพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนล่างครอบคลุม 795,000 ตารางกิโลเมตร เป็นทั้งที่ราบลุ่ม ที่ราบสูงและความสมบูรณ์ของปากแม่น้ำโขง การไหลของน้ำ ความชันปริมาณฝนที่ขึ้นอยู่กับมรสุมเป็นหลัก แม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำที่สมบูรณ์ที่เหมาะกับการทำนา แต่เป็นเขตเงาฝนและที่ดินไม่ค่อยสมบูรณ์จึงสมควรจะพัฒนาโครงการชลประทานและเขื่อน อีกทั้งประชาชนส่วนมากในลุ่มน้ำโขงทำเกษตรกรรมและใช้ประโยชน์จากป่าไม้ที่ยังมีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่า

คนในลุ่มน้ำทำประมงโดยเฉพาะในกัมพูชาและเวียดนามตอนใต้ ส่วนในภาคภาคอีสานนั้นรายงานระบุว่าคนอีสานทำนาและปลูกยาสูบจำนวนมาก แม่น้ำในภาคอีสานสามารถนำมาพัฒนาเขื่อนและระบบชลประทานได้มาก ทั้งแม่น้ำมูล ชี ลำปาว ลำพระเพลิงและน้ำโขง โดยในรายงานได้เสนอให้สร้างเขื่อนชลประทานจำนวนมากถึง 21 แห่งซึ่งหากพัฒนาทั้งหมดได้จะมีพื้นที่ชลประทานมากถึง 600,000 เฮกตาร์ (3,750,000 ไร่) (UN, 1957: 23-24)

คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (Mekong River Commission-MRC) ถูกสถาปนาขึ้นเมื่อ 60 กว่าปีผ่านมา โดยการสนับสนุนของคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมของเอเชียและแปซิฟิกแห่งสหประชาชาติที่ต้องการให้มีหน่วยงานระดับนานาชาติของ 4 ประเทศมาเป็นกรรมการเพื่อการบริหารจัดการแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นแม่น้ำนานาชาติและใช้รายงานที่กล่าวมาข้างต้นเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาแม่น้ำโขง ต่อมาในปี 1995 คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงได้ร่วมกันพัฒนาข้อตกลงแม่น้ำโขงปี 2538 (1995 Mekong Agreement) เพื่อเป็นแนวทางการจัดการแม่น้ำโขงร่วมกันในด้านพลังงานการพัฒนา การสัญจร การใช้ประโยชน์และการพัฒนาศักยภาพด้านต่างๆ (MRC, 2021) ซึ่งคณะกรรมการแม่น้ำโขงเองก็เล็งเห็นถึงการใช้ประโยชน์จากศักยภาพของแม่น้ำโขง[5] เพื่อสนองต่อความต้องการของผู้คนเศรษฐกิจและสังคมและสร้างความยั่งยืนในการพัฒนาไปด้วย (MRC, 2021: 15) การสร้างเขื่อนแม่น้ำโขงอันเป็นผลพวงจากข้อเสนอขององค์การสหประชาชาติเมื่อ 60 กว่าปีที่ผ่านมาพบว่า รัฐบาลจีนได้สร้างเขื่อนไปแล้วจำนวน 11 แห่งในมณฑลยูนนาน (จีนไม่ใช่สมาชิกของคณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงจึงมีอำนาจเต็มที่ในการพัฒนาเขื่อน) ส่วนลำน้ำโขงตอนล่างนั้นประเทศสมาชิกต้องเห็นด้วยทั้งหมดจึงสามารถสร้างเขื่อนในลำน้ำโขงได้ ณ ปัจจุบันมีเขื่อนถูกสร้างในลำน้ำโขงตอนล่างไปแล้ว 2 แห่ง (เขื่อนไซยะบุรีและดอนสะโฮง) อยู่ระหว่างการก่อสร้าง 1 แห่ง (หลวงพระบาง) และมีแผนจะก่อสร้างอีก 8 แห่ง (เขื่อน

ปากแบ่ง ปากลาย สานะคาม ปากชม บ้านกุ่ม ลาดเสือ สามบ่อ และสตรึงเต็ง) รวมเขื่อนในลำน้ำโขงตอนล่างทั้งหมด 11 แห่ง (คณะกรรมการแม่โขงแห่งชาติประเทศไทย, 2567)

ความรู้มุมมองทางวิทยาศาสตร์และข้อมูลทางเทคนิคเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญสุดที่ถูกนำมาใช้เพื่อการจัดการออกแบบแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาตลอดห้วงเวลาที่ผ่านมา เช่น กรณีเขื่อนปากมูลที่สร้างบนแม่น้ำมูล เขื่อนนี้ได้รับการพัฒนาโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) โดยติดตั้งในแม่น้ำมูลที่ห่างจากแม่น้ำโขง 5.5 กิโลเมตร ในแง่ความเป็นมา เขื่อนนี้สร้างในปี 2533 และปั่นไฟฟ้าได้ในปี 2537 เขื่อนถูกออกแบบเพื่อตอบสนองการพัฒนาอีสานโดยรัฐบาลไทยได้นำโครงการเข้าหารือกับคณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงว่าการสร้างเขื่อนในลำน้ำสาขาของแม่น้ำโขงเป็นไปได้โดยไม่กระทบกับแม่น้ำโขงสายประธาน ผู้แทนจากประเทศลาว กัมพูชาและเวียดนามก็มิได้มีปัญหากับการสร้างเขื่อนปากมูลเพราะไม่ได้ถูกสร้างในลำน้ำนานาชาติที่เป็นแม่น้ำสายประธาน เขื่อนนี้ได้รับอนุมัติเงินส่วนใหญ่จากธนาคารโลก เขื่อนนี้ไม่ได้มีการประเมินผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม (Foran and Manorom, 2009) อีกทั้งการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะระบบนิเวศด้านประมงและการอพยพของปลาระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล รวมทั้งการชดเชยผลกระทบที่ชัดเจนก่อนการสร้างเขื่อนโดยรวมอย่างรอบคอบแต่ประการใด (TDRI, 2000: 1; Jutagate et al., 2005; WCD, 2000) ข้อมูลด้านกายภาพของแม่น้ำและการออกแบบเชิงโครงสร้างมีความชัดเจนมากกว่าข้อมูลเชิงสังคมและวิถีชีวิต จนเมื่อสร้างเขื่อนปากมูลแล้ว ผลกระทบทางสังคมและวิถีชีวิตเชิงลบที่ยาวนานและนำมาสู่การต่อต้านอันเข้มข้นของคนในพื้นที่ที่ยืดเยื้อจนตราบปัจจุบัน (Soukhaphon et al., 2021; Foran and Manorom, 2009, Missingham, 2003; Amonnsakchai et a., 2000; Baird et al., 2020; TDRI, 2000)

เขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล และเขื่อนหัวนา ที่สร้างเป็นแนวตรงพาดขวางลำน้ำมูล และเขื่อนไชยะบุรีที่สร้างพาดขวางลำน้ำแม่น้ำโขงสายประธาน ในสายตาของผู้เขียนที่เป็นนักสังคมศาสตร์นั้น มันคืออาคารคอนกรีตที่แข็งแกร่งที่สุดที่ตั้งบนแม่น้ำไม่ว่าจะเกิดลมพายุห่าฝนมันก็ไม่ถล่มทลายลงมาโดยง่ายดายนัก ยกเว้นเขื่อนบางตัวที่ถูกสร้างแบบไม่ได้มาตรฐาน เช่น เขื่อนเซเปียนเซน้ำน้อยในลาวที่พังลงมาบางส่วนเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ในจินตนาการและความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ความรู้สึกของผู้เขียน เขื่อนคือสิ่งที่ถูกจารึกและฝังตัวลงไปในธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งแปลกปลอมที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นธรรมชาติ (แม่น้ำและระบบนิเวศแม่น้ำ) ที่ประกอบด้วย ตัวเขื่อน สันเขื่อน ประตูเขื่อน ทางระบายน้ำล้ำ (spillway) กังหันน้ำ (turbine) ทางผ่านปลา แก่งหินที่ระเบิดออกมาเพื่อสร้างเขื่อนที่วัดระดับน้ำที่เขื่อนเก็บกักอ่างเก็บน้ำ ประตูน้ำเข้า (intake) ทางไหลออกของน้ำ (outflow) เครื่องกำเนิดไฟฟ้า (generator) หม้อแปลง สายส่งไฟฟ้า (transmission line) และอื่นๆ และต่อมาวงการเทคโนโลยีสร้างเขื่อนก็พยายามปรับปรุงเทคโนโลยีใหม่เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการพัฒนาที่ยั่งยืนเช่นการใช้เทคโนโลยีที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น (IHA, 2000; Quaranta and Davies, 2022) นอกจากการสร้างเขื่อนที่อาศัยความรู้ด้านวิศวกรรมแล้วยังอาศัยความรู้ด้านนิเวศวิทยาของแม่น้ำทั้งเชิงกายภาพและชีวภาพอีกด้วย ส่วนประกอบสร้างความเป็นเขื่อนนี้มาจากความรู้ทางเทคนิควิทยาการบนฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ที่ทันสมัยที่ได้สร้างความหมายและตัวตนให้กับแม่น้ำแบบใหม่ผ่านการหลอมรวมแม่น้ำด้วยศาสตร์ต่างๆ เพื่อให้มีตัวตนในฐานะแม่น้ำที่ใช้การได้ (working river) และแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรม (Jakobsson, 2002)

เอกสารของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้ระบุข้อเท็จจริง (fact) เกี่ยวกับแม่น้ำมูลและเขื่อนปากมูลด้านเทคนิคและข้อมูล

เชิงรูปธรรม แต่ไม่ได้พูดถึงคนที่อยู่ริมแม่น้ำมูลว่าเป็นใคร ทำอะไร รู้สึกคิดอะไร เกี่ยวกับแม่น้ำมูลและมีชีวิตอยู่อย่างไร ดังข้อความข้างล่างนี้

> “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีลำน้ำสายสำคัญที่สุดอยู่แหล่งหนึ่ง คือ “แม่น้ำมูล” จัดเป็นแม่น้ำที่มีปริมาณน้ำไหลมากเป็นอันดับ 2 รองจากแม่น้ำเจ้าพระยา (มีความยาว 640 กิโลเมตร) สำนักงานพลังงานแห่งชาติ ปัจจุบัน คือ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน (พพ.) และ กฟผ. ได้ร่วมทำการสำรวจและศึกษาเพิ่มเติมพบว่าสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำดังกล่าวได้ ประกอบกับความต้องการใช้ไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปริมาณมาก ทำให้ต้องมีการรับไฟฟ้ามาจากภาคกลางและภาคเหนือ รวมทั้งซื้อจากการไฟฟ้าลาว ทำให้ระบบไฟฟ้าขาดความมั่นคง เสี่ยงต่อการเกิดปัญหาไฟดับ จึงได้วางแผนก่อสร้าง “เขื่อนปากมูล” ที่บริเวณบ้านหัวเห่ว อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลถูกจัดอยู่ในแผนพัฒนาไฟฟ้าของ กฟผ. ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (2530-2540) คณะรัฐมนตรีมีมติอนุมัติให้ กฟผ. ดำเนินการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2533 เริ่มดำเนินการก่อสร้างในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2533 งานแล้วเสร็จสมบูรณ์ในเดือนพฤศจิกายน 2537 เขื่อนปากมูลสร้างปิดกั้นแม่น้ำมูลที่บ้านหัวเห่ว อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ห่างจากจังหวัดไปตามลำน้ำประมาณ 82.5 กิโลเมตร และห่างจากปากแม่น้ำมูลที่ไหลลงแม่น้ำโขงประมาณ 6 กิโลเมตรเขื่อนปากมูลเป็นเพียงเขื่อนทดน้ำ ลักษณะเหมือนฝายน้ำล้นไม่ใช่เขื่อนกักเก็บน้ำ สร้างด้วยคอนกรีตบดอัดแน่น ความสูง17 เมตร ยาว 300 เมตร สันเขื่อนกว้าง 6 เมตร ระดับสันเขื่อน 111 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง (รทก.) อาคารระบายน้ำเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก แบ่งช่องทางระบายน้ำ 8 ช่อง ติดตั้งประตูควบคุมน้ำแบบเหล็กบานโค้งขนาดกว้าง 22.5 เมตร สูง 14.75 เมตร อัตราการระบายน้ำสูงสุด 18,500 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที่เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

ทอดยาวไปตามแนวเขื่อนด้วยความยาว 72 เมตร ภายในติดตั้งเครื่องกำเนิดไฟฟ้า 4 เครื่อง แต่ละเครื่องมีกำลังผลิตเครื่องละ 34,000 กิโลวัตต์ รวมกำลังผลิตทั้งสิ้น 136,000 กิโลวัตต์ ผลิตพลังงานไฟฟ้าได้เฉลี่ยปีละ ประมาณ 280 ล้านหน่วย ประโยชน์ของเขื่อนคือ 1. การชลประทาน ทำให้ลำน้ำมูลเหนือเขื่อน ซึ่งมีความยาว 150 กิโลเมตร มีน้ำสมบูรณ์เป็นประโยชน์ต่อเพื่อที่เกษตรกรรม 2. ประมง กฟผ.ได้จัดทำบันไดปลาโจน และก่อสร้างศูนย์เพาะพันธุ์ปลาขึ้น เพื่อช่วยพัฒนาการประมงในลำน้ำเหนือเขื่อนให้เหมาะสม 3. สนับสนุนโครงการ โขง ชี มูล ซึ่งเป็นการสูบน้ำจากแม่น้ำโขงขึ้นมาถึงตอนบนของอีสาน เพื่อส่งน้ำให้พื้นที่การเกษตรในภาคอีสานลุ่มน้ำชีและลุ่มน้ำมูล น้ำส่วนหนึ่งที่เหลือใช้จากพื้นที่การเกษตร เมื่อปล่อยออกจากเขื่อนปากมูล สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการผลิตไฟฟ้าได้ประโยชน์อีกทางหนึ่งด้วย 4. สันเขื่อนปากมูลเป็นเส้นทางสัญจร แก่ราษฎรที่ใช้เส้นทางเชื่อมระหว่าง อำเภอโขงเจียม ไปยังอำเภอสิรินธร 5. เป็นแหล่งท่องเที่ยว อีกแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี 6. ช่วยเสริมกำลังผลิตไฟฟ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ให้มีความมั่นคง 7. บรรเทาผลการกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและประชาชน กฟผ.ได้ปรับลดขนาดโครงการฯ ลง โดยย้ายที่ตั้งตัวเขื่อนมาอยู่ทางเหนือน้ำประมาณ 1.5 กิโลเมตร ที่บ้านหัวเห่ว และลดระดับกักเก็บน้ำมาอยู่ที่ระดับ 108 เมตร (รทก.) กำลังผลิตไฟฟ้าจากเดิมที่ตั้งเป้าหมายไว้ 300,000 กิโลวัตต์ ลดลงเหลือเพียง 136,000 กิโลวัตต์ ทำให้แก่งตะนะ วัดดอนธาตุ และแก่งสะพือ ไม่ได้รับผลกระทบแต่อย่างใด (กฟผ. https://www.egat.co.th/home/pak-mun-dm/ สืบค้นวันที่ 28 ธันวาคม 2566)

แต่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลกลับมองเห็นตัวตนของเขื่อนในสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ กฟผ.ชาวบ้านเปรียบเขื่อนปากมูลเสมือนกับ ‘มัจจุราชใหญ่’ ในมุมมองของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลที่

เข้ามาทำลายร่างกายและตัวตนของชาวบ้านและแม่น้ำมูลที่ชาวบ้านเปรียบ ‘แม่น้ำมูลคือที่นา’ ดังที่หญิงแกนนำเขื่อนปากมูลท่านหนึ่งกล่าวว่า

> *“ถ้าภาษาบ้านแม่ที่เคยมีประสบประการณ์มาเนอะ อยู่กับแม่น้ำมาตลอดชีวิตอันนี้ (เขื่อนปากมูล) คือมัจจุราชที่มองไม่เห็นตัว ที่เขาเว่ากันสมัยก่อน แม่ย้อนเห็นว่าได้เคยฟังเรื่องมัจจุราชที่มองไม่เห็นตัว พอมาเห็นเขื่อนตัวนี้ปุ๊บนี่แหละคือมัจจุราชใหญ่ เพราะว่าแต่ก่อนมันเคยเป็นแหล่งทำมาหากิน คนอยู่แบบอุดมสมบูรณ์อย่างมากมายแต่กับวันนี้ไม่มีอะไร แม่กลายเป็นคนหายไปเลย เหลือแต่ส่วนน้อย (ชาวบ้าน) ที่เขามารอจับปลาหน้าประตูเขื่อน แต่ก่อนคนหาปลาอยู่เต็มยาวตามลำน้ำมูล แต่ก่อนคนหาปลามีอยู่ทุกก้อนหินแก่งหิน แม่ก็เคยมานอนอยู่นี่ (จุดที่ตั้งเขื่อนปากมูล) เคยอาศัยอยู่จุดนี้ จุดนี้คือถ้ำปลาแดก ที่นอนรอหาปลา แม่เอาลูกมาด้วย มานอนนี้ด้วยกัน เห็นสภาพจุดนี้ในทุกวันนี้ มันเกิดหายนะแบบนี้เราก็สิ้นไร้ไม้ตอก ไม่มีที่พึ่ง เหมือนเรามีนา อยู่ดีๆวันหนึ่งมีคนมาเอานาเรา มายึดนาไปแบบนี้ เหมือนกัน คือแม่หาปลา ถือว่าเป็นนาในน้ำ เป็นนาที่หากินง่าย หาง่าย ไม่มีปัญหาในการหาอาหาร พอลงน้ำได้ปลามาปุ๊บ” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงอายุ 74 ปี, 9 ธันวาคม 2566)*

ร่างกายเขื่อนปากมูลในฐานะเทคนิควิทยาการสมัยใหม่เกิดจากนโยบายของรัฐที่ต้องการพัฒนาภาคอีสาน หน่วยงานที่ถูกตั้งขึ้นมาเพื่อจัดหาพลังงานคือ กฟผ. และแหล่งทุนของภาคเอกชน ซึ่งทุกภาคส่วนนี้มีฐานคิดที่ตั้งบนการคิดหรือโลกทัศน์ของการแยกธรรมชาติออกจากสังคมหรือการแยกความเป็นร่างกายออกจากจิต กล่าวคือ แม่น้ำโขงและแม่น้ำมูลถูกสร้างขึ้นโดยนักวิทยาศาสตร์ว่าเป็นแม่น้ำที่สมบูรณ์ทางกายภาพเหมาะกับการสร้างพลังงานไฟฟ้าและระบบชลประทานเพื่อตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ เขื่อนคือเครื่องมือทางเทคนิคเพื่อปรับเปลี่ยนความสมบูรณ์ของแม่น้ำให้เป็นแม่น้ำที่ทันสมัยด้วยเทคโนโลยีที่ล้ำสมัย ประสบการณ์ของมนุษย์

(ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิต) มิได้ถูกนับมาอยู่ในแม่น้ำและเขื่อนปากมูล ร่างกายของแม่น้ำและมนุษย์มิได้เป็นศูนย์กลางของการประเมินศึกษาผลกระทบก่อนการสร้างเขื่อน (Öhman, 2016) แม่น้ำมูลในฐานะโครงสร้างภายนอกที่มีความใกล้ชิดกับร่างกายและตัวตนคนปากมูลก่อนการสร้างเขื่อนที่ดำรงอยู่ในตัวของคนปากมูลไม่ถูกนับเข้าในกระบวนการตัดสินใจเรื่องเขื่อน แม่น้ำมูลถูกบ่มเพาะให้มีร่างกายและตัวตนในฐานะที่เป็นแม่น้ำเพื่อการพัฒนาหรือดังที่ Jakobsson (2002) ชี้ว่า แม่น้ำในโลกถูกทำให้กลายเป็นแม่น้ำเพื่ออุตสาหกรรมและแม่น้ำที่ใช้การได้เพื่อการพัฒนาประเทศ

Embodiment ของผู้คนในพื้นที่สร้างเขื่อนปากมูล

(1) ความหลากหลายของร่างกายและตัวตน

มากกว่า 30 ปีแล้วที่ชาวบ้านมีประสบการณ์ชีวิตที่อยู่กับเขื่อนปากมูลและทางผ่านปลา ร่างกายที่มีชีวิต/ร่างกายเปี่ยมชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปมาก ก่อนมีเขื่อนปากมูลนั้นร่างกายของชาวบ้านมีประสบการณ์อยู่กับแม่น้ำมูลที่อุดมสมบูรณ์ ร่างกายของชาวบ้านห้อมล้อมด้วยธรรมชาติที่ล้นเหลือหรือตามภาษาปากของชาวบ้านว่าแม่น้ำที่ตีเป็นมูลค่าไม่ได้ การมีเครือญาติที่คอยพึ่งพาอาศัยกันบนฐานการแลกเปลี่ยนและซื้อขาย และการมีเสรีภาพในการทำมาหากิน ดังที่แกนนำหญิงท่านหนึ่งได้กล่าวว่า

> *“ใครจะมาตีมูลค่าแม่น้ำมูลไม่ได้ แม่บอกเลยไม่มีมูลค่า ตีมูลค่าไม่ได้ แก่ง แหล่งธรรมชาติ มวลนี้ ใครจะมาชดเชยอะไรได้ มันไม่เหมือนเราหา (ปลา) เอง เราทำมาหากินเองอย่างอุดมสมบูรณ์ ไม่ได้เบียดบังใคร เราอยู่อย่างเสรีภาพ อยู่อย่างสบายใจ ไม่ได้หนักใจ มีแต่เพื่อน ๆ มาหา มาเยี่ยม ตอนนี้ไม่มีมาเลย สมัยก่อนนี้แม่ไม่ได้ลำบากเลย มีคนมาถามหาปลา เขารู้จักแล้วว่าแม่หาปลากับสามี พอเรากลับถึงบ้าน แม่ค้าก็มาหาเราเลย ถามว่าได้ปลาอะไรมาบ้าง ได้ปลาขะแยง ปลาเคิงไหม ได้ปลาส้มมาไหม นี่คือไม่ต้องไปถาม*

ยากเลย อีกอย่างเอาปลาไปแลกข้าว และ แลกเงิน แลกเสื้อผ้า ซึ่งง่ายที่สุดเพื่อความอยู่ได้ในแต่ละครั้งที่ลงหาปลา แม่ลงไปแม่น้ำมูล ราว ๆ 15 วันไปนอนที่นั่น กลับมาพร้อมปลาส้ม ปลาแดก แล้วเอามาแลกข้าว แลกผ้า และขายด้วย"(สัมภาษณ์แกนนำหญิงอายุ 74 ปี สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูล, 9 ธันวาคม 2566)

ร่างกายและตัวตนของชาวบ้านปากมูลที่ถูกหลอมรวมกับเขื่อนปากมูลในฐานะเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ที่ทาบทับฝังตัวลงไปในแม่น้ำมูลจนทำให้แม่น้ำสายนี้เป็นร่างกายแห่งเทคนิคและวิทยาศาสตร์นั้นเป็นร่างกายที่เต็มไปด้วยความสูญเสียด้านอารมณ์ความรู้สึกจากโครงสร้างภายนอก (เขื่อนและแม่น้ำในฐานะเทคนิค) ทำให้ร่างกายและตัวตนของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงหลังจากการถูกบีบบังคับให้อยู่ท่ามกลางซากปรักหักพังของระบบนิเวศแม่น้ำมูลจนชาชิน บูดิเยอร์ (Bourdieu, 1984, 1977) อธิบายว่าประสบการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างภายนอกได้ทำให้ร่างกายค่อย ๆ คุ้นชินผ่านกาลเวลายาวนาน จนท้ายที่สุดต้องยอมรับกับความคุ้นชินที่เกิดขึ้นเพราะมันได้ฝังตัวอย่างถาวรในร่างกายและตัวตนและการแสดงออกทางกาย กรณีชาวบ้านเขื่อนปากมูลเช่นกัน ดังถ้อยคำของแกนนำหญิงท่านหนึ่งเล่าด้วยน้ำเสียงที่ไม่มีความสุขระคนความเคียดแค้นให้ผู้เขียนฟังว่าเขื่อนได้ทำลายระบบนิเวศดังนี้

"เราอยู่แบบประคับประคองตัวเองให้สังคมได้เห็นว่านี่คือการสร้าง (เขื่อนปากมูล) แล้วก็ทำลาย ให้คนได้รู้จักว่าการสร้างเขื่อนทำลายทรัพยากรซึ่งเคยเป็นบ่อปลาเคยหล่อเลี้ยงชุมชน เคยมีความอุดมสมบูรณ์ กลับมามีเขื่อนนี่ เกิดสร้างเขื่อนปุ๊บ สร้างตัวนี้ปั๊บ นั่นคือความเจ็บปวดที่แม่เคยทำมาหากิน เคยมีเสี่ยว เคยมีหมู่เพื่อนมาเยี่ยมยาม นี่คือความเจ็บปวดที่จำไม่ลืมเลย" (สัมภาษณ์แกนนำหญิง อายุ 74 ปี สมัชชาคนจนเขื่อนปากมูล, 9 ธันวาคม 2566)

อีกถ้อยแถลงของชายวัยราว ๆ 60 กว่าปีเจ้าของร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ที่ถูกบีบบังคับให้โยกย้ายถิ่นฐานจากบ้านหัวเห่วที่เป็นบริเวณสร้างเขื่อนปากมูล การเข้ามาในเนื้อในตัวของเขื่อนปากมูลของผู้ชายคนนี้สร้างปัญหาชีวิตชายผู้นี้หาปลาเลี้ยงครอบครัวเพราะมีที่นาน้อยมาก คือไม่ถึง 2 ไร่และเป็นที่สูงไม่เหมาะกับการทำนา ชายท่านนี้จึงหาปลาเป็นหลักจากแม่น้ำมูลบริเวณที่สร้างเขื่อนปากมูล เพราะเห็นว่าเป็นจุดที่ปลามาอาศัยมากที่สุดในบริเวณนี้ไม่ห่างจากแม่น้ำโขงมากคือห่างเพียง 5 กิโลเมตรกว่า ๆ ครอบครัวของชายคนนี้อยู่ด้วยทรัพยากรปลาและทรัพยากรน้ำและทำเกษตรริมแม่น้ำมูล เช่น ปลูกหอม กระเทียม ผักนานาชนิดและเลี้ยงสัตว์ริมแม่มูล ถือว่าตลอดชีวิตของชายคนนี้ที่อยู่กับแม่น้ำ ความเป็นอยู่ การอยู่การกิน และรายได้มาจากแม่น้ำมูลแทบทั้งสิ้น ชายคนนี้มีน้ำเสียงโกรธเคืองมากขณะเล่าถึงเขื่อนปากมูล

> *“ก่อนมีเขื่อน หาปลาทั้งกินและขาย เมียผมทำปลาแดกไปแลกข้าว ปลาหาง่าย มันสมบูรณ์ไปหมด หาปลาเป็นอาชีพเลย หามาแต่พ่อแม่ของผม พอมีเขื่อนเข้ามา เราใจสลาย หลังจากโดยรุกล้ำพื้นที่เพราะเขาสร้างเขื่อน ทำให้ต้องย้ายออกจากบ้านเดิมที่เคยติดแม่น้ำ มาอยู่บนโคก (ที่สูง) เราไม่รู้จะทำอย่างไร หาปลาไม่ได้อีก เมียผมก็หางานอื่นทำเพื่อหารายได้ คือทำไม้กวาดส่งตลาดขาย ผมก็หาทางรอดโดยการเรียนรู้ซ่อมรถมอเตอร์ไซต์ รายได้ไม่พอ ไม่ค่อยได้ซ่อม พออยู่ได้ด้วยเงินสวัสดิการ แก่แล้ว ทำอะไรไม่ได้ หากมีปลาสมบูรณ์ แก่ก็ยังหาปลาขายได้นะ” (สัมภาษณ์ชายอายุ 62, 9 ธันวาคม 2566)*

ชาวบ้านหญิงและชายที่ในพื้นที่ห่างจากเขื่อนต่างก็ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลด้านการท่องเที่ยว คือพื้นที่ที่มีชื่อเสียงมาก่อนของจังหวัดอุบลราชธานีนั้นคือแก่งสะพือ[6] ระหว่างการฟังน้ำเสียงและท่าทางของผู้ให้ข้อมูล ร่างกายที่มีชีวิตของผู้หญิงแม้ไม่ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตที่ไม่ได้ออกไปร่วมขบวนการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนนั้นก็กลับเต็มไปด้วยเจ็บช้ำน้ำใจ

จากการที่แก่งสะพือที่เคยเป็นแก่งที่งดงามกว้างขวางตามธรรมชาตินั้น ถูกทำให้จมหายไปจากน้ำมูลโดยเขื่อนปากมูลที่ตั้งห่างจากแก่งแห่งนี้ราว ๆ 46 กิโลเมตร เธออธิบายประสบการณ์ชีวิตในฐานะแม่ค้าขายอาหารในพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมแหล่งท่องเที่ยวนี้ว่าชีวิตเธอตกอยู่ในยุคมืด

> *“การค้าขายอาหารที่แก่งสะพือเริ่มจากยุคบุกเบิก คือรุ่นย่ายายฉัน ซึ่งมากกว่า 60 ปีมาแล้ว ได้มาจับจองที่ริมแม่น้ำมูลที่ติดกับแก่งสะพือเพื่อขายอาหารให้กับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวกัน ดูแก่งสวย แต่การค้าขายดีที่สุดคือช่วง 20 ปีก่อนสร้างเขื่อนปากมูล คนมาเยอะมาก ขายอาหารดีมาก ถือเป็นยุคทองหรือเฟื่องฟู เรามีรายได้วันละหมื่นบาทเลยทีเดียว แต่ภายหลังสร้างเขื่อนและปิดประตูเขื่อนปากมูล ถือเป็นยุคมืดเลย แทบไม่มีคนมาเที่ยว แม้เขามาเขาก็บ่นว่าไม่เห็นมีอะไรน่าเที่ยว ไม่มีแก่งให้ดู รายได้จากการขายของขายอาหารได้วันละราวๆเพียง 200-400 บาท” (สัมภาษณ์แม่ค้าหญิงอายุราวๆ 45 ปี, 16 พฤศจิกายน 2566)*

หญิงอีกคนที่เปิดร้านอาหารริมแม่น้ำมูลบริเวณแก่งสะพือเธอ เล่าถึงประสบการณ์ชีวิตของการจัดการร่างกายตัวตนใหม่หลังจากน้ำท่วมแก่งสะพือก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนปากมูลที่เป็นพลังอำนาจทางไกล (distance force) (ดู Johnson, 2020) มีแม่ค้าจำนวน 14 คนที่เปิดร้านอาหารในอาคารขายอาหาร 14 ร้าน อาคารนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัดสระแก้วที่ให้ชาวบ้านมาเช่าในราคาถูกเพื่อทำมาหากิน เธอเล่าเหตุการณ์ในยุคมีเขื่อนปากมูลว่า

> *“ฉันต้องจับบัตรคิวก่อนจึงจะได้ขายอาหาร และต้องขายตามลำดับบัตรคิวที่เราจับได้ ขึ้นกับว่าโชคดีไหม หากโชคดีในวันนี้คือจับได้เลขต้นๆ เช่น 1 หรือ 1-5 เราก็โชคดีได้ขายอาหาร หากโชคไม่ดีเราจับได้เลขท้ายๆ ก็หมดสิทธิ์ ได้แต่มานั่งรอลูกค้า ก็ลุ้นว่าจะมีลูกค้ามาถึงเราไหม วันไหนไม่มีลูกค้าก็นั่งคุยกันปรับทุกข์กันไป ไม่มีโชค บางวันได้ลูกค้าคนเดียว ได้เงินไม่เกิน 300 บาท โชคดีหน่อย*

ที่วัดเก็บค่าเช่าถูก เราก็ถัวๆ กันไป พออยู่ได้ ไม่รู้จะไปทำอาชีพอะไรแล้ว แก่แล้ว เคยแต่ขายอาหาร ก็ทำมันไปอย่างนี้" (สัมภาษณ์แม่ค้าขายอาหารหญิงอายุ 52 ปี, 16 พฤศจิกายน 2566)

การมีประสบการณ์ชีวิตและร่างกายที่อยู่กับแก่งสะพือที่จมหายไปต่อหน้าต่อตาอันเนื่องมาจากเขื่อนปากมูล ทั้งที่เมื่อก่อนมีเขื่อน แก่งแห่งนี้คือแหล่งสร้างอาชีพการเป็นแม่ค้าขายอาหารให้กับนักท่องเที่ยวคือประสบการณ์ชีวิตที่ต้องอยู่กับความเสี่ยงและความไม่แน่นอนที่เกิดในชีวิตประจำวัน ก่อนการสร้างเขื่อนปากมูลถือได้ว่าแก่งสะพือเป็นพื้นที่ของการหลอมรวมตัวตนให้เป็นครอบครัวค้าขายนับแต่บรรพบุรุษ ดังเสียงสะท้อนของชายเจ้าของร้านขายของฝาก เช่น กล้วยเบรกแตก และอื่นๆ เขาตั้งเพิงขายไม่ไกลจากแก่งสะพือที่จมลงในแม่น้ำ

"พ่อผมมาตั้งเพิงขายของฝากและกล้วยต่างๆ เมื่อ 35 กว่าปีมาแล้ว ก่อนสร้างเขื่อนปากมูล เราก็ขายมาตลอดจนทุกวันนี้ พ่อผมเป็นคนแรกที่เข้ามาขายของฝากที่นี้ ก่อนมีเขื่อน แก่งสะพือคือจุดเที่ยวที่มีชื่อเสียงของจังหวัด คนมาเยอะมาตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงเมษายนในทุกๆ ปี พ่อผมได้วันละเป็นหมื่น แต่พอมีเขื่อนตัวนี้ แก่งทั้งหมดจมหายไปเลย ทุกวันนี้ขายของฝากได้เงินวันละพันยากมาก ยากมากกว่าเมื่อไหร่เขาจะเปิดประตูเขื่อนให้เห็นแก่งสะพือ กฟผ. ก็บอกว่าจะพยายามเปิดประตูเขื่อนให้น้ำลดแก่งสะพือโผล่แต่ก็ไม่แน่นอน เรามันคนตัวเล็ก ๆ จะไปทำอะไรได้ จะให้เขาเปิดประตูเขื่อนคงยาก ปีนี้แหละ (2566) ที่เขาเปิดประตูเขื่อนช่วงสงกรานต์ให้เราดีใจมาก คนเริ่มกลับมาเที่ยว มีเงินมีรายได้มากในสองสามวันที่เขาเปิดประตูเขื่อนให้คนมองเห็นแก่ง คนก็มาเยอะนะ" (สัมภาษณ์หญิงชาย 31 ปี, 11 พฤศจิกายน 2566)

ชายวัย 61 ปีที่ปัจจุบันผันตัวเองจากคนหาปลามามีอาชีพรับจ้างก่อสร้าง ปัจจุบันชีวิตแกลงเอยด้วยการเป็นคนขายลอตเตอรี่ ชายคนนี้เคยเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านมาก่อน ชายท่านนี้เล่าว่าทำนาอาศัยน้ำฝนและหาปลาจาก

แม่น้ำมูล ปลาหาง่ายมาก่อนการสร้างเขื่อน พอมีเขื่อนเกิดขึ้นมา ปลาแทบจะหมดไปจากแม่น้ำมูล จากที่เคยหาปลาขาย รายได้ก็หดหายไป ทำให้ชายคนนี้ตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพเป็นรับจ้างในงานก่อสร้าง เพราะมีฝีมืองานไม้ แต่เมื่ออายุมากขึ้น ทำงานก่อสร้างไม่ไหวจึงตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพเป็นขายลอตเตอรี่แทนเมื่อสองปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนอาชีพจากเดิมที่เป็นคนหาปลาขายมาเป็นคนงานรับจ้างและขายลอตเตอรี่และการมีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ท่องเที่ยวที่ถูกทำลายจากเขื่อนปากมูล เช่น การขายอาหารตามบัตรคิวที่จับได้ให้กับลูกค้าที่ไม่รู้ว่าจะมีมาให้หรือไม่ในแต่ละวัน การซ่อมมอเตอร์ไซค์ที่แทบไม่พอกินในแต่ละวัน เรื่องราวเหล่านี้สะท้อนสิ่งที่ Bourgoin (2013) และ Öhman and Thunqvist (2016) อธิบายว่าโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ เขื่อนที่ถูกฝังตัวลงในแม่น้ำธรรมชาติได้ปรับเปลี่ยนร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่ทางสังคมและเศรษฐกิจโดยเพิ่มความเสี่ยงและความไม่แน่นอนให้กับร่างกายที่มีชีวิตของคนที่อยู่ในพื้นที่ที่มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน

(2) ร่างกายที่มีชีวิตกับการต่อสู้กับเขื่อน

ประสบการณ์ของมนุษย์มาพร้อมกับร่างกาย โดยที่ร่างกายคือพื้นที่ที่ทำให้มนุษย์ทำความรู้จักโลก เพราะร่างกายมิได้แยกออกจากสิ่งที่รับรู้ที่แสดงออกผ่านการเคลื่อนไหวไปมาของร่างกาย ร่างกายและตัวตนของคนมิได้แยกออกจากวัตถุที่อยู่ภายนอก ร่างกายที่มีชีวิตคือร่างกายที่เป็นพื้นที่รับรู้ความหมายของโลกและปรากฏการณ์บนโลก (Merleau-Ponty, 1998 อ้างใน Tilley and Cameron-Daum, 2017) เมื่อหันมามองประสบการณ์ชีวิตของผู้คนที่เขื่อนปากมูลที่ต้องอยู่ร่วมกับเขื่อนปากมูลที่ปิดตายเกือบ 20 ปี และมาจัดการแบบปิด ๆ เปิด ๆ มากว่า 10 ปี[7] รวมทั้งทางผ่านปลาพบว่าตัวเขื่อนและทางผ่านปลาคือประสบการณ์บนโลกของคนในพื้นที่ว่าด้วยการมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติที่ถูกดัดแปลงให้เปลี่ยนไปจนกระทบวิถีการดำรงชีพ ตัวตน อารมณ์ ความรู้สึก เช่น กรณีทางผ่านปลาที่ถูกสร้างขึ้นมาภายหลังจากที่มีการกดดันและประท้วงของชาวบ้านเพราะเขื่อนปิดกั้นการอพยพของปลา

กฟผ.ได้สร้างทางผ่านปลาขึ้นมาให้โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ปลาอพยพผ่านขึ้นลงระหว่างแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขงได้ แต่พบว่าประสิทธิภาพของทางผ่านปลามีต่ำมากจนไม่มีประสิทธิภาพมากพอที่ทำให้ปลาสามารถอพยพได้ตามที่คาดไว้ (TDRI, 2000; WCD, 2000)

การต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อต่อต้านเขื่อนเกิดขึ้นมาในนามสมัชชาคนจน เพื่อเรียกร้องต่อสู้แสดงออกผ่านทางกายและอารมณ์ที่หลากหลาย ได้แก่ การพาตัวเองไปประท้วงที่ทำเนียบรัฐบาล 99 วัน การเข้ายึดสันเขื่อนปากมูลเป็นเวลา 4-5 ปี (ตั้งแต่ปี 2542 และตั้งหมู่บ้านประท้วงที่เรียกว่าหมู่บ้านแม่มูนมั่นยืน บริเวณเขื่อนปากมูล) ต่อมาถูกเผาทิ้งทั้งหมดในอีกไม่กี่ปี การไปเดินขบวนในจังหวัดที่ติดแม่น้ำมูลที่เรียกว่าการเดินธรรมชาติยาตรา (เดินทางไกลแบบสงบตามถนน) จากจังหวัดอุบลราชธานีถึงนครราชสีมา การยึดอุปกรณ์สร้างเขื่อนขณะมีการสร้างเขื่อน การนอนในหลุมระเบิดแก่งเพื่อสร้างเขื่อน ออกแถลงการณ์นับไม่ถ้วน การทำงานวิจัยไทบ้านในฐานะเครื่องมือต่อสู้ทางการเมืองและวิชาการ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เขื่อนปากมูล การประชุมและการเข้าเป็นคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูลระดับชาติและระดับจังหวัด ซึ่งมีชุดแล้วชุดเล่าผ่านหลายคณะรัฐบาล เป็นต้น (Missingham, 2003)

แกนนำหญิงคนหนึ่งที่มีบ้านอยู่ห่างจากเขื่อนราวๆ 20 กว่ากิโลเมตร เล่าถึงร่างกายของเธอที่ต้องเผชิญกับการต้องอยู่ระหว่างการสร้างเขื่อนปากมูล (ปี 2533-2537) ที่เธอพยายามใช้ร่างกายประท้วงและนอนที่จุดที่จะมีการระเบิดแก่งหินเพื่อสร้างตัวอาคารเขื่อนนั้นสร้างความกังวลเรื่องการจับจ้องและสอดส่องของทางการ เธอเล่าว่าเครือญาติของเธอที่เป็นผู้หญิงทั้งหมด 4 คน รวมทั้งตัวเธอต่างไปร่วมนอนที่หลุมระเบิด ความรู้สึกตอนนั้นคือการไม่ต้องการเขื่อน ต้องการให้มีการยกเลิกการสร้างเขื่อน ต้องการให้ชาวบ้านมาร่วมประท้วงกันมากๆ เพื่อใช้มวลชนกดดันรัฐ แต่การต่อต้านเขื่อนเป็นไปด้วยความยากลำบากเพราะรัฐมองว่าเป็นการต่อต้านการพัฒนา ตัวเธอต้องขี่จักรยานและมักปิดประตูคุยกันหรือกระซิบกระซาบเพื่อไม่ให้คนที่สนับสนุนการสร้าง

เขื่อนได้ยิน บรรยากาศเต็มไปด้วยความตึงเครียดและวิตกกังวลว่าจะมีใครมาร่วมเดินขบวนและไปนอนที่หลุมระเบิดหรือไม่ ความกังวลจากการถูกสอดส่องจากทางราชการ และถูกตีตราจากคนที่กรุงเทพฯ ช่วงที่ไปประท้วง หน่วยงานรัฐและชาวบ้านด้วยกันเองที่เป็นฝ่ายผู้สร้างเขื่อน เธอเล่าด้วยน้ำเสียงเรียบๆ เนิบๆ เศร้าๆ แฝงไปด้วยความรู้ที่ผู้เขียนที่นั่งฟังอยู่รู้สึกถึงความเศร้าสร้อยและเสียใจจากการที่นาของเธอถูกน้ำท่วมหมดที่ถูกเวนคืนไปและการสูญเสียทรัพยากรปลา เธอได้แต่นั่งมองที่นาของตัวเองที่ถูกเวนคืนที่มันกลายเป็นที่ดินของ กฟผ. จำนวน 45 ไร่ เธอชี้ไปที่นาแปลงที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านของเธอและเล่าว่า

> *“แม่เห็นเขา (คนสร้างเขื่อนปากมูล) มาปักป้ายและทราบว่าเสานั้นที่ทาสีแดงนั้นมันบอกขอบเขตน้ำจะท่วมจากเขื่อน แม่รู้จากเจ้าหน้าที่ที่มาปักเสา แม่เริ่มกังวล แม่ของแม่ก็กังวลจนบีบบังคับให้แม่ออกไปหาที่นาแห่งใหม่ที่หนองคาย แม่หาคนมาร่วมม็อบ กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยแกนนำมีสี่พี่น้องหญิงคือ ตุ้ม ต่อม หอม จ่อย พวกเราก็กังวลกัน แม่ขี่จักรยานของพรรคพวกมาร่วมม็อบ แม่คิดว่ามีคนมาร่วมม็อบมาก ๆ จึงชนะ กฎหมู่บ่หลาย กฎหมายจะข่มหัว แต่ แม่กังวลก็ว่าจะถูกสอดส่อง มีคน 30 คนไปนอนในหลุมระเบิดแก่งเพื่อไม่ให้เขาระเบิด ผู้หญิงนอนในหลุม ผู้ชายเป็นการ์ดคอยระวังให้ แต่ทำอย่างไรเขาก็ไม่ฟัง.... 33 ปีที่ผ่านมาแม่สูญเสียปลา สูญเสียนา นาแม่มันกลายเป็นของ กฟผ. แล้ว กฟผ. ทำอะไร ๆ ในนาแม่ไปหมดแล้ว เขาขุดดินออกไปใช้ เขามีสิทธิ์ทำเพราะเขาเวนคืนที่ดินและให้ค่าชดเชยไปแล้วแต่ไม่คุ้ม ญาติที่สู้กันมาคือตุ้ม ต่อม หอม จ่อยก็ตายไปหมดแล้ว ตรอมใจตายบ้าง ป่วยตายเป็นมะเร็งบ้าง (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูล อายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)*

ผู้หญิงแกนนำอีกคนที่อายุ 66 เคยมีบ้านอยู่ติดกับเขื่อนปากมูลที่ตั้งอยู่บ้านหัวเห่ว อำเภอโขงเจียม ได้เล่าถึงชีวิตเธอที่ต้องอยู่กับเสียงระเบิดเขื่อนปากมูลระหว่างการก่อสร้างและเธอยังอยู่กับเขื่อนนี้จนปัจจุบันใน

ชุมชนอพยพแห่งใหม่ที่ กฟผ. จัดสรรให้ได้ครอบครัวละ 1 งาน 50 ตารางวา และในเอกสารสิทธิ์ที่ กฟผ.มอบให้คือ นส.3 ก ประเภทหนังสือรับรองการทำประโยชน์ จากที่ดินเดิมของตัวเองริมแม่น้ำมูลจำนวน 2.2 ไร่ที่ถูกเวนคืนเป็นของ กฟผ. เธอมีน้ำเสียงโกรธเมื่อเล่าถึงประสบการณ์ชีวิตหรือร่างที่มีชีวิตของเธอ โดยเฉพาะการต้องอยู่บนที่ดินที่ไม่สมบูรณ์แห่งใหม่ท่ามกลางแม่น้ำที่พังทลายลงไปจากการสร้างเขื่อน การเผชิญกับภัยคุกคาม การเอาร่างกายเข้าไปเสี่ยงขณะที่มีการก่อสร้างเขื่อนโดยการเข้าไปในจุดที่มีการระเบิดแก่งเพื่อสร้างเขื่อน การอยู่ท่ามกลางความรู้สึกอิหลักอิเหลื่อเรื่องความขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้านกันเอง และระหว่างชาวบ้านกับผู้ใหญ่บ้านที่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อน การมีชีวิตที่อยู่ร่วมกับสามีที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในอีกด้านหนึ่งคือพยายามออมชอมกับรัฐและผู้ใหญ่บ้านเพราะเป็นทีมบริหารชุมชน ในอีกด้านหนึ่งก็ต้องสนับสนุนให้ภรรยาไปประท้วงต่อต้านเขื่อนปากมูล

> *“แม่เริ่มสู้นับแต่รู้ว่าจะมีเขื่อน เห็นเขามารังวัดในหมู่บ้าน สงสัยว่าเขามาสำรวจอะไร แม่กำลังสร้างบ้านในจุดที่อยู่ใกล้กับจุดที่จะสร้างเขื่อน เดิมแม่ทำนาด้วยหาปลาด้วย เอาปลาแดก (ปลาร้า) ไปแลกข้าวเพราะนาไม่มากข้าวไม่พอ สามีแม่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ใจหนึ่งเขาก็เป็นตัวแทนรัฐ ได้ทำงานกับ กฟผ. คือรับจ้างในการก่อสร้างเขื่อน ขณะเดียวกันสามีก็ไม่ได้ขัดขวางให้แม่ไปม็อบ แม่สู้เพื่อไม่ให้มีเขื่อนและให้ได้ค่าชดเชย ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอเข้ามาบอกว่าเขื่อนมันดี เราตั้งกลุ่มต่อต้านเขื่อน เราไม่อยากได้เขื่อน มีนักศึกษามาช่วยเรา มี สส. มาถามว่าจะเอาเขื่อนไหม หากไม่เอาเขาจะช่วยคัดค้านระหว่างที่เขาก่อสร้าง แม่อุ้มลูกน้อยอายุสองเดือนไปม็อบที่เขื่อนด้วย ตำรวจกั้นไม่ให้เราเข้าไปถึงจุดก่อสร้าง ตำรวจยืนเรียงกันสองชั้นเพื่อกั้นไม่ให้เราไปที่จุดจะสร้างเขื่อน แม่อยากไปไม่มีใครดูลูกเลยเอาไปด้วยที่ม็อบ อุ้มลูกไปด้วยสู้ไปด้วย เราสามารถเข้าไปที่หลุมระเบิดแก่งได้ ดันเข้าไปได้ ในหมู่บ้านแตกแยก กลุ่มต่อต้านกับกลุ่มผู้ใหญ่บ้าน มีการตีกัน ระเบิดแก่งทำให้บ้านเรือนได้รับความเสียหาย” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 66 ปี, 9 กันยายน 2566)*

> *“บันไดปลาโจนแค่ความกว้างแค่ไม่ถึง 5เมตร ถึง 6เมตร แต่ความยาวของแม่น้ำมีพันกว่าเมตร ปลามันจะรู้จักไหมว่าที่ไหนคือจุดที่เป็นบันไดปลาโจนเพื่อให้ปลาเข้า แต่ก่อนปลามันขึ้นมาตามสภาพของมัน ว่ายขึ้นมาผ่านพื้นที่กว้างขวางในแม่น้ำไปตั้งพันกว่าเมตร แต่บันไดปลาโจนที่แคบทำให้เป็นไปไม่ได้ที่ปลาจะขึ้นมาได้ แล้วปลาขนาดใหญ่อีกเวลามันอุ้มท้องมาน่ะมันยาก ดูช่องมันแต่ละช่องของบันไดปลาโจน มันแคบและชันมาก ๆ ปลาไม่สามารถจะปีนขึ้นไปได้ ปลาขนาดเล็ก ปลาซิวอ้าว ปลาขาวนาอะไรนี้พอมาได้ แต่มันจะถึงตรงนั้นได้กะคงใช้กำลังภายในของมัน ฉะนั้นมันเป็นไปไม่ได้ตามที่เขาทำหรือว่ารัฐคิดทำหรือว่าโครงการที่จะสร้างเขื่อนในอนาคต” (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)*

บรรยากาศการนำพาร่างกายไปประท้วง ณ หลุมระเบิดเพื่อขัดขวางไม่ได้มีการก่อสร้างเขื่อนปากมูลยังถูกนำเสนอผ่านการเล่าของนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชาวบ้านปากมูล กล่าวคือในปี 2536 ได้มีชาวบ้านปากมูลราว ๆ 400 กว่าคนกรูกันเข้าไปยึดอุปกรณ์การก่อสร้างและหลายสิบคนได้เข้าไปนอนขวางในบริเวณที่จะระเบิดแก่ง การเข้าไปยึดอุปกรณ์สร้างเขื่อนสามารถชะลอการสร้างเขื่อนออกไปได้ 3-4 วันแต่จบลงด้วยการถูกสลายชุมนุมและถูกทำร้ายร่างกายโดยทหารและตำรวจ

> *“ช่วงนั้นตรงกับสมัยรัฐบาลชวน อากาศหนาวมาก พวกพี่น้องที่มาชุมนุมกันหนาวเกือบตาย เมื่ออยู่ก็ตาย กลับบ้านก็ตาย จึงพากันไปยึดหัวงานเขื่อน มด (วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ที่เป็นที่ปรึกษาสมัชชาคนจน) ก็ไปด้วยกัน เสี่ยงตายก็ช่าง ประมาณทุ่มเศษ ๆ ฝ่ายนั้นมีแต่ชายฉกรรจ์กินเหล้าเมายา ส่งเสียงไชโยโห่ร้อง เขาส่งตัวแทนมาบอกให้พวกเราออกไป ไม่งั้นจะสลายการชุมนุม พวกเรากับมด ก็ไปขอเขาว่าเราจะออกตอนเช้า ตอนนี้มันดึกแล้ว แต่เขาไม่ยอม เดินเท้าเข้ามา ร้อง ‘ฆ่ามึง ๆ’ แล้วขว้างก้อนหินมาโดนพี่น้องที่ชุมนุมอยู่ตรงหัวสะพาน แตกกันไปคนละแนว ตอนนั้นพวกเรา*

กลัวมดโดนจับเอาไปฆ่า ก็เลยพาหลบลงเรือพายหนีไปตามแม่น้ำมูล เราต้องรักษาชีวิตมดไว้ก่อน หลังจากนั้นบางส่วนก็ขึ้นรถโดยสารนัดกันเข้ามาประท้วงในกรุงเทพฯ เพื่อบอกว่าเกิดอะไรขึ้นที่ปากมูล" (อ้างใน วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2560)

(3) ความรู้สึกเจ็บปวดที่ฝังอยู่ในกายและใจ

อารมณ์ความรู้สึกและร่างกายที่มีชีวิตของชาวบ้านปากมูลสะท้อนผ่านสุ้มเสียงถ้อยคำที่เปล่งออกมาทั้งการทำมาหากินที่ยากลำบากขึ้น ความเจ็บปวดเหมือนชีวิตที่ถูกฟ้าผ่า การสูญสลายอาชีพ การอธิบายถึงทางผ่านปลาที่ออกแบบมาแบบไม่เข้าใจธรรมชาติของปลา และการถูกสังคมดูถูกเหยียดหยามและตราหน้า ซึ่งผู้เขียนเห็นร่องรอยดังกล่าวนี้ในทุกครั้งที่เข้าไปในพื้นที่เขื่อนปากมูลที่ผู้เขียนทำงานสนามในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา ผู้เขียนได้เห็นอารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกทางกายของผู้หญิงชาวบ้านที่อยู่กับเขื่อนปากมูลดังนี้

"แม่คิดว่าอะไรๆ ก็ไม่สามารถมาชดเชยให้แม่ได้ ความเจ็บปวดนี้ มันคือความหายนะอย่างยิ่ง อย่างยิ่งใหญ่ เพราะว่ามันในช่วงระหว่าง 3 ปีของการสร้างเขื่อนและจนทุกวันนี้ (มากว่า 30 ปีมาแล้ว) ทำอะไรไม่ได้เลย นี่คือปัญหาความหายนะอย่างหนัก ซึ่งจะบอกว่าเอาชดเชยได้ไหม ถามว่าความชดเชยเขาให้เป็นเงินหรือว่าให้เป็นสิ่งของ สมมติว่า.. เป็นเงินเป็นของ มันก็กินหมด หายเร็ว ไม่เหมือนเรามีธรรมชาติ หาโดยธรรมชาติ เราหาวันนี้ เราขี้เกียจ เราพักผ่อนอยู่ก็ได้ อันนี่ที่ผ่านมาแต่ที่ผ่านมา มันเหมือนกับว่าเราทำแทบตาย หาแทบตายมันก็ไม่ได้ปลา แล้วมันก็ไม่สามารถจะเลี้ยงครอบครัวเราให้อยู่ได้เหมือนก่อนสร้างเขื่อน เราเจ็บปวดมากทุกวันนี้ อะไรๆก็เกิดกับกูนี่" (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

"ตอนที่แม่ไปประท้วงที่กรุงเทพฯ เขาหาว่า เราไม่รู้จักพอ เขาว่าได้แล้วก็ยังมาต่อสู้อีกหรือ แม่คิดว่าเราไปที่กรุงเทพฯ เพราะจำเป็น

หากไม่มีปัญหาคงไม่ไป นอนที่บ้านดีกว่าไปนอนบนถนนร้อน ๆ ที่นั่น ชาวบ้านถูกทุบตี ถูกสลายม็อบ แม่ก็ถูกตี" (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูลอายุ 71 ปี, 9 กันยายน 2566)

ประสบการณ์ชีวิตประจำวันอันขมขื่นที่ต้องอยู่กับทางผ่านปลาและเขื่อนปากมูลที่ถูกเล่าอย่างละเอียดโดยแกนนำคนสำคัญของสมัชชาคนจนที่เขื่อนและทางผ่านปลาในฐานะวัตถุภายนอกได้ทำหน้าที่หล่อหลอมให้ตัวตนคนปากมูลให้กลายเป็นคนสู้รัฐและถูกมองโดยคนในสังคมว่าเป็นคนต่อต้านการพัฒนาและฝักใฝ่คอมมิวนิสต์

"มีความรู้สึกว่าในใจนี่มีการฝังเนอะ ฝังไว้ในใจตั้งแต่เมื่อเขาระเบิดแก่ง ไม่คิดเลยว่าจะมีการระเบิด ฝังไว้ว่าอแม่ตั้งใจเนอะ ตั้งใจว่าจะลงทุนใส่ปลา ไปเอาเงินเขามาห้าหมื่น ห้าหมื่นกว่าบาท จะมาซื้อเครื่องมือให้เขาหาปลา พอในปีนั่นเขามีการระเบิดแก่งปุ๊บ ลูกค้าแม่ ตอนนั้นประมาณเกือบสองร้อย ประมาณร้อยห้าหกสิบคน ปล่อยมองให้เขาบ้าง ปล่อยให้เขาไปซื้อข้าวบ้าง ปล่อยให้เขาไปซ่อมเรือบ้าง ปล่อยให้เขาไปซื้อเครื่องมือบ้าง หมดทุกอย่างคือปล่อยเงินพวกนี้ให้เขาหมดประมาณห้าหมื่น จากเงินห้าหมื่นบาทแม่คิดว่าคือคุ้มดีเนอะ เงินห้าหมื่นสบาย คือเราจะเก็บไปนำของเขาไปนำ พอถึงปีได้คืน แต่ส่วนนั้นเป็นกำไรเราก็กินตลอดปีได้ แต่แล้วในปีนั้นเหมือนกับว่าหัวอกแม่นี่เหมือนถูกฟ้าผ่า สลายไปหมดกับการระเบิดแก่ง การระเบิดแก่ง ทำให้แม่นี่เจ็บปวด ไม่มีที่จะระบายว่างั้นซะ หมายถึงว่าถ้าเออ..เขาบอกว่าหลายคนให้เงินมา แม่มาคุยกันมั้ย ผมจะช่วยเหลือเฉพาะครอบครัวแม่ มา..มาคิดดู อ้าว เราอยู่ผู้เดียว เราได้เงินจากเขาไปปุ๊บ เฮาสิอยู่ในสังคมได้บ่ล่ะ พี่น้องก็เดือดร้อนคือเฮานี่ ประมาณอยู่ตั้งเป็นหมื่นครอบครัว ก็เลยออกมาสู้มันต้องออกมาสู้นำกัน เขาก็บอกว่า..ถ้าแม่ไม่มีตัวหลักนี่ ใครหล่ะจะออกมาเป็นผู้สู้ เพราะเขาคิดว่าเราต้องเป็นหลักให้เขา มิหนำซ้ำเรายังมีตราบาปอีกว่าถูกรัฐ ถูกคนของรัฐของกลุ่มอีกกลุ่มหนึ่งเขาว่านี่เราเป็นคอมมิวนิสต์ แล้วก็กล่าวหาเราอีกว่าเป็นพวกม็อบ ทั้งที่เรานี่

เป็นผู้ทุ่มเทไม่อยากให้สร้าง (เขื่อน) อยากให้ทรัพยากรคืนมาเหมือนเดิม อยากให้พี่น้องอยู่อย่างมีความสุขเหมือนเดิม แล้วมันกลายเป็นว่าเราเป็นศัตรูของรัฐ" (สัมภาษณ์แกนนำหญิงปากมูล อายุ 74 ปี, 9 กันยายน 2566)

บทสรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

บทความมีข้อสรุปว่าร่างกาย ตัวตน อารมณ์ ความรู้สึกมีความสัมพันธ์กับวัตถุภายนอกรอบกายอยู่ตลอดเวลาและความสัมพันธ์ดังกล่าวแสดงออกทางการเคลื่อนไหวทางกาย อารมณ์ และความรู้สึก บทความใช้กรณีศึกษาเขื่อนในลุ่มน้ำโขงเป็นตัวเปิดเรื่องให้ embodiment ของเขื่อนและแม่น้ำและผู้คนที่สัมพันธ์กับเขื่อนโดยเฉพาะเขื่อนปากมูล ความรู้ทางเทคนิคและวิทยาศาสตร์ได้สร้างตัวตนของแม่น้ำโขงและลำน้ำสาขาที่กระทบต่อร่างกายและตัวตนของคนที่หลากหลายที่อาศัยแม่น้ำเป็นฐานการดำรงชีพ ร่างกาย ตัวตน ประสบการณ์ชีวิต ร่างแห่งความรู้สึกในฐานะที่เป็น embodiment ของผู้คนแทบมิได้ถูกนำเข้ามาในกระบวนการตัดสินใจในการก่อสร้างเขื่อน เช่นกรณีเขื่อนปากมูล เขื่อนในฐานะเทคนิคของแม่น้ำได้บีบบังคับให้คนที่อาศัยแม่น้ำให้มีร่างกายและตัวตนที่เปลี่ยนไปจากการอยู่ร่วมเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำอันเป็นผลมาจากการสร้างเขื่อนและทางผ่านปลาเป็นร่างกายและตัวตนที่อยู่ภายใต้ความพังพินาศของระบบนิเวศแม่น้ำ ตัวตนของบ้านภายใต้การมีชีวิตอยู่กับเขื่อน ทางผ่านปลาและแม่น้ำที่ถูกทำให้เปลี่ยนไปนี้ได้จารึกและฝังลงในตัวชาวบ้านในรูปของอารมณ์ความรู้สึกมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งความเจ็บปวดที่เกิดจากการสูญเสียทรัพยากรแม่น้ำและการเอาร่างกายและตัวตนออกมาต่อสู้ ต่อต้านขัดขืนและเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยก่อนที่จะมีเขื่อนปากมูลภายใต้การถูกคุกคามโดยรัฐและการถูกเหยียดหยามทางสังคม ทั้งที่ก่อนมีเขื่อน ความสมบูรณ์ของแม่น้ำมูลมิใช่แค่ความสมบูรณ์ทางกายภาพและชีวภาพแต่ยังเป็นพื้นที่ของชีวิตจิตใจและร่างกาย อีกทั้งเป็นพื้นที่ของการหล่อหลอมและบรรจุความรู้สึกเกี่ยวกับแม่น้ำมูลที่เป็นเสมือนแหล่ง

ของชีวิต อาชีพ ความเป็นอยู่ ความเป็นเครือญาติ และความมีอิสระของการทำมาหากิน นอกจากนี้บทความนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาเรื่องราวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนในลุ่มน้ำโขง เช่น กรณีปากมูล ผ่านแนวคิด embodiment นั้นถือว่าเป็นประเด็นใหม่ที่น่าสนใจทางวิชาการได้เพราะได้ช่วยชี้ชวนให้เห็นว่าร่างกาย ตัวตนและประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนมีความสำคัญเพราะช่วยทำให้เข้าใจความหลากหลายความลุ่มลึกด้านอื่นๆ ที่สำคัญของชีวิตคนปากมูลที่ถูกละเลยจากผู้สร้างเขื่อนและรัฐบาล ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตผู้คนในพื้นที่เขื่อนนอกเหนือไปจากการทำความเข้าใจในมิติวัตถุของเขื่อนและวิถีการดำรงชีพที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนดังที่ผ่านมา ดังที่ (ดู Öhman, 2016; Öhman and Thunqvist, 2016)

ประสบการณ์ของชีวิต ร่างกายและตัวตนของคนในพื้นที่เขื่อนปากมูลมีอยู่จริง โดยเขื่อนปากมูล ทางผ่านปลาและแม่น้ำมูลที่เปลี่ยนแปลงไปจากการมีเขื่อนปากมูล คือวัตถุที่กระทบต่อร่างกายและจิตใจของชาวบ้านปากมูลมานับตั้งแต่ก่อสร้างเขื่อนนี้เมื่อ 33 ปีที่ผ่านมา ร่างกายตัวตนของชาวบ้านรับรู้และสัมผัสสรรพสิ่งภายนอกสองอย่างนี้ผ่านความเชื่อมโยงระหว่างตัวชาวบ้านกับแม่น้ำมูล เขื่อนปากมูล และทางผ่านปลา โดยการแสดงออกทางกายและจิตใจของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นการประท้วงและกิจกรรมต่าง ๆ ทางการเมืองเพื่อต่อรองกับรัฐ ชาวบ้านมีความรู้สึกร่วมไปกับวัตถุที่เรียกว่า เขื่อน แม่น้ำที่ไร้ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และทางผ่านปลา สิ่งเหล่านี้สะท้อน embodiment ของชาวบ้านที่มิได้แยกออกระหว่างร่างกายและจิตใจ (Merleau-Ponty, 1998) ชาวบ้านปากมูลมีร่างกายผสานและอยู่ร่วมกับวัตถุเหล่านั้นที่เป็นสิ่งรายล้อมรอบ ๆ ตัวของชาวบ้าน ความเปราะบางและความเสี่ยงทางร่างกายและตัวตนของชาวบ้านเกิดจากโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่มาจากเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ที่เข้าไปดัดแปลงปรับเปลี่ยนระบบนิเวศแม่น้ำซึ่งสร้างบาดแผลและรูพรุนทางกายและใจของคนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน รวมทั้ง

การสร้างชุดประสบการณ์ด้านอารมณ์และความรู้สึกของความสูญเสียหดหู่ทั้งกายและจิตให้ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน (Öhman, 2016, Yaka, 2023; Rusansky, 2021) นอกจากนี้ประสบการณ์ชีวิตจากการออกมาเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐกรณีเขื่อนปากมูลสะท้อนตัวตนทางการเมืองของผู้หญิงจากร่างที่มีชีวิตกับความสมบูรณ์ของแม่น้ำมูลกลายเป็นร่างที่มีชีวิตและตัวตนที่ถูกบังคับให้อยู่กับเขื่อนและระบบนิเวศของแม่น้ำที่เปลี่ยนแปลงจากความสมบูรณ์สู่ความไม่สมบูรณ์ ดังที่ ยากา (Yaka, 2023) กล่าวว่า embodiment ของผู้หญิงที่ออกมาเคลื่อนไหวต่อต้านเขื่อนเกิดจากประสบการณ์ของการสัมผัสวัตถุภายนอกที่เกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันและซ้ำๆเป็นอยู่เช่นนั้น เขื่อนคือวัตถุที่ทำลายชุดประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงที่เคยมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับแม่น้ำที่เคยไหลแบบธรรมชาติ เขื่อนทำให้ร่างกายตัวตนในฐานะองค์ประธานของผู้หญิงเต็มไปด้วยความตึงเครียดและวิตกกังวล

การนำมิติประสบการณ์ชีวิตและร่างกายที่ผสานเข้ากับอารมณ์และจิตใจของคนเข้าไปในกระบวนการระดับนโยบายเรื่องการสร้างเขื่อน มิเคยได้รับความสนใจในสังคมและระดับนโยบายของรัฐด้านการพัฒนาพลังงานไฟฟ้า (Öhman, 2016; Yaka, 2023; Rusansky, 2021) รัฐและกลุ่มทุนมุ่งใช้เพียงข้อมูลที่ตั้งบนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ และข้อมูลทางเทคนิคมาเป็นจุดเริ่มต้นหรือฐานข้อมูลเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนานโยบายด้านพลังงาน (Öhman, 2016) เช่น ปริมาณความต้องการพลังงาน การเติบโตทางเศรษฐกิจ จำนวนรายได้ ข้อมูลด้านการกายภาพและชีววิทยาของแม่น้ำ และการดำรงชีพของคน (ประเด็นหลังสุดนี้ก็มักเป็นข้อมูลเชิงปริมาณมากกว่าข้อมูลเชิงคุณภาพและมักจัดเก็บข้อมูลไม่รอบด้านและครอบคลุมอีกต่างหาก) ด้วยเหตุนี้ รัฐและกลุ่มทุนจึงมองไม่เห็นว่าประสบการณ์ชีวิต อารมณ์ ร่างกายและตัวตนของผู้คนในพื้นที่สร้างเขื่อนมีความสำคัญอย่างไร มิหนำซ้ำยังมองว่าประเด็นเหล่านี้เป็นเรื่องของความไม่เป็นกลางและเต็มไปด้วยอคติ ทั้งที่เป็นประเด็นสำคัญในฐานะสิ่งประกอบสร้างโลกทางสังคมของคนในพื้นที่ ดังนั้นผู้เขียน

จึงเสนอว่า embodiment ของคนริมแม่น้ำควรเป็นมิติสำคัญระดับนโยบายของการประเมินผลกระทบทั้งภายในและข้ามแดนลุ่มน้ำ และการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานควรนับต้นทุนทางอารมณ์เข้าไปด้วยเสมอเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้กับประสบการณ์ชีวิต ร่างกาย อารมณ์และตัวตนของผู้คนริมแม่น้ำ ทั้งนี้ก็เพื่อลดปัญหาผลกระทบจากเขื่อนที่มีต่อทางร่างกายและตัวตนของกลุ่มคนที่จำต้องอยู่ร่วมกับระบบนิเวศแม่น้ำที่พังทลายลงไปต่อหน้าต่อตา อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงไปของแม่น้ำจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่

เชิงอรรถ

[1] ข้อมูลสนามที่นำมาเขียนในบทความนี้ส่วนหนึ่งมาจากงานวิจัยที่ผู้เขียนเรื่อง ‘Slow violence and water (in) justice: (Feminist) Political ecologies of intergenerational struggles in the Mekong region’ โครงการวิจัยนี้ทำการศึกษาที่เขื่อนปากมูลประเทศไทยและเขตเศรษฐกิจพิเศษพื้นที่ปากแม่น้ำโขงประเทศเวียดนาม ผู้เขียนรับผิดชอบศึกษากรณีเขื่อนปากมูล โครงการนี้ดำเนินการศึกษา 3.9 ปี เริ่มจากเดือนกรกฎาคม 2566 - มิถุนายน 2569 ผู้เขียนทำงานวิจัยนี้ร่วมกับนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยยอร์ค และ มหาวิทยาลัยควีน ประเทศแคนาดา ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งชาติแคนาดา (Social Sciences and Humanities Research Council of Canada-SSHRC) ผู้เขียนขอขอบคุณนักศึกษาหลักสูตรสังคมศาสตร์และการพัฒนาระดับปริญญาโท ได้แก่ นางสาววลัยลักษณ์ ชมโนนสูง และระดับปริญญาเอกได้แก่ นายกมล หอมกลิ่น และนายธวัช มณีผ่อง ในการช่วยเก็บข้อมูลภาคสนามในบางส่วน และขอบคุณนางสาวณัฐการณ์ รัตตกุญชร ในการพิสูจน์อักษรบทความนี้

[2] เพื่อให้ง่ายและกระชับผู้เขียนขอใช้คำว่า embodiment ในบทความ ผู้เขียนได้ปรึกษา ดร.นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ ว่าควรจะแปลคำว่า embodiment เป็นภาษาไทยว่าอะไร ดร.นฤพนธ์ เสนอให้แปลว่า ‘การหลอมรวมจนกลายเป็นตัวตน’ ผู้เขียนเห็นว่าคำแปลนี้เห็นภาพชัดเจนถึงกระบวนการกลายเป็นตัวตนที่ฝังในเนื้อในตัวของคน ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.นฤพนธ์ มา ณ ที่นี้ และขอขอบคุณ ดร.นฤพนธ์ที่คะยั้นคะยอให้ผู้เขียนเขียนบทความชิ้นนี้และส่งเอกสารมากมายเกี่ยวกับแนวคิด

embodiment ให้ผู้เขียนทบทวน และผู้เขียนขอบคุณ ผศ.ดร.เสาวนีย์ ตรีรัตน์ อเลกซานเดอร์ในการปรับแก้ไวยากรณ์ในบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

[3] Sentient body แปลโดยดร.นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ (2564) ว่า ‘ร่างแห่งความรู้สึกที่มีชีวิตจิตใจ’

[4] ฮาบิทัส (Habitus) เป็นภาษาละติน

[5] ในเอกสารของ MRC ระบุว่าแม่น้ำโขงเกิดจากเขาหิมาลัยที่ชั้นความสูง 5,000 เมตร เป็นแม่น้ำที่ยาวอันดับ 12 ของโลกคือมากถึง 4,763 กิโลเมตรนับจากประเทศจีนตอนใต้ลงมา ในส่วนที่ไหลผ่านจีนเรียกว่า “แม่น้ำหลานชางเจียง” แม่น้ำโขงไหลผ่านประเทศไทย 8 จังหวัดได้แก่เชียงรายในภาคเหนือและภาคอีสานอีก 7 จังหวัดได้แก่ เลย หนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี แม่น้ำโขงไหลผ่านชายแดนไทยราว ๆ 1,520 กิโลเมตร มีพื้นที่รับน้ำ 795,000 ตารางกิโลเมตร (MRC, 2021: 15)

[6] ข้อมูลจากเว็บไซต์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ระบุว่า “แก่งสะพือ เป็นแก่งหินที่สวยงามในลำน้ำมูล เป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เคยเสด็จฯ เยือน เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 แก่งสะพือ เป็นแก่งหินที่มีลักษณะเดียวกันกับที่ สามพันโบก นั่นคือในช่วงฤดูน้ำหลาก แก่งหินจะจมอยู่ใต้น้ำ และจะถูกกัดเซาะด้วยแรงของกระแสน้ำวนจนเกิดเป็นแอ่งเล็กแอ่งน้อย เมื่อน้ำในลำน้ำมูลแห้งขอดในฤดูแล้ง แก่งหินดังกล่าวก็จะโผล่พ้นน้ำกลายเป็นสิ่งมหัศจรรย์ทางธรรมชาติกลางแม่น้ำมูล เป็นโอกาสที่นักท่องเที่ยวจะได้ชื่นชมความสวยงามของแก่งหินที่ถูกกระแสน้ำกัดเซาะจนเว้าแหว่ง มองเห็นเป็นภาพศิลปะ ทั้งรูปวงกลม วงรี รูปดาว และรูปอื่น ๆ อีกมากมาย ตามแต่จะจินตนาการ” (https://thai.tourismthailand.org/Attraction/แก่งสะพือ) แต่สิ่งที่บรรยายเกี่ยวกับแก่งสะพือโดย ททท.นี้ไม่มีปรากฏในปัจจุบันเพราะแก่งสะพือถูกน้ำท่วมจากเขื่อนปากมูล มีเพียงบางปีเท่านั้นที่กฟผ. ลดระดับน้ำเพื่อให้แก่งโผล่ขึ้นมาช่วงวันสงกรานต์

[7] นับแต่ปี 2545 เป็นต้นมาเขื่อนปากมูลได้จัดการแบบเปิด-ปิด เพื่อให้ปลาขึ้นมาวางไข่ตามมติ ครม.ทักษิณ ชินวัตร และ กฟผ. ชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงให้เพียง 3 ปี (การก่อสร้างเกิดขึ้นระหว่างปี 2533-2537) ระหว่างก่อสร้างเขื่อนให้ครอบครัวละ 90,000 บาท (จำนวน 6,171 ครอบครัว) (เงินสด 30,000 บาทและอยู่สหกรณ์เขื่อนปากมูล 60,000 บาท) รวมเป็นเงิน 489,540,000 บาท (EGAT,

2002) แต่ขณะนี้สหกรณ์เขื่อนปากมูลไม่ได้ดำเนินการต่อ แต่การเรียกร้องการชดเชยการสูญเสียอาชีพถาวรยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน และหากไม่มีค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงถาวร สมัชชาคนจนได้ขอให้รัฐเปิดเขื่อนปากมูลถาวรแทน แต่ขอเรียกร้องไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งนี้ ทางรัฐและกฟผ. ยังไม่ได้ตอบรับข้อเสนอของสมัชชาคนจนอย่างเป็นรูปธรรมโดยเฉพาะเรื่องการเปิดเขื่อนถาวรนั้นเพราะกฟผ.และรัฐเห็นว่าเขื่อนยังมีประโยชน์ด้านเกษตรกรรม ประปา และการท่องเที่ยว (Baird et al., 2020) ส่วนการชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงถาวรอยู่ระหว่างการดำเนินการโดยกระทรวงพลังงาน (สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2567)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กฟผ. (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย). (มปป). *เขื่อนปากมูล.* สืบค้นจาก https://www.egat.co.th/home/pak-mun-dm/ (29 ธันวาคม 2566).

กนกวรรณ มะโนรมย์. (2564). *ภววิทยาแม่น้ำโขง: เขื่อน น้ำของและผู้คน.* กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์สยามปัญญา.

กนกวรรณ มะโนรมย์ และพงษ์เทพ บุญกล้า. (2564). รายงานการประเมินผลกระทบทางสังคมเขื่อนราษีไศล. กรมชลประทาน.

กนกวรรณ มะโนรมย์ สุรสม กฤษณะจูฑะ และนพพร ช่วงชิง. (2552). *รายงานประเมินผลกระทบทางสังคมกรณีฝายหัวนา จังหวัดศรีสะเกษ.* ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

กฤษฎา บุญชัย. (2566). *นิเวศวัฒนธรรมจากมานุษยวิทยานิเวศสู่ขบวนการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมไทย.* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

คณะกรรมการแม่น้ำโขงแห่งชาติไทย. (2567). *สถานการณ์แม่น้ำโขง.* เข้าถึงเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2567, จาก https://www.tnmc-is.org

จักกริช สังขมณี. (2018). เรื่อง *"ชีวิตทางสังคมของเทคโนโลยี ที่ เคลื่อนย้าย: เขื่อนเจ้าพระยา ในฐานะวัตถุเชิงขอบเขต"*. เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 มกราคม 2567, จาก https://socanth.tu.ac.th/wp-content/uploads/2018/09/prasert-ed-2018-09-jakkrit.pdf

ธันวา ใจเที่ยง. (2549). *นิเวศวิทยาชาวนา : ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง.* มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์.

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2564). *มานุษยวิทยาแห่งผัสสะ (Sensory Anthropology)*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

นิวัฒน์ ร้อยแก้ว. (2566). คำประกาศแม่น้ำโขง โดยครูตี๋" นิวัฒน์ ร้อยแก้ว ณ โฮงเฮียนน้ำของ อ.เชียงของ จ.เชียงราย วันที่ 10 ธันวาคม 2566. เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม, จาก https://www.facebook.com/thaithenorth

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2545). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องโครงการศึกษาวิจัยแนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศวิถีชีวิตและชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2560). *10 ปีรำลึกการจากไปของ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ คนเล็ก ๆ ผู้ไม่ยอมจำนน.* เข้าถึงเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2567, จาก https://www.the101.world/wanida-tantiwittayapitak/

สถาบันชุมชนลุ่มน้ำโขง. (ม.ป.ป). *งานวิจัยไทบ้าน: งานวิจัยโดยชาวบ้านเพื่อชาวบ้าน.* เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2566, จาก http://mekongci.org/index.php/mci-work/tbr-menu

สมปอง เวียงจันทร์. (2553). สมปอง เวียงจันทร์" จากรากหญ้าสู่ คปร. ทางเดินใหม่บนแผนที่เดิม. เข้าถึงเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2566, จาก https://www.isranews.org/content-page/item/1116-2010-07-23-10-01-15.html

สำนักงานพลังงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2567). *เอกสารประกอบการประชุมคณะทำงานตรวจสอบข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับการให้ความช่วยเหลือราษฎรที่ประกอบอาชีพประมงที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานีครั้งที่ 1/2567.* เอกสารอัดสำเนา.

อ้างอิงจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน

แกนนำหญิง. (9 ธันวาคม 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านวังสะแบงไต้. อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี.

ผู้ชาย. (9 ธันวาคม 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านหัวเห่ว ต.โขงเจียม อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (16 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านสะพือใต้ อ.พิบูลมังสาหาร จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (11 พฤศจิกายน 2566). สัมภาษณ์. ชาวบ้าน. บ้านสะพือใต้ อ.พิบูลมังสาหาร จ. อุบลราชธานี.

ผู้หญิง. (9 กันยายน 2566). ชาวบ้าน. บ้านหัวเห่ว ต.โขงเจียม อ. โขงเจียม จ. อุบลราชธานี.

แกนนำหญิง. (9 กันยายน 2566). ชาวบ้าน. บ้านทรายมูล ต.ทรายมูล อ. พิบูลมังสาหาร จ. อุบลราชธานี.

ภาษาอังกฤษ

Amornsakchai, S., Annez, P., Vongvisessomjai, S., Choowaew, S., Thailand Development Research Institute (TDRI), Kunurat, P., Nippanon, J., Schouten, R., Sripapatrprasite, P., Vaddhanaphuti, C., Vidthayanon, C., Wirojanagud, W., Watana, E. (2000). *Pak Mun Dam, Mekong River Basin, Thailand*. A WCD Case Study prepared as an input to the World Commission on Dams: Cape Town.

Baird, I.G., Manorom, K., Phenow, A. & Gaja-Svasti, S. (2020). Opening the gates of the Pak Mun dam: Fish migrations, domestic water supply, irrigation projects and politics. *Water Alternatives* 13(1): 141-159.

Baird, I.G., Shoemaker, B.P, and Manorom, K. (2015). The People and their river, the World Bank and its dam: Revisiting the Xe Bang Fai River in Laos. *Development and Change* 46(5): 1080–1105.

Boelens, R., Shah, E., Bruins, B. (2019). Contested Knowledges: Large Dams and Mega-Hydraulic Development. *Water*, 11(3): 416.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice* (R. Nice, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction A Social Critique of the Judgement of Taste.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourgoin, S. (2013). *Disregarded Sentiments: Discovering the Voices of Opposition to the Mactaquac Dam.* Master's thesis, Saint Mary's University, Halifax, Nova Scotia.

Cernea, M. M. (2000). Risks, Safeguards and Reconstruction: A Model for Population Displacement and Resettlement. *Economic and Political Weekly*, 35(41): 3659-3678.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Csordas, T. J. (2009). Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos*, 18(1): 5-47.

David, J. H., Blake & Barney, K. (2018). Structural Injustice, Slow Violence? The Political Ecology of a “Best Practice” Hydropower Dam in Lao PDR. *Journal of Contemporary Asia*, 48(5): 808-834.

Dant, T., & Wheaton, B. (2007). An extreme form of material or embodied interaction. *Anthropology Today,* 23(6): 8–12.

EGAT (Electricity Generating Authority of Thailand). (2002). *Compensation and occupational development for affected fishermen of Pak Mun Dam Project.* The Electricity Generating Authority of Thailand, Bangkok.

Ellis, C., & Bochner, A. (2000). Autoethnography, Personal narrative, reflexivity: Researcher as subject. In *Handbook of Qualitative Research, 2nd ed.*, edited by N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (pp. 733–768). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Elmhirst, R. (2015). Feminist Political Ecology. *The Routledge Handbook of Political Ecology,* eds. T. Perreault, G. Bridge, and J. McCarthy (pp. 519–530). London: Routledge.

Farhana, S. (2011). Suffering for water, suffering from water: Emotional geographies of resource access, control and conflict. *Geoforum,* (42)2: 163-172,

Federici, S. (2011). Feminism and the Politics of the Commons. The Commoner. Retrieved on December 26, 2023 from http://www.commoner.org.uk/?p=113.

Foran, T., & Manorom, K. (2009). Pak Mun Dam: Perpetually contested. In F. Molle, T. Foran, & M. Käkönen (Eds.), Contested Waterscapes in the Mekong Region: Hydropower, Livelihoods and Governance (pp. 55–80). London, UK: Earthscan.

Geheb, K., & Suhardiman, D. (2019). The political ecology of hydropower in the Mekong River Basin. *Current Opinion in Environmental Sustainability,* 37: 8-13.

Grünwald, R., Wang, W., & Feng, Y. (2022). Politicization of the Hydropower Dams in the Lancang-Mekong Basin: A Review of Contemporary Environmental Challenges. *Energies*, 15(5): 1682.

Haraway, D. (1985). A Manifesto for Cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s. *Socialist Review*, 80: 65–107.

_____. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14: 575-599.

_____. (1990). A Cyborg Manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the
1980s. In L. Nicholson (Ed.), Feminism/Postmodernism (pp. 190-133). New York: Routledge.

_____. (1991). "A Cyborg Manifesto: Science, technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century," In Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature (pp. 149-181). New York: Routledge.

_____. (2004). Cyborgs, Coyotes, and Dogs: A Kinship of Feminist Figurations and There are Always More Things Going on Than You Thought! Methodologies as Thinking Technologies. In *The Haraway Reader* (pp. 321–341). London: Routledge.

Harding, S. (1987). The garden in the machine. In N. J. Nersessian (Ed.), *The Process of Science* (pp. 125-137). Dordrecht: Nijhoff.

_____. (2008). Subjectivity, Experience and Knowledge: An Epistemology from/for Rainbow Coalition Politics.

_____.(2010). The Primacy of Perception and Other Essays on Phenomenological Psychology, the Philosophy of Art, History and Politics. In J. M. Edie (Ed.), Indigenous Knowledge: Powers and Challenges. Keynote at Second International Conference on “Power and Knowledge". University of Tampere, Finland.

Hargreaves, J., & Vertinsky, P. (2007). Introduction. In J. Hargreaves & P. Vertinsky (Eds.), Physical Culture, Power, and the Body (pp. 1–24). London: Routledge.

Hirsch, P. (2010). The changing political dynamics of dam building on the Mekong. *Water Alternatives,* 3(2): 312–323.

Hay, M., Skinner, J., & Norton, A. (2019). Dam-Induced Displacement and Resettlement: A Literature Review. Future DAMS Working Paper 004. Manchester: The University of Manchester.

IHA (International Hydropower Association). (2020). *hydropower status report sector trends and insights,* London.

Jakobsson, E .(2002). Industrialization of Rivers: A water system approach to hydropower development. Knowledge, *Technology & Policy,* 14: 41-56.

Johnson, A. A. (2020). *Mekong dreaming: Life and dead along a Changing river.* Durham. Duke University Press.

Jutagate, T., Krudpan, C., Ngamsnae, P., Lamkom, T. & Payooha, K. (2005). Changes in the fish catch during the trial of opening the sluice gates of a run-of-the-river reservoir in Thailand. *Fisheries Management and Ecology*, 12(1): 57-62.

Matthews, N., & Motta, S. (2015). Chinese State-Owned Enterprise Investment in Mekong Hydropower: Political and Economic Drivers and Their Implications across the Water, Energy, Food Nexus. *Water*, 7(11): 6269-6284.

McCully, P. (2001). *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams.* London: Zed Books.

Merleau-Ponty, M. 1998. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge. (Original work published in 1962).

Middleton, C. (2022). The political ecology of large hydropower dams in the Mekong Basin: A comprehensive review. Water *Alternatives,* 15(2): 251-289.

Middleton, C., Grudy-Warr, G., & Yong, A. (2013). Neoliberalizing hydropower in the Mekong Basin: The political economy of partial enclosure. *Social Science Journal*, 43(2): 299-334.

Missingham, B.D. (2003). Assembly of the Poor in Thailand, The: From Local Struggles to National Protest Movement. Silkworm Books, Chiang Mai, Thailand.

Morton, L. W., & Olson, K. R. (2018). The Pulses of the Mekong River Basin: Rivers and the Livelihoods of Farmers and Fishers. *Journal of Environmental Protection,* 9: 431-459.

MRC (Mekong River Commission). (2021). *Basin Development Strategy 2021-2030 and MRC Strategic Plan 2021-2025.* Vientiane: MRC Secretariat. https://doi.org/10.52107/mrc.ajg0nv

Nightingale, A. J. (2011). Bounding Difference: Intersectionality and the Material Production of Gender, Caste, Class and Environment in Nepal. *Geoforum*, 42(2): 153–162.

_____. (2018). The Socioenvironmental State: Political Authority, Subjects, and Transformative Socionatural Change in an Uncertain World. *Environment and Planning E: Nature and Space*, 1(4): 688–711.

_____. (2019). "Commoning for Inclusion? Political Communities, Commons, Exclusion, Property and Socio-Natural Becomings." *International Journal of the Commons,* 13(1): 16–35.

Öhman, M.B. (2016). Embodied Vulnerability in Large-Scale Technical Systems: Vulnerable Dam Bodies, Water Bodies, and Human Bodies. In L, Käll (Ed.). Bodies, Boundaries and Vulnerabilities (Crossroads of Knowledge). Springer, Cham.

Öhman, M.B., & Thunqvist, E.L. (2016). Human Bodies and the Forces of Nature: Technoscience Perspectives on Hydropower Dams, Safety, Human Security, Emotions and Embodied Knowledges. *International Journal of Technoscience and Development,* 1(1): 1-14.

Quaranta, E & Davies, P. (2022). Emerging and Innovative Materials for Hydropower Engineering Applications: Turbines, Bearings, Sealing, Dams and Waterways, and Ocean Power. *Research Hydraulic Engineering*, 8: 148-158.

Rusansky, T. (2021). Embroidering Resistance: Emotional, embodied, everyday struggles of women affected by dams in Brazil. *Geoforum*, 127: 126-136.

Sangkhamanee, J. (2007). *Ethnohydrology* and Mekong Knowledge in transition: An Introductory Approach to Mekong Hydraulic Cognition. Paper presented at the International Conference "Critical Transitions in the Mekong Region." 29-31 January 2007, organized by the Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Chiang Mai University.

Scudder, T. T. (2005). The Future of Large Dams: Dealing with Social, Environmental, Institutional and Political Costs (1st ed.). London: Routledge.

Shildrick, M. (2014). "Why Should Our Bodies End at the Skin?": Embodiment, Boundaries, and Somatechnics. *Hypatia.* 30. 10.1111/hypa.12114.

Sneddon, C. (2015). *Concrete Revolution: Large Dams, Cold War Geopolitics, and the US Bureau of Reclamation*. University of Chicago Press: Chicago, IL, USA.

Solomon, S. (2010). *Water: The Epic Struggle for Wealth, Power, and Civilization*. New York: Harper Collins.

Soukhaphon, A., Baird, I.G., & Hogan, Z.S. (2021). The Impacts of Hydropower Dams in the Mekong River Basin: A Review. *Water*, 13(3): 265.

Sultana, F. (2009). Fluid Lives: Subjectivities, Gender and Water in Rural Bangladesh. *Gender, Place & Culture,* 16(4): 427–444.

_____. (2011). Suffering for water, suffering from water: Emotional geographies of resource access, control and conflict. *Geoforum*, 42(1): 163-172.

TDRI (Thailand Development Research Institute). (2000). *TDRI Report for The World Commission on Dams Pak Mun Case*

Study. Retrieved on December 28, 2023 from http://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/04/pak_mun_dam.pdf.

Tilley, C. & Cameron-Daum, K. (2017). The anthropology of landscape: Materiality, embodiment, contestation, and emotion (pp. 1-12). In Anthropology of Landscape: *The Extraordinary in the Ordinary.*

UN (United Nation). (1957). *Development of Water Resources in the Lower Mekong Basin.* Flood control series no.12.

Vaddhanaphuti, C., & Gyorvary, S. (2015). *Land and River Grabbing: The Mekong's Greatest Challenge.* Chiang Mai University, Thailand, Center for ASEAN Studies, Chiang Mai University : Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand.

Verlie, B. (2021). Climate justice in more-than-human worlds. *Environmental Politics,* 31(1): 1-23.

Wang, P., Dong, S. & Lassoie, J. P. (2014). *The Large Dam Dilemma: An Exploration of the Impacts of Hydro Projects on People and the Environment in China*. Springer.

Wilson, J. & Chu, E. (2020). T*he embodied politics of climate change: analysing the gendered division of environmental labour in the UK*. Environmental Politics, 29(6): 1085-1104.

WCD (World Commission on Dams). (2000). *Water, Development and Large Dams: A New Framework for Decision-Making*. London: Earthscan Publications Ltd.

Yaka, Ö. (2023). More than Human Lifeworld: Ethics, Ontology and Relationality in Local Environment Struggle. *Society & Natural Resources*, 1-17.

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Yin, R. K. (2014). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

มนุษย์ล่องหนในระบาดวิทยา: “ความเปลือยเปล่า” ของคนชายขอบในเมืองเชียงใหม่[1]

Invisible Man in Epidemiology: The “Bare Life” of the Marginal People in Chiang Mai

ชัยพงษ์ สำเนียง
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Chaipong Samnieng
Department of History, Faculty of Social Science, Naresuan University
E-mail: chaipong08@gmail.com

พิสิษฏ์ นาสี
สาขาวิชาสังคมศาสตร์การศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Pisith Nasee
Division of Social Science Education, Faculty of Education
Chiang Mai University
E-mail: pisith.nasee@cmu.ac.th

วันรับบทความ: 17 พฤศจิกายน 2566 (Received November 17, 2023)
วันแก้ไขบทความ: 15 ธันวาคม 2566 (Revised December 15, 2023)
วันตอบรับบทความ: 5 กุมภาพันธ์ 2567 (Accepted February 5, 2024)

บทคัดย่อ

แรงงานข้ามชาติเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในประเทศไทยมานานหลายทศวรรษ อย่างไรก็ตามกลับยังต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างไร้ตัวตน เป็นคนชายขอบที่ยังไม่ถูกนับรวมในฐานะ “พลเมืองของรัฐ” กล่าวคือยังไร้การปกป้องคุ้มครองทั้งในทางกฎหมาย สังคมและในเชิงสถาบัน ที่ผ่านมาจึงเห็นภาพความพยายามต่อสู้ดิ้นรนด้วยกลยุทธ์ที่หลากหลายใน

สังคมไทย เสมือนการเดินไต่บนเส้นของความไม่มั่นคง การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีผลกระทบมหาศาลต่อชีวิตของผู้คนทั่วโลกในทุกด้านไม่เว้นแม้แต่ในประเทศไทย อย่างไรก็ตามภาพที่ปรากฏคือมาตรการของรัฐในการแก้ปัญหากลับยิ่งเพิ่มระดับของความเป็นขายขอบให้กับกลุ่มแรงงานข้ามชาติทั้งจากการถูกจำกัดขอบเขตการใช้ชีวิตและการทำงานไปจนถึงการเข้าไม่ถึงสวัสดิการและโครงการเยียวยาต่าง ๆ นำมาซึ่งปฏิบัติการอันหลากหลายและเข้มข้นเพื่อความอยู่รอดและมีผลอย่างมากต่อการทบทวนเป้าหมายชีวิตในสังคมไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอผลการศึกษาในโครงการวิจัยเรื่อง “มนุษย์ล่องหนในระบาดวิทยา: “ความเปลือยเปล่า” ของคนชายขอบในเมืองเชียงใหม่” ระหว่างปี 2564-2565 ซึ่งจะเปิดเผยให้เห็นปัญหาเฉพาะของคนชายขอบเช่นแรงงานข้ามชาติไทใหญ่หลายกลุ่มในเมืองเชียงใหม่ระหว่างการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ตั้งแต่ระยะที่หนึ่งถึงระยะที่สาม ผ่านเรื่องเล่าในฐานะ “มนุษย์” ที่มีทั้งความทุกข์ทนและการพยายามปรับตัวเพื่อเอาชีวิตรอด

คำสำคัญ : โควิด-19, มนุษย์ล่องหน, คนชายขอบ, แรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่

ABSTRACT

Migrant workers have playe d an integral role in the economic development of Thailand. However, they lack official recognition as “citizens of the state” and lead lives devoid of legal, social, and institutional protection. Throughout the years, their pursuit of acknowledgment has manifested through various strategies within Thai society, akin to navigating a precarious journey on an unstable path. The global repercussions of the COVID-19 pandemic have profoundly impacted individuals worldwide, with Thailand being no exception. Regrettably, the government’s response to

addressing this issue has exacerbated the vulnerability of migrant workers, curtailing their access to livelihoods, healthcare, and diverse relief programs. This article aims to present the outcomes of a research project titled “Invisible Man in Epidemiology: The “Bare Life” of the Marginal People in Chiang Mai,” conducted between 2021 and 2022. The study illuminates the distinctive challenges confronted by Shan migrant workers, particularly diverse groups within the Chiang Mai City, amid the COVID-19 pandemic. From its inception to the third wave, the narrative encapsulates the experiences of these individuals as “human beings,” encompassing both hardship and adaptive efforts to endure adversity.

Keywords: Covid-19, invisible man, marginal people, Shan migrant workers

1. การเคลื่อนย้ายของผู้คน แรงงาน ทุน

กระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายของผู้คน แรงงาน ทุน และข้อมูล ไปทั่วทุกมุมโลกแบบไร้พรมแดน (Harvey, 2005) นอกจากนี้สิ่งดังกล่าวนี้ยังอยู่ภายใต้การทำงานของระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่ได้สร้างเงื่อนไขทางสังคมอยู่สองด้าน คือ ผลักดันให้กลุ่มคนในประเทศที่ยากจนต้องแสวงหางานและปรารถนาต่อค่าตอบแทนที่สูงหรือดีกว่าในประเทศปลายทาง ในแง่นี้เกิดขึ้นเช่นเดียวกับแรงงานไทยที่ไปทำงานในต่างประเทศ (Kitiarsa, 2014) รวมถึงปรากฏการณ์แรงงานข้ามชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยจำนวนมากและเป็นไปอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ทศวรรษ 2530 โดยเฉพาะจากสี่ประเทศเพื่อน คือ เมียนมา ลาว กัมพูชา และเวียดนาม เนื่องจากประเทศไทยมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับสูงมาอย่างต่อเนื่อง พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างด้านแรงงาน

ภายในประเทศ นั่นคือการขยับตัวของแรงงานจากภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ และกลายเป็นผู้มีรายได้ปานกลางมากขึ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546; พิสิษฏ์ นาสี และชัยพงษ์ สำเนียง, 2557; อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง, 2557; Soonthondhada, 2001) จึงกล่าวได้ว่าการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ถือเป็นปรากฏการณ์ของระบบโลกาภิวัตน์ภาคแรงงานไร้พรมแดน โดยเฉพาะการจ้างงานแบบยืดหยุ่นในระบบเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนแนวคิดเสรีนิยมใหม่ (neoliberalism)

เมื่อพิจารณาข้อมูลจากสำนักงานบริหารแรงงานต่างด้าว (2565) เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2564 ซึ่งเป็นช่วงการระบาดของโรคโควิด-19 พบว่าประเทศไทยมีแรงงานข้ามชาติ (เฉพาะที่ได้รับอนุญาตตามกฎหมาย) คงเหลืออยู่กว่า 2,350,677 คน โดยมีสัดส่วนแรงงานทั่วไปซึ่งมาจากประเทศเพื่อนบ้านทั้งสี่อยู่ถึง 2,131,751 คน (จำนวนมากที่สุดมาจากประเทศเมียนมา คือ 1,462,935 คน) แรงงานเหล่านี้มีการกระจายตัวในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ แต่ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในเมืองใหญ่ของภาคกลางและเมืองใหญ่ในส่วนภูมิภาค ทำงานที่ไม่ต้องการทักษะสูง รายได้น้อย และคนไทยไม่นิยมทำ หรือเรียกรวม ๆ ว่างาน 3D คือ สกปรก (dirty) ใช้แรงงานสูง (demanding) และเสี่ยงอันตราย (dangerous)

สำหรับภาคเหนือในฐานะภูมิภาคสำคัญซึ่งมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางเป็นอีกปลายทางหลักของแรงงานข้ามชาติ โดยจัดอยู่ในอันดับที่หนึ่งของการมีแรงงานข้ามชาติในภาคเหนือมาโดยตลอด เช่น ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2564 (สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565ก, น. 9) พบว่ามีจำนวนแรงงานข้ามชาติคงเหลือถึง 131,577 คน (จากจำนวนทั้งหมดของภูมิภาค 249,715 คน) เป็นสัดส่วนของแรงงานข้าม ชาติจากสี่ประเทศเพื่อนบ้าน 92,842 คน และมาจากประเทศเมียนมามากที่สุด แรงงานจากเมียนมาส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์ไทใหญ่จากรัฐฉานประมาณร้อยละ 80 - 90 ทั้งนี้ยังไม่นับรวมผู้ที่เข้ามาอย่างผิดกฎหมายซึ่งคาดการณ์ว่าอาจมีจำนวนมากกว่านี้อีกเท่าตัวหรือมากกว่านั้น

นอกจากนั้นยังมีมาจากชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น พม่า มอญ กะเหรี่ยง และคะฉิ่น โดยจำนวนมากกระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองและอำเภอปริมณฑล เนื่องจากเป็นแหล่งรวมของงานและการเดินทางที่สะดวก ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นแรงงานนอกระบบ รวมถึงอาชีพค้าขายรายย่อย เก็บขยะ และรับจ้างรายวัน (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2554; อัมพร จิรัฐติกร, 2558; Jirattikorn, 2007; อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง, 2557: วิจิตร ประพงษ์, 2563, 2564)

การมีอยู่ของแรงงานข้ามชาติกว่าล้านคนในประเทศไทยได้รับการพิจารณาผ่านงานวิชาการมาอย่างต่อเนื่อง โดยงานส่วนใหญ่พยายามแสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญในการด้านเศรษฐกิจ ในขณะที่รัฐไทยยังไม่มีนโยบายและกฎหมายในการจัดการแรงงานเหล่านี้ได้อย่างเป็นธรรมและเหมาะสม ส่งผลให้พวกกลายเป็นคนชายขอบกลุ่มใหญ่ของสังคม หรืออาจเรียกว่าเป็นกลุ่มเปราะบางไร้ตาข่ายนิรภัยที่จะช่วยปกป้องพวกเขาในการทำงานและใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์ (มูลนิธิเพื่อนไร้พรมแดน, 2554; อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง, 2557: อัมพร จิรัฐติกร, 2558; วิจิตร ประพงษ์, 2563, 2564) ยิ่งเมื่อสังคมและระบบเศรษฐกิจถูกกระทบกระเทือนด้วยวิกฤตกาลภาพของการเป็นมนุษย์ล่องหนไร้ตัวตนก็ยิ่งชัดเจนและทวีความรุนแรงมากขึ้น

การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 หรือไวรัสโคโรน่าสายพันธุ์ใหม่ (COVID-19) เป็นตัวอย่างที่สำคัญในฐานะวิกฤตการณ์ระดับโลกที่เริ่มต้นตั้งแต่เดือนธันวาคม ปี 2562 ในประเทศจีนและเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่วันที่ 13 มกราคม 2563 หลังจากนั้นการแพร่ระบาดก็เริ่มส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนของประเทศและของโลกอย่างมหาศาล ในประเทศไทยการประกาศมาตรการต่าง ๆ เพื่อจัดการในภาวะฉุกเฉินอย่างเร่งด่วนเพื่อลดการแพร่ระบาด (เช่น การประกาศห้ามประชาชนออกนอกเคหสถานทั่วราชอาณาจักร การประกาศปิดสถานศึกษา สถานบริการ สถานบันเทิง ตลาดนัด) ด้านหนึ่งได้สร้างผลกระทบอย่างมากมายให้กับประชาชนและส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มชายขอบเช่น แรงงานข้ามชาติ (ผลกระทบโดยทันที คือ ถูกให้ออกจากงานหรือลดเวลา

ทำงาน และไม่สามารถเดินทางกลับประเทศของตนได้) ที่สำคัญเมื่อรัฐบาลประกาศมาตรการเร่งด่วนเพื่อช่วยเหลือเยียวยารวมถึงการช่วยเหลือผ่านระบบสวัสดิการต่าง ๆ กลับไม่ได้นับรวมคนชายขอบเหล่านี้เข้ามาด้วย (Workpoint TODAY, 2563, 2564) ซึ่งเป็นภาพอันย้อนแย้งเพราะแม้ว่าในฐานะ “พลเมืองทางเศรษฐกิจ” ที่ทำให้ภาคส่วนต่าง ๆ เติบโต แต่กลับไม่เคยถูกนับว่าเป็น “พลเมืองของรัฐ” ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงการเยียวยาและสวัสดิการของรัฐแม้จะผ่านการระบาดมาแล้วหลายต่อหลายรอบ ดังจะแสดงให้เห็นในส่วนต่อ ๆ ไป

คำถามหลักในบทความนี้ (1) ท่ามกลางวิกฤตใหญ่ของสังคมเช่น การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 คนชายขอบ (ผู้มีชีวิตเปลือยเปล่าไร้ตัวตน) ใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์คนหนึ่งอย่างไร และ (2) สัมพันธภาพเชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพลเมืองดำรงอยู่อย่างไรในภาวะไม่ปกติเช่นนี้ โดยจะแสดงให้เห็นผ่านกรณีศึกษาแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตามควรตระหนักอยู่เสมอว่ากรณีศึกษานี้ไม่สามารถเป็นภาพตัวแทนของแรงงานข้ามชาติที่มีอยู่อย่างหลากหลายได้ หากแต่สามารถสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจอธิปไตย รัฐชาติสมัยใหม่ (modern state) ระบบเศรษฐกิจโลก (global market economy) และการมีชีวิตเปลือยเปล่าในบริบทของแรงงานข้ามชาติในพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศไทยได้

2. กรอบแนวคิด

งานศึกษานี้วางแรงงานข้ามชาติอยู่ในบริบทของกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่มีอุดมการณ์แบบเสรีนิยมใหม่เป็นพลังขับเคลื่อนหลัก (Harvey, 2005) ซึ่งส่งผลให้เส้นพรมแดนต่าง ๆ ค่อย ๆ ลดความสำคัญลง โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ในที่นี้หมายถึงปรากฏการณ์เคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามพรมแดนรัฐชาติและรูปแบบการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการ (informal employment) ในกรณีแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านที่อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากในไทย ในภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากรัฐฉาน ประเทศ

เมียนมา หรือที่คนไทยเรียกกันทั่วไปว่า “ไทใหญ่” อย่างไรก็ตามแม้ว่าเส้นพรมแดนทางเศรษฐกิจจะถูกสลาย หากแต่พรมแดนด้านอื่น ๆ กลับถูกตั้งกำแพงสูงขึ้นมาแทน ในที่นี้หมายถึงการจัดประเภทแรงงานข้ามชาติด้วยกฎหมายและเอกสารประเภทต่าง ๆ ซึ่งตามมาด้วยการจำกัดสิทธิพื้นฐานในชีวิต และผูกพันมาจนถึงมาตรการต่าง ๆ ที่ออกมาเพื่อจัดการในภาวะวิกฤตการแพร่ระบาดโรคโควิด-19 กับแรงงานข้ามชาติตั้งแต่ปี 2563 ในบริบทนี้เองที่ทำให้เห็นแง่มุมของการไร้ตัวตน (invisibility) ของกลุ่มแรงงานข้ามชาติ โดย Giorgio Agamben (1993, 1998, 2005 as cited in Kitiarsa, 2014, pp. 4-6) เสนอแนวคิด “Bare Life” หรือชีวิตเปลือยเปล่า ซึ่งต่อมา Pattana Kitiarsa (2014) ได้นำมาประยุกต์เพื่อศึกษาชีวิตของแรงงานข้ามชาติชายชาวไทยในประเทศสิงคโปร์ โดยคำนิยามชีวิตเปลือยเปล่าในบริบทของการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติคือภาวะการถูกปลดเปลื้องสิทธิ์ในทางเศรษฐกิจและกฎหมายโดยรัฐ การถูกกดทับทางวัฒนธรรมและอารมณ์ รวมถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ในการใช้ชีวิตประจำวัน พร้อมกับการทำงานสอดประสานกับระบบตลาดของทุนนิยมและโครงสร้างเชิงสถาบันเพื่อขูดรีดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น แม้ว่า Agamben จะไม่ได้ถกเถียงแนวคิดนี้ในบริบทของการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติแต่ได้ช่วยฉายให้เห็นว่าชีวิตเปลือยเปล่านั้นสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการทำงานของอำนาจอธิปไตย รัฐชาติสมัยใหม่และระบบเศรษฐกิจของโลก ด้วยอิทธิพลของแนวคิด Biopolitics โดย Foucault แนวคิด Bare Life ยิ่งมีความชัดเจนในการใช้เพื่อมองการทำงานของรัฐชาติสมัยใหม่ผ่านอำนาจอธิปไตยต่อผู้คนที่อยู่ภายใต้อำนาจนี้ (subjects)

ด้วยสถาบันของรัฐชาติสมัยใหม่และเทคโนโลยีแห่งอำนาจเช่น ระบบกฎหมายได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการเมืองกับแรงงานข้ามชาติด้วยการกำหนดสภาวะยกเว้น (state of exception) ที่ทำให้พื้นที่ระหว่างกฎหมายและชีวิตมนุษย์หรือระหว่างวัฒนธรรมและธรรมชาติทำงานอย่างคลุมเครือ โดยเฉพาะเมื่อเกิดภาวะวิกฤตของสังคมที่ชีวิตของผู้คนอาจถูก

ทำให้ล้มหายตายจากไปได้โดยชอบธรรม แนวคิด Bare Life จึงช่วย 1) ในการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในประสบการณ์ชีวิตของแรงงานข้ามชาติในช่วงการแพร่ระบาดโรคโควิด-19 ที่มีแบบแผนเชิงสถาบันบางอย่างกำหนดไว้เสมอ และ 2) ความทุกข์ทน (หรือความตาย) ของแรงงานข้ามชาติคือผลผลิตจากการใช้อำนาจของรัฐหาใช่จากตัวปัจเจกที่ไม่มีทักษะความรู้ จน หรือไร้เครือข่ายแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามการมีชีวิตเปลือยเปล่าไม่ใช่สภาวะของการกัดกร่อนทำลายแต่เพียงอย่างเดียวแต่ยังสามารถแสดงให้มิติเชิงซ้อนของการต่อสู้ต่อรอง ซึ่งเป็นพลวัตที่สำคัญโดยเฉพาะในชุมชนแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ที่ส่วนใหญ่ต้องการอยู่อาศัยในประเทศไทยอย่างถาวร เช่น การอาศัยเครือข่ายทางสังคมและกลไกอย่างไม่เป็นทางการต่าง ๆ

3. ระเบียบวิธีวิจัย

งานศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการผ่านสองวิธีหลัก ได้แก่ ก) การวิจัยเอกสาร ประกอบด้วย 1) ข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น รายงานจากสำนักบริหารแรงงานต่างด้าว สำนักงานแรงงานจังหวัด กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย รวมทั้งข้อมูลจากหน่วยงานอื่น ๆ ที่ไม่ได้มาจากภาครัฐ เช่น องค์กรด้านแรงงานข้ามชาติทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสถิติ การกระจายตัว ลักษณะของงาน ผลกระทบจากการระบาดของโรคโควิด-19 และผลกระทบจากมาตรการเยียวยาและระบบสวัสดิการของรัฐทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดเชียงใหม่ 2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 3) หนังสือและตำราเพื่อการทบทวนกรอบแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ข) การวิจัยภาคสนาม ประกอบด้วยในพื้นที่เชิงกายภาพ เช่น การสำรวจที่ตั้ง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานหรือการพักอาศัย 2) การสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลและการสนทนากลุ่ม 3) การสังเกตการณ์ (ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม) ในกิจกรรมของชีวิตตามที่สถานการณ์เอื้ออำนวย (เนื่องจากดำเนินการในระหว่างการแพร่ระบาด) สถานที่ดำเนิน

การวิจัย คือ อำเภอเมืองเชียงใหม่และอำเภอปริมณฑล จังหวัดเชียงใหม่ เก็บข้อมูลในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2564 – มกราคม 2566

ผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์ จำนวน 56 ราย ประกอบด้วย 1) แรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่จากประเทศเมียนมา จำนวน 32 ราย โดยมาจากการแนะนำผ่านเครือข่ายของนักวิจัยซึ่งมีความคุ้นเคยกับพื้นที่ (Snowballing Sampling) การคัดเลือกมีการรักษาสมดุลด้านเพศ อายุ สถานะภาพทางกฎหมาย และประเภทของงาน (แต่มุ่งเน้นไปที่ผู้ทำงานระดับล่าง ไม่จำกัดรูปแบบการจ้างงาน เช่น แม่บ้าน พนักงานร้านอาหาร พนักงานโรงแรม แรงงานก่อสร้าง แรงงานในภาคเกษตรกรรม ยาม รับจ้างทั่วไป และผู้ประกอบการรายย่อย เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์) 2) ทายาทแรงงานข้ามชาติที่อยู่ในวัยเรียนระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา จำนวน 12 ราย 3) ผู้ปฏิบัติงานในภาคประชาสังคมด้านแรงงานข้ามชาติ แรงงานผู้หญิง เด็กข้ามชาติ และคนจนเมือง ซึ่งเป็นคนไทยและชาวต่างชาติ จำนวน 9 ราย และ 4) ตัวแทนของผู้ปฏิบัติงานในภาครัฐที่มีส่วนจัดการด้านแรงงานข้ามชาติ การจัดการศึกษา หรือดูแลด้านนโยบายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาและเพื่อเยียวยาประชาชนในภาวะการแพร่ระบาดโรคโควิด-19 จำนวน 3 ราย

2. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ประกอบกับกรอบแนวคิดหลัก คือ ชีวิตที่เปลือยเปล่า (Bare Life) และคนชายขอบ (Marginal People) เพื่อมุ่งตอบคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัย มีการอ่านข้อมูลโดยละเอียดและจำแนกตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จากนั้นแยกประเด็นการวิเคราะห์ตามข้อมูลที่ได้ เช่น การเคลื่อนย้าย ชีวิตความเป็นอยู่ ลักษณะการทำงาน การปรับตัว การสร้างเครือข่ายทางสังคม ฯลฯ เพื่อศึกษาแบบแผนโดยรวมของกลุ่มศึกษา นอกจากนี้การใช้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่หลากหลายยังช่วยให้สามารถวิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบได้ด้วย เช่น ผ่านมิติสถานะทางกฎหมาย ลักษณะการทำงาน ลักษณะครอบครัว เพศ หรือทุนทางสังคม ที่ส่งผลต่อการจัดการของรัฐที่แตกต่างกัน ระดับของผลกระทบ และประสบการณ์ใน

การปรับตัวเอาตัวรอด ต่อสู้ต่อรองในภาวะวิกฤตนี้ จากนั้นจึงสามารถถอดบทเรียนออกมาเป็นข้อเสนอในเชิงนโยบาย อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดของเนื้อที่ในบทความนี้จะขอนำเสนอในส่วนของประสบการณ์ชีวิตแรงงานข้ามชาติ (ชีวิตเปลือยเปล่าและการปรับตัวเอาตัวรอด) ซึ่งจะสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพวกเขากับรัฐ (และสังคม) ผ่านการจัดการด้วยนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ในภาวะวิกฤต

4. แรงงานข้ามชาติในประเทศไทย

ในช่วงสามถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยกลายเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะแรงงานไร้ฝีมือจากสี่ประเทศเพื่อนบ้าน คือ เมียนมา ลาว กัมพูชา และเวียดนาม (เรียกย่อ ๆ ได้ว่ากลุ่มประเทศ CMLV) การเข้ามาของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ก็เพื่อเติมเต็มช่องว่างแรงงานอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและแรงงานของไทยภายใต้บริบทของกระบวนการโลกาภิวัตน์และระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยอุดมการณ์ทุนนิยม-เสรีนิยมใหม่ทั่วโลก ในปัจจุบันจำนวนแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยมีรวมกันมากกว่าหนึ่งล้านคนและเป็นจำนวนที่สูงอย่างต่อเนื่องมากว่าหนึ่งทศวรรษ แรงงานเหล่านี้กระจายตัวอยู่ในทุกแห่ง และทำงานที่คนไทยส่วนใหญ่ไม่อยากทำ นั่นคือ งานเหนื่อยหนัก สกปรก และอันตราย (หรือลดคุณค่าความเป็นมนุษย์) ที่เรียกสั้น ๆ ว่างาน 3D แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ไม่ได้เป็นผู้ลี้ภัยทางเศรษฐกิจและการเมืองจนต้องออกมาหางานทำต่างถิ่นเท่านั้น หากแต่มีปัจจัยจากความไม่สมดุลของระบบการผลิตและตลาดแรงงานของประเทศไทยด้วย เนื่องจากภาคการผลิตเพื่อส่งออกของไทยไม่สามารถยกระดับเทคโนโลยียังคงใช้การผลิตที่ใช้แรงงานเข้มข้นเป็นหลัก ในขณะที่ต้นทุนค่าแรงงานไทยสูงขึ้นและแรงงานไทยไม่ยอมรับงานประเภทดังกล่าว นี่คือช่องว่างในตลาดแรงงานขนาดใหญ่ที่ดึงดูดแรงงานข้ามชาติเข้ามา (มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และอภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2557, น. 72 - 73)

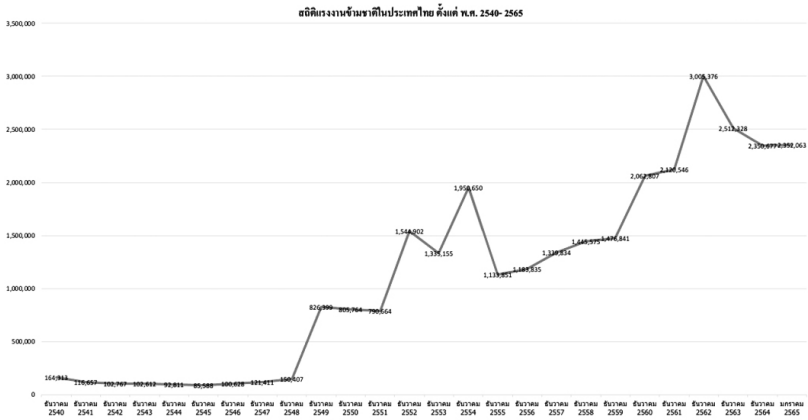

แผนภูมิ 1 สถิติแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย ตั้งแต่ปี 2540 – 2565 (รวบรวมจากสถิติของสำนักบริหารแรงงานต่างด้าว)

จากแผนภูมิ 1 แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีจำนวนแรงงานข้ามชาติเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการก้าวกระโดดของจำนวนแรงงานตั้งแต่ปี 2459 และมีจำนวนเกิน 1 ล้านคนมาตั้งแต่ปี 2552 โดยปี 2562 ก่อนการระบาดของโรคโควิด-19 ไทยมีจำนวนแรงงานข้ามชาติมากถึง 3,005,376 คน (สำนักงานบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565ก) ซึ่งรัฐบาลไทยได้อธิบายและจัดแบ่งแรงงานข้ามชาติไว้ทั้งหมด 8 ประเภท (สำหรับปี 2565) (เอกสารต้นฉบับจากรัฐบาลใช้คำว่า “แรงงานต่างด้าว/คนต่างด้าว”) (ดู สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565ค)

ในเดือนมกราคม 2565 แรงงานข้ามชาติทั่วไปจากกลุ่มประเทศ CMLV (ในทุกประเภท) ยังมีสัดส่วนมากที่สุด (เหมือนที่เคยเป็นมา) คือ 2,132,409 คน (จากทั้งหมด 2,352,063 คน) โดยในจำนวนนี้เป็นแรงงานที่มาจากประเทศเมียนมากที่สุด คือ 1,484,097 คน (สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565ก, น. 1 - 3) (ดูแผนภูมิ 2 ประกอบ)

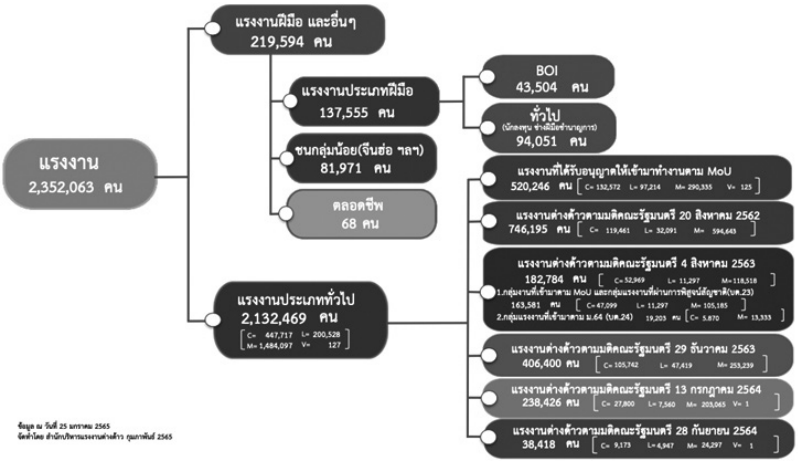

แผนภูมิ 2 จำนวนแรงงานต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตทำงานคงเหลือ ทั่วราชอาณาจักร ณ เดือนมกราคม 2565 (ที่มา: สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565 ก, ไม่มีเลขหน้า)

5. แรงงานข้ามชาติในเชียงใหม่

จังหวัดเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของภูมิภาคอีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญในฐานะเมืองท่องเที่ยวระดับโลกและเมืองชายแดน (ด้านความมั่นคง เพราะมีเขตติดต่อกับรัฐฉาน ประเทศเมียนมาถึง 5 อำเภอ ระยะทางรวม 227 กิโลเมตร) เมื่อดูจากโครงสร้างผลิตภัณฑ์มวลรวม จังหวัดเชียงใหม่ในปี 2562 (ก่อนการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19) จำแนกตามภาคการผลิต ปรากฏว่าภาคบริการมีสัดส่วนมากที่สุด คือ ร้อยละ 70.53 (มูลค่า 182,687 ล้านบาท) (สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงใหม่, 2565, น. 8) ทั้งหมดหมายถึงตลาดแรงงานที่ดูดซับแรงงานข้ามชาติซึ่งเป็นแรงงานราคาถูกและส่วนใหญ่เป็นการจ้างงานแบบยืดหยุ่นเข้ามาเพื่อลดต้นทุนการผลิต ดังที่ปรากฏว่ามีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ทศวรรษ 2530

โดยเฉพาะจากเมียนมาและเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่จากรัฐฉานเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นเป็นแรงงานจากชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น มอญ พม่า คะฉิ่น กะเหรี่ยง คะยาห์ และปะหล่อง (นงเยาว์ เนาวรัตน์ และพิสิษฏ์ นาสี, 2564)

ในเดือนมกราคม 2565 จังหวัดเชียงใหม่มีแรงงานข้ามชาติ (เฉพาะที่ถูกต้องตามกฎหมาย) อยู่ 132,121 คน ซึ่งถือเป็นหนึ่งในหกจังหวัดที่มีจำนวนแรงงานข้ามชาติมากที่สุดของประเทศไทย (อันดับที่ 5) และมากที่สุดในภาคเหนือ (ซึ่งมีจำนวนรวมทั้งหมด 250,650 คน[2]) (สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2565ก, ไม่มีเลขหน้า) จึงกล่าวได้ว่า แรงงานข้ามชาติเกินกว่าครึ่งหนึ่งของภาคเหนืออยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยในจำนวนนี้สามารถจำแนกเป็นแรงงานสัญชาติพม่า 88,214 คน หรือร้อยละ 67.77 อย่างไรก็ตามตัวเลขดังกล่าวอาจจะไม่ได้สะท้อนความเป็นจริง เนื่องจากยังมีกลุ่มของแรงงานที่รอการพิสูจน์สัญชาติอยู่ และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ลักลอบเข้ามาอย่างผิดกฎหมาย ดังนั้นจำนวนของแรงงานข้ามชาติในเชียงใหม่อาจมีมากกว่านี้อีกกว่าหนึ่งถึงสองเท่าตัว (พวงเพชร์ ธนสิน, 2554; มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และอภิวัฒน์ รัตนวราหะ, 2557; อัมพร จิรัฐติกร, 2558)

ในการกระจายตัวของแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงใหม่พบว่ามีอยู่ทั่วไปแต่จะกระจุกตัวอยู่ในสองพื้นที่สำคัญนั่นคือพื้นที่ชายแดนที่มีการทำสวนเกษตรขนาดใหญ่ เช่น สวนส้ม สวนลิ้นจี่ ในอำเภอไชยปราการ แม่อาย และฝาง (และเป็นที่พักรอก่อนขยับเข้าสู่เมืองเชียงใหม่หรือเมืองใหญ่ในภูมิภาคอื่น) และอีกพื้นที่สำคัญ คือ อำเภอเมืองเชียงใหม่และอำเภอปริมณฑล ซึ่งหมายถึงพื้นที่โดยรอบอำเภอเมืองที่มีการขยายตัวของเมืองออกไป ทำให้พื้นที่เหล่านี้กลายเป็นเมืองหรือกึ่งเมืองกึ่งชนบท ได้แก่ ส่วนหนึ่งของอำเภอแม่ริม สันทราย สันกำแพง สารภี และหางดง ภายในเมืองเชียงใหม่เป็นที่ตั้งของหนึ่งเทศบาลนคร (เชียงใหม่) (ซึ่งมีพื้นที่ดูแล 40.216 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ 14 ตำบล) หนึ่งเทศบาลเมือง (แม่เหียะ) และ 8 เทศบาลตำบล (สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่, 2558) ในด้าน

การศึกษา เมืองเชียงใหม่และปริมณฑลเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัย (ทั้งของรัฐและเอกชน) ถึง 10 แห่ง และยังมีวิทยาลัยพาณิชยการ เทคโนโลยี และอาชีวศึกษา (ทั้งของรัฐและเอกชน) อีกกว่า 10 แห่งด้วย เมืองเชียงใหม่จึงเป็นพื้นที่สำคัญและเป็นตัวแทนของเมืองขนาดใหญ่ของไทยที่มีพลวัตสูงและมีความหลากหลายของผู้คน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อน รวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในเมืองด้วย (อดิศักดิ์ กันทะเมืองลี้, 2564; อดิศักดิ์ กันทะเมืองลี้ และณัฐชนน ปราบพล, 2565; Johnson, 2010)

แรงงานข้ามชาติซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่จากรัฐฉาน ทำงานในภาคการก่อสร้าง รับจ้างในโรงแรมและหอพัก ลูกจ้างในตลาดสดและตลาดต้นไม้ เด็กเสิร์ฟในร้านอาหารและพนักงานบริการร้านคาราโอเกะ ลูกจ้างในโรงงาน ในบริษัททำความสะอาด บริษัทรักษาความปลอดภัย แม่บ้านตามบ้าน กรรมกรรับจ้างรายวัน ไปจนถึงแรงงานในสวนเกษตร (ผลไม้ ดอกไม้ ต้นไม้) โดยจำนวนมากทำงานมากกว่าหนึ่งอย่าง และที่สำคัญพวกเขาเป็นแรงงานลื่นไหลที่สามารถปรับเปลี่ยนงานไปได้เรื่อย ๆ ตามอัตราค่าแรงและสภาพการทำงาน ในขณะที่บางคนสามารถสะสมทุนและพัฒนาทักษะฝีมือจนสามารถยกระดับกลายเป็นผู้ประกอบการรายย่อย เช่น ขายอาหารริมทาง เปิดร้านอาหาร ร้านขายของชำ ร้านขายเสื้อผ้าพื้นเมือง รับเหมาช่วงทำของส่งโรงงาน รับเหมาช่วงก่อสร้าง (subcontract) เปิดร้านถ่ายรูปตามงานเทศกาล รับเหมาจัดสวน ขายของในตลาดสดหรือตลาดนัด และเช่าที่ดินทำการเกษตร นอกจากนี้ยังมีอาชีพบริการในสถานบันเทิง (เช่น คอกเทลเลาจน์ ผับ บาร์ทั่วไป บาร์โฮสต์ อาบอบนวด นวดสปา และการขายบริการทางเพศ (ทั้งชายและหญิง) โดยส่วนหนึ่งของสถานบันเทิงเหล่านี้จะแฝงด้วยการขายบริการทางเพศด้วย (แต่ไม่ใช่ทั้งหมด) โดยส่วนใหญ่ทำงานในสถานประกอบการ แต่ก็พบว่ามีอีกจำนวนหนึ่งที่รับงานโดยอิสระ ยกตัวอย่างงานศึกษาของ Beyrer (2001 อ้างถึงใน อัมพร จิรัฐติกร, 2558, น. 34) ที่พบว่า ผู้หญิงที่ทำงานในซ่องในเมืองเชียงใหม่ เป็นชาวไทใหญ่ถึงร้อยละ 50 และ Walsh (2008 อ้างถึงใน

อัมพร จิรัฐติกร, 2558, น. 34) รายงานโดยอ้างถึงผลสำรวจในปี 2546 โดยกระทรวงสาธารณสุขของไทย พบว่า ผู้ประกอบอาชีพขายบริการชายจำนวน 198 คนในเชียงใหม่เป็นชาวไทใหญ่ถึงร้อยละ 64 และ วิจิตร ประพงษ์ (2564) ซึ่งให้ภาพชีวิตของแรงงานหนุ่มชาวไทใหญ่จำนวน 10 กรณีที่ทำอาชีพขายบริการทางเพศ (แฝง) ในเมืองเชียงใหม่

ในส่วนแหล่งที่อยู่อาศัยพบว่า ปัจจุบันเมื่อมีการอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องทำให้แหล่งที่อยู่หรือย่านชุมชนกระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วเมืองเชียงใหม่ ทั้งที่เข้าไปเพิ่มเติมในชุมชนแรงงานข้ามชาติดั้งเดิมไปจนถึงการแทรกตัวอยู่ในชุมชนของคนท้องถิ่น (บ้านเช่าและหอพัก) หรือตามที่พักชั่วคราวที่นายจ้างจัดหาให้ (หอพักหรือแคมป์แรงงานใกล้แหล่งก่อสร้าง) อีกทั้งยังมีการเคลื่อนที่โยกย้ายภายในของแรงงานเป็นระยะ ๆ ทำให้ไม่เกิดชุมชนที่ชัดเจนเหมือนสมัยก่อน ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ที่ทำให้รูปแบบแหล่งที่อยู่อาศัยของแรงงานข้ามชาติมีการกระจายตัวและหลากหลายมากขึ้นตามไปด้วย (ดูตาราง 1 ประกอบ)

ตาราง 1 แหล่งที่อยู่อาศัยของแรงงานข้ามชาติในเมืองเชียงใหม่และอำเภอปริมณฑล (เท่าที่สำรวจได้ ไม่ใช่ทั้งหมด และบางย่านมีพื้นที่ติดต่อกัน) สำรวจโดยโครงการวิจัยนี้

พื้นที่		ประเภทที่อยู่อาศัย	ชาติพันธุ์	
			ไทใหญ่	อื่น ๆ เช่น มอญ, พม่า, มุสลิมพม่า, กะเหรี่ยง, คะฉิ่น, คะยาห์
อำเภอเมือง				
ตำบลช้างม่อย	ย่านไนท์บาร์ซาร์	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านกาดหลวง (วโรรส)	หอพัก/บ้านเช่า เร่ร่อน	/	/
	ย่านกาดเมืองใหม่	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านวัดป่าแพ่ง - วังสิงห์คำ	หอพัก/บ้านเช่า/ แคมป์คนงาน	/	
ตำบลวัดเกต	ย่านตลาดหนองหอย	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านวัดเมืองกาย	หอพัก/บ้านเช่า	/	
ตำบลป่าตัน	ย่านหลังตลาดคำเที่ยง	หอพัก/บ้านเช่า/ แคมป์คนงาน/เร่ร่อน	/	/
	ย่านบ้านท่อ	หอพัก/บ้านเช่า	/	
ตำบลหายยา	ย่านวัดศรีปิงเมือง	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
ตำบลช้างคลาน	ย่านมัสยิดช้างคลาน	หอพัก/บ้านเช่า		/ (ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมพม่า)
	ย่านถนนท่าแพ - ข่วงประตูท่าแพ	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านโรงพยาบาลแม่และเด็ก - วัดหัวฝาย	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านวัดโลกโมฬี	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านตลาดช้างเผือก	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านสถานีขนส่งช้างเผือก - สนามกีฬาเทศบาลนครเชียงใหม่	หอพัก/บ้านเช่า เร่ร่อน	/	/
	ย่านวัดราชมณเฑียร - วัดควรค่าม้า	หอพัก/บ้านเช่า	/	

พื้นที่		ประเภทที่อยู่อาศัย	ชาติพันธุ์	
			ไทใหญ่	อื่น ๆ เช่น มอญ, พม่า, มุสลิมพม่า, กะเหรี่ยง, คะฉิ่น, คะยาห์
	ย่านชุมชนเอราวัณ	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านอุ่นอารี	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านวัดเชียงยืน	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านชุมชนคูปู่ลุน	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านชุมชนศรีวิชัย	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านชุมชนสามัคคีพัฒนา	หอพัก/บ้านเช่า	/	
ตำบลช้างเผือก	ย่านมหาวิทยลัยราชภัฏเชียงใหม่-วัดกู่เต้า	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านตลาดศิริวัฒนา (ธานินทร์)	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านศรีมงคล	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านสันติธรรม	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านเจ็ดยอด - วัดเจ็ดยอด	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านช่างเคี่ยน - วัดช่างเคี่ยน	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านศูนย์ประชุมนานาชาติฯ	หอพัก/บ้านเช่า แคมป์คนงาน	/	
ตำบลพระสิงห์	ย่านวัดพระสิงห์	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านวัวลาย	หอพัก/บ้านเช่า	/	
ตำบลสุเทพ	ย่านหลังมหาวิทยาลัยเชียงใหม่	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านตลาดต้นพะยอม	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านวัดสวนดอก	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านโป่งน้อย - วัดโป่งน้อย	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านบ้านห้วยทราย - วัดห้วยทราย	หอพัก/บ้านเช่า แคมป์คนงาน	/	
	ย่านบ้านช่างทอง - วัดช่างทอง	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
ตำบลแม่เหียะ	ย่านวัดป่าจี้ - ดอยคำ	หอพัก/บ้านเช่า/ แคมป์คนงาน	/	
	ย่านวัดตำหนัก	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านหมู่บ้านจัดสรรกาญจน์ฯ 21	แคมป์คนงาน	/	

พื้นที่		ประเภทที่อยู่อาศัย	ชาติพันธุ์	
			ไทใหญ่	อื่น ๆ เช่น มอญ, พม่า, มุสลิมพม่า, กะเหรี่ยง, คะฉิ่น, คะยาห์
ตำบลฟ้าฮ่าม	ย่านวัดท่ากระดาษ	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
	ย่านวัดฟ้าฮ่าม	หอพัก/บ้านเช่า	/	
ตำบลหนองหอย	ย่านการเคหะหนองหอย 1 - 2	หอพัก/บ้านเช่า	/	
	ย่านแยกรวมโชค	แคมป์คนงาน	/	/
ตำบลแม่คือ	ย่านบ้านหนองโค้ง	แคมป์คนงาน	/	
ตำบลป่าแดด		แคมป์คนงาน	/	
ตำบลหนองป่าครั่ง	ย่านหนองประทีป	แคมป์คนงาน	/	/
ตำบลท่าศาลา	ย่านวัดบวกครกน้อย	หอพัก/บ้านเช่า/แคมป์คนงาน	/	/
	ย่านวัดดอนจั่น	แคมป์คนงาน	/	
อำเภอสันกำแพง				
ตำบลต้นเปา	ย่านบ้านหนองโค้ง	แคมป์คนงาน	/	
ตำบลสันกำแพง	ย่านหมู่บ้านจัดสรรกาญจน์ฯ วิลล์ โครงการ 1-4-5-14-23	แคมป์คนงาน	/	
อำเภอสันทราย				
ตำบลหนองหาร		แคมป์คนงาน	/	/
ตำบลสันทรายหลวง	ย่านหมู่บ้านจัดสรรกาญจน์ฯ วิลล์	แคมป์คนงาน	/	
อำเภอหางดง				
ตำบลสันผักหวาน	ย่านบ้านวัดถาวรธรรม - บ้านจัดสรรขวัญฯ	หอพัก/บ้านเช่า/แคมป์คนงาน	/	
ตำบลหนองควาย	ย่านหมู่บ้านจัดสรรแสนฯ	แคมป์คนงาน	/	/
	ย่านวัดบ้านฟ่อน	หอพัก/บ้านเช่า	/	/
อำเภอสารภี				
ตำบลหนองแฝก		แคมป์คนงาน	/	

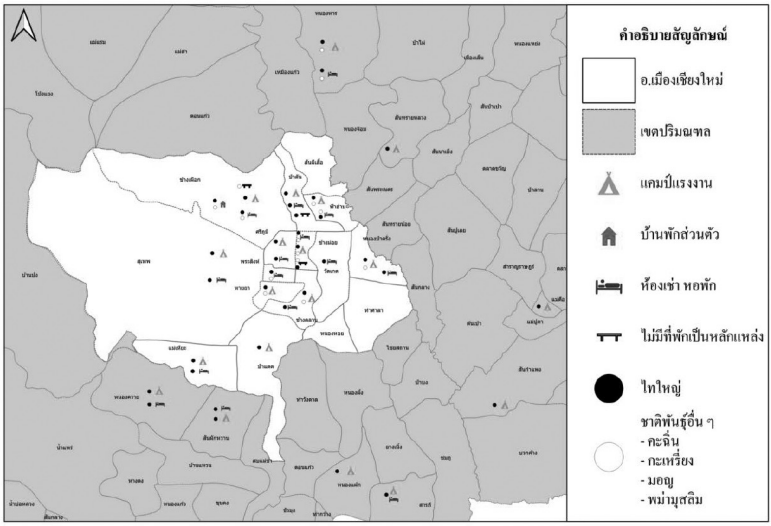

แผนที่ 1 การกระจายตัวของแหล่งที่อยู่อาศัยของแรงงานข้ามชาติ
ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ และอำเภอปริมณฑล
(สำรวจและจัดทำโดยโครงการวิจัยนี้)

6. ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในกลุ่มแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่

แม้ชาวไทใหญ่จะมีประวัติศาสตร์ของการอพยพเข้ามาในภาคเหนือหลายระลอกตั้งแต่ก่อนการเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ (ประเทศไทย) แต่ปรากฏว่ากลุ่มผู้อพยพเข้ามาใหม่ประมาณสามทศวรรษที่ผ่านมากลับถูกกำหนดด้วยกฎหมายการเข้าเมืองและกฎหมายแรงงานที่เข้มข้นจนทำให้ขาดหลักประกันในชีวิตหลาย ๆ ด้าน (อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง 2557) การระบาดของโรคโควิด 19 ยิ่งทำให้เห็นชีวิตที่เปลือยเปล่าและเปราะบางของพวกเขาเหล่านี้ กล่าวคือในช่วงปลายเดือนมีนาคม 2563 ประเทศไทยได้เข้าสู่การระบาดของโรคโควิด-19 ซึ่งสามารถแพร่เชื้อจากคน

สู่คนได้อย่างรวดเร็ว ผู้ติดเชื้อหลายรายล้มป่วยลงฉันพลันในสภาวะที่ไม่สามารถต้านทานไวรัสชนิดนี้ได้ ในขณะที่สังคมยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในไวรัสนี้มากนัก โดยเฉพาะในประเด็นระบาดวิทยาและสาธารณสุขเนื่องจากเป็นสายพันธุ์ใหม่ ทำให้ไม่มีมาตรการรับมืออย่างทันท่วงที (ไม่มีวัคซีนป้องกันและยารักษาที่ตรงสาเหตุ) ทำให้มีจำนวนผู้ติดเชื้อ ล้มป่วย และเสียชีวิตเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากทั่วโลกและเป็นไปในระยะเวลาอันรวดเร็ว

การแพร่ระบาดทวีความรุนแรงอย่างมากในหลายประเทศตั้งแต่ช่วงมีนาคม 2563 ในขณะที่การควบคุมโรคในระยะแรกไม่ใช่การค้นพบยารักษาหรือวัคซีนป้องกันโรค ในวันที่ 29 กุมภาพันธ์ 2563 กระทรวงสาธารณสุขได้ประกาศให้โรคโควิด-19 เป็นโรคติดต่ออันตรายตาม พ.ร.บ. โรคติดต่อ พ.ศ. 2558 และให้ผู้ว่าราชการจังหวัดมีอำนาจออกคำสั่งกักตัวผู้สงสัยว่าติดเชื้อ หรือสั่งปิดสถานที่เสี่ยงได้ ซึ่งแต่ละจังหวัดอาจมีมาตรการแตกต่างกันไป บางแห่งถึงขั้น “ปิดเมือง” ห้ามคนออกนอกพื้นที่ (ศุภวุฒิ สายเชื้อ, 2563, น. 16 – 26)

จากรายงานของกองโรคไม่ติดต่อ กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข (โศภิต นาสืบ, 2564) สรุปว่าเมื่อมาถึงการแพร่ระบาดระลอกที่สามตั้งแต่เดือนเมษายน 2564 เป็นต้นมา ธนาคารโลกประเมินการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยในปี 2564 ให้เหลือเพียงร้อยละ 2.2 โดยศูนย์วิจัยกสิกรไทยคาดการณ์ว่านักท่องเที่ยวต่างชาติจะลดลงเหลือเพียง 1.5 แสนคน เนื่องจากรัฐบาลไทยยังใช้มาตรการควบคุมการระบาดซึ่งไม่เอื้อต่อกิจกรรมการท่องเที่ยว ในขณะที่สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรายงานว่า การระบาดอย่างหนักในระลอกที่สามจะทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในประเทศลดลงอีกครั้ง โดยเฉพาะการบริโภคและการลงทุนของภาคเอกชนที่ลดลงร้อยละ 2.5 ในช่วงไตรมาสสามของปี สถานการณ์โควิด-19 มีความรุนแรงและกระจายไปในวงกว้างมากขึ้น ทำให้มีการบังคับใช้มาตรการล็อกดาวน์ในพื้นที่สีแดงเข้มจำนวน 29 จังหวัด ซึ่งคิดเป็นมูลค่าเศรษฐกิจรวมกว่าร้อยละ 77 ของ GDP ทั้งประเทศ นอกจากนี้การจ้างงานได้รับผลกระทบรุนแรง โดยเฉพาะในภาคบริการ

สำหรับผลกระทบด้านสังคม รายงานฉบับเดียวกันระบุว่า ผู้ที่ได้รับผลกระทบรุนแรงมากที่สุดในการระบาดตั้งแต่เดือนมีนาคม 2563 เป็นต้นมา คือ กลุ่มประชาชนผู้มีรายได้น้อย รวมถึงกลุ่มเปราะบาง ได้แก่ ผู้สูงอายุ คนพิการ และคนเจ็บป่วย ซึ่งเป็นผลจากการสูญเสียรายได้ ทั้งจากการถูกเลิกจ้าง งานน้อยลง และกลายเป็นผลกระทบต่อเนื่องไปสู่การลดลงของคุณภาพชีวิต การไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพและต่อเนื่อง หรือการไม่สามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข เมื่อถึงการระบาดในระลอกที่สอง ผลกระทบด้านสังคมยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นกับประชาชนกลุ่มเปราะบางเหล่านี้ โดยส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้หารายได้หลักในครอบครัวของกลุ่มเปราะบางมักทำงานนอกระบบ ทำให้ขาดความมั่นคงของงานและรายได้อยู่ตั้งแต่ก่อนการระบาด ส่วนเด็กในครอบครัวยากจนมีความสามารถในการเข้าถึงการเรียนออนไลน์น้อยกว่าเด็กฐานะดี ผู้ปกครองมีความพร้อมและความสามารถในการเรียนร่วมกับลูกน้อยกว่า ผู้สูงอายุที่มีโรคประจำตัวในครอบครัวเปราะบางเข้าถึงบริการทางแพทย์ลดลงมากกว่า (โศภิต นาสืบ, 2564, น. 10 – 13)

ขณะที่มีการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด 19 มีคำกล่าวของแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่กลุ่มหนึ่งที่ว่า “รัฐบาลมีโครงการเรา [คนไทย] รักกัน แต่พวกเรา [ชาวไทใหญ่] กลับถูกทิ้ง” เป็นการสะท้อนภาพชีวิตของพวกเขาได้เป็นอย่างดีจากการได้รับผลกระทบการแพร่ระบาด นอกจากนี้ยังถูกซ้ำเติมด้วยความรุนแรงเชิงโครงสร้างจากนโยบายต่าง ๆ ในที่นี้จะอธิบายผ่านประสบการณ์ของกรณีศึกษาดังต่อไปนี้

รายได้หด – หาย เนื่องจากการถูกเลิกจ้างหรือถูกลดเวลางาน

ในบรรดาแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ในเขตเมืองเชียงใหม่ที่ให้ข้อมูลจำนวน 38 ราย ซึ่งประกอบด้วย ลูกจ้างร้านค้า-ร้านอาหาร ลูกจ้างโรงพิมพ์ กรรมกรก่อสร้าง แรงงานในภาคการเกษตร พนักงานรักษาความปลอดภัย (ยาม) แม่บ้านทำความสะอาดในมหาวิทยาลัย แม่บ้านตามบ้านและสถานประกอบการต่าง ๆ แรงงานรับจ้างทั่วไป และผู้ประกอบการรายย่อย (ขายอาหาร) ซึ่งใน

จำนวนนี้มีบางส่วนที่ทำงานมากกว่าหนึ่งที่ เช่น เป็นแม่บ้านและลูกจ้างร้านอาหาร เป็นพ่อบ้านโรงอาหารและยามคอนโด หรือรับจ้างทั่วไปและเก็บของเก่าขาย ในมิติสถานะทางกฎหมาย พบว่า ส่วนใหญ่ถือเอกสารพาสปอร์ตและวีซ่า นอกจากนี้มีหกรายที่ถือบัตรบุคคลบนพื้นที่สูง สองรายถือบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน (10 ปี เลขหัวศูนย์) และหนึ่งรายถือบัตรประชาชนไทย (เลขหัว 8 กลุ่มผู้แปลงสัญชาติ) เมื่อพิจารณาผลกระทบโดยภาพรวมแล้ว ทั้งหมดมีประสบการณ์ร่วมกัน คือ การถูกเลิกจ้างหรือถูกลดเวลาทำงาน ซึ่งมีผลโดยตรงทำให้ขาดรายได้ในขณะที่ค่าใช้จ่ายรายเดือนเพิ่มมากขึ้นจากปัจจัยหลัก คือ 1) การต้องซื้อหาอุปกรณ์เพื่อดูแลตัวเองจากโรคโควิด-19 เช่น หน้ากากอนามัย เจลแอลกอฮอล์ และชุดตรวจ ATK 2) ในกรณีที่มีลูกในวัยเรียน ครอบครัวยังต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มจากการให้ลูกหยุดเรียนมาอยู่บ้าน (ค่าข้าวกลางวัน ค่าขนม ค่าบริการสัญญาณอินเทอร์เน็ตความเร็วสูง) กรณีศึกษาหลายรายระบุว่าต้องใช้ชีวิตแบบเดือนชนเดือน ไม่มีเงินเหลือเก็บ มีบางรายขอหยิบยืมจากญาติและเพื่อน แต่ไม่มีรายใดอาศัยเงินกู้นอกระบบเนื่องจากมีดอกเบี้ยสูงและกลัวการถูกคุกคามจากการทวงหนี้

อ้อม อาชีพแม่บ้านตามบ้านเล่าว่า ตนตกงานอยู่ร่วม 6 เดือนตั้งแต่การระบาดในระลอกแรก ช่วงที่ทำการเก็บข้อมูลสามารถกลับมาทำงานได้แล้ว แต่ปรับลดเวลาเป็นสามวันต่อสัปดาห์ร่วมกับการเก็บของเก่าขาย มีรายได้ต่อเดือนทั้งหมด 4,800 บาท โดยปัจจุบันอ้อมกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ต้องดูแลลูกชายวัย 10 ขวบ 1 คน ในขณะที่ช่วงของการแพร่ระบาดระลอกแรกนั้น ทั้งครอบครัวสามคน (รวมอดีตสามีด้วย) มีรายจ่ายอยู่กว่าหนึ่งหมื่นบาท

> *“มีทั้งค่าบ้านที่ต้องจ่าย ค่าไฟ ค่ามอไซต์ ค่ากิน มันอยู่แทบไม่ได้ รายได้ลดลงไปเยอะ งานของแฟนก็ไม่ค่อยได้ทำ สุขภาพร่างกายก็ไม่ค่อยดี” (สัมภาษณ์ 6 มกราคม 2565)*

เช่นเดียวกัน หญิง อดีตลูกจ้างร้านอาหารที่เล่าว่า

“รายได้ลดลงมาก ทำงานไม่ได้ หยุดบ้าง ย้ายงานใหม่บ้าง โควิดเข้าก็หยุดอีก แทบจะไม่ไหว ค่าห้องก็สองพันห้า จนต้องย้ายมาอยู่กับน้องชายช่วยกันหารค่าใช้จ่าย น้องชายเองก็ได้ทำงานแค่ครึ่งวัน ช่วงที่โควิดระบาดหนักตอนนั้นเจ้านายให้หยุดงานอาทิตย์ละสามวัน”
(สัมภาษณ์ 29 ธันวาคม 2564)

ปัจจุบันรายได้ของหญิงอยู่ที่เดือนละประมาณแปดพันบาทในขณะที่ก่อนสถานการณ์โควิด-19 เคยมีรายได้เดือนละกว่าสองหมื่นบาท

ในกรณีของว่าน อดีตลูกจ้างในฟาร์มโคนม ซึ่งก่อนการระบาดเคยมีรายได้ถึงเดือนละหมื่นสามถึงหมื่นสี่พันบาท เมื่อโควิด-19 ระบาดทำให้รายได้ลดลงอย่างมากเหลือเพียงเจ็ดถึงแปดพันบาท “ตอนนี้ไม่มีเงินเก็บเลย ใช้แบบเดือนชนเดือน” (สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2564)

แรงงานในภาคการเกษตรกล่าวในทำนองเดียวกันว่า รายได้ลดลงเนื่องจากราคาผลผลิตตกต่ำต่อเนื่องและการปิดตลาดทำให้ขายผลผลิตไม่ได้

“ก่อนมีโควิด ชาวเกษตรกรก็เจอผลกระทบจากลูกเห็บ สินค้าเสียหายอย่างฝรั่งและไม่ได้รับการเยียวยา รายได้ของปีนั้นก็ขาดหายไปเลย พอมาหวังลำไย ช่อลำไยกำลังจะสวย เจอพายุลูกเห็บแต่ผ่านไปสักพักเจอภาวะน้ำแล้ง ใส่น้ำยังไงลูกก็ไม่สวย สักพักกะว่าจะหวังกับลำไยอีกรอบก็มาเจอโควิดอีก จะเก็บไปขายก็ขาดทุนไม่เก็บก็ขาดทุนอยู่ดี”... “โดนพ่อค้ากดราคา [ฝรั่ง] บอกว่าตลาดปิดแล้วไม่มีใครเดินตลาดด้วย ผมกับเจ้านายก็ไม่รู้จะเอาสินค้าไปขายที่ไหนก็ต้องขายให้กับพ่อค้าคนกลางแล้วเขาก็มากดราคาขายกิโลละ 20 กว่าบาทก็ลดลงมาเหลือ 16 17 บาท การทำงานในสวนไม่มีเวลากำหนดแน่นอน ขึ้นอยู่กับการห่อการเติบโต ใน 1 เดือนจะได้รับค่าจ้างประมาณ 5 – 6 พันบาท เนื่องจากไม่ได้ทำงานต่อเนื่องทุกวัน ส่วนภรรยาจะได้เดือนละ 3 – 4 พัน เราทำงานให้นายจ้างก็จริงแต่เขาก็ไม่ได้จ่ายให้เราทุกวัน เขานับตามวันที่เราไปทำงาน”... “เราไม่มีเงินหาเช้ากินค่ำ ลำบากมาก รายได้ก็หายไปครึ่งนึง เนื่องจากราคาสินค้าเกษตรไม่ดี แล้วการจ้างงานก็ลดลง

> *จากที่เคยจ้างแรงงาน 10 คนก็ลดลงเหลือแค่ 2 – 3 คน ทำให้ตกงานกัน จะไปรับจ้างที่อื่นก็ไม่กล้าเพราะทางผู้ว่าฯ ประกาศว่าให้ระวังคนต่างด้าวหลบหนีมาซุกซ่อน”* (แม่เงิน, จาย, สาย, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2565)

กรณีศึกษาที่เป็นลูกจ้างยังเผยให้เห็นอีกว่า ด้วยความสัมพันธ์แบบพึ่งพาพวกเขาจึงไม่กล้าต่อรองกับนายจ้าง เพราะสภาวะเช่นนี้การยังมีงานทำถือว่าโชคดีที่สุด (กลัวตกงาน) (สัมภาษณ์, จอม, 9 ธันวาคม 2564) ในกรณีของวิน นายจ้างยังให้ที่พักฟรีพร้อมอาหารสามมื้อ ในขณะที่พรหล้า แม่บ้านในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งเผยว่า ครั้งหนึ่งตนต้องทำงานเพิ่มมากขึ้นจากที่ต้องดูแลวันละหนึ่งตึกมาเป็นสองตึก (ตึกละสามชั้น) เป็นเวลากว่าครึ่งเดือน เนื่องจากเพื่อนที่เป็นแม่บ้านชาวไทใหญ่เหมือนกันติดโควิด โดยที่เธอไม่ได้รับค่าแรงเพิ่ม แต่ไม่กล้าเรียกร้องเพราะกลัวตกงานเนื่องจากช่วงนั้นเธอเป็นคนเดียวที่ต้องหาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวอีกสองคน (สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2565)

ประเด็นสำคัญต่อมา คือ พวกเขาส่วนใหญ่ยังต้องเตรียมเงินส่วนหนึ่งไว้สำหรับการต่ออายุวีซ่า ใบอนุญาตทำงานและเอกสารอื่น ๆ ซึ่งตกรายละเกือบหนึ่งหมื่นบาทต่อปี ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ทำได้ยากมากในสถานการณ์เช่นนี้ (หลายรายใช้บริการจากนายหน้าด้วย ในขณะที่ผู้ถือบัตรบุคคลบนพื้นที่สูงและบัตรสิบปีจะมีค่าใช้จ่ายลดลงมามากพอสมควร) เช่นคำบอกเล่าจาก จอม ลูกจ้างร้านขายขนมในตลาดสดแห่งหนึ่งว่า

> *“ปัญหาใหญ่ในตอนนี้ คือ กำลังจะสิ้นปี ทำให้ต้องทำเรื่องต่อวีซ่า ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูง ค่า ตม. 1,900 ค่ารายงานตัว 250 ค่ากรมแรงงาน 2,500 ค่าตรวจสุขภาพ ยังไม่รวมค่านายหน้า ซึ่งรวมแล้วกว่า 8,500 บาท นี่คือค่าใช้จ่ายที่ต้องเตรียมไว้ทุกปี แต่ตอนนี้เหลือเงินติดตัว 9,900 บาท ซึ่งบางส่วนถูกเบิกออกไปจ่ายสำหรับทำบัตรบ้างแล้ว”* (สัมภาษณ์, 9 ธันวาคม 2564)

นอกจากนี้ในสถานการณ์โควิด-19 ยังพบว่ามีการเรียกเก็บค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมเพื่อตรวจเชื้อโรคจากสถานพยาบาล จำนวน 3,000 บาท (ตอนหลังจึงมีการร้องเรียนเพื่อทบทวน จึงลดลงเหลือ 2,300 บาท ซึ่งถือว่าสูงอยู่ดี) ซึ่งเป็นภาระที่ซ้ำเติมให้แรงงานข้ามชาติอยู่ในสภาวะย่ำแย่ลงไปอีก เช่นในกรณีของสายและครอบครัว

> *"ปัญหาต่อบัตรในช่วงโควิดที่ผ่านมาเจอลักษณะการทำงานที่ซ้ำซ้อนและต้องเสียเงินซ้ำซ้อน เช่น ในตอนนั้นกำลังไปต่อบัตรให้ภรรยา ทางโรงพยาบาลให้ตรวจโควิดไปแล้วหนึ่งรอบ ในวันเดียวกัน เมื่อไปถึงอำเภอกลายเป็นว่าอำเภอจะให้ตรวจซ้ำอีกครั้งและเสียเงินเพิ่ม 100 บาท ทั้งที่แจ้งกับอำเภอไปแล้วว่าตรวจที่โรงพยาบาลแล้ว แต่เจ้าหน้าที่ก็ถามว่าไหนเอาหลักฐานมา เผอิญว่าผมได้ถ่ายไว้เลยยื่นให้เขาดู ไม่งั้นได้จ่ายเพิ่มแน่"* (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2565)

อยู่ในระบบประกันสังคมหรือไม่ สภาพแทบไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาข้ามระหว่างกลุ่มที่อยู่ในระบบและนอกระบบประกันสังคม พบว่า สถานการณ์ของกรณีศึกษาแทบไม่แตกต่างกัน ในที่นี้มีกรณีศึกษาที่อยู่ในระบบประกันสังคมไม่ถึงสิบคน นั่นคือไม่ถึงหนึ่งในสามของกรณีศึกษาทั้งหมด (38 คน) ส่วนใหญ่เป็นแรงงานอยู่ในสถานประกอบการที่แน่นอน เช่น แม่บ้านและพนักงานรักษาความปลอดภัย และมีเพียงหนึ่งรายในภาคการเกษตร ทั้งหมดมีประสบการณ์คล้ายคลึงกัน สรุปได้ดังนี้ 1) ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเนื่องจากมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีสื่อการ (มือถือ เว็บไซต์ แอปพลิเคชั่น) 2) การอ่านเขียนภาษาไทยระดับต่ำโดยเฉพาะกลุ่มแม่บ้านอายุ 30 ปีขึ้นไปที่ไม่ได้เรียนหนังสือ 3) ไม่มีเวลาเสาะหาข้อมูลเพราะวุ่นกับการเอาชีวิตรอดรายวันและดูแลครอบครัว 4) การดำเนินการค่อนข้างยุ่งยากและต้องเดินทาง ทำให้เสียเวลาและค่าน้ำมัน โดยเฉพาะแรงงานภาคการเกษตร

ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป 5) ยังมีกรณีที่นายจ้างไม่ได้ดำเนินการให้และตนไม่กล้าเรียกร้อง จึงทำให้ไม่ได้รับการช่วยเหลือในช่วงการแพร่ระบาด ไม่แตกต่างจากแรงงานนอกระบบ ซึ่งสอดคล้องกับที่องค์กรภาคประชาสังคมด้านแรงงานข้ามชาติหลายที่ได้เคยสรุปไว้ (ประชาไท, 2563ก; ประชาไท, 2563ข; นนทรัฐ ไผ่เจริญ และมารียัม อัฮหมัด, 2563; Decode, 2563)

กรณีเมื่อแรงงานเหล่านี้ติดเชื้อโควิด-19 จึงมีภาพของการเข้ารับบริการทางการแพทย์ของรัฐอย่างยุ่งยากและน่าเวทนา ในที่นี้มีกรณีตัวอย่างของแม่บ้านทำความสะอาดรายหนึ่ง ที่ทำให้เห็นว่าถึงแม้จะอยู่ในระบบประกันสังคมและอยู่ในสถานประกอบการที่มีขนาดใหญ่และมีระบบดูแลค่อนข้างดีก็ไม่ได้หมายความว่าจะได้รับการดูแลที่ดีกว่าแต่อย่างใดเลย และที่สำคัญยังไม่ได้รับความช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรมจากสถานประกอบการด้วย (ประสบการณ์นี้คล้ายกับเพื่อนแม่บ้านชาวไทใหญ่อีกหนึ่งคนในที่ทำงานเดียวกัน)

> *“พอตรวจขึ้นสองขีด เช็คสิทธิ์รักษาปรากฏว่าอยู่ที่แม่ฮ่องสอน เลยไปปรึกษาพ่อหลวง [ผู้ใหญ่บ้าน] เขาแนะนำให้ไปอนามัย พอไปถึงอนามัยเต็มแล้ว จึงไปกาดหลวง [โรงพยาบาลเทศบาลใกล้กับตลาดวโรรส] พอไปกาดหลวงโรงพยาบาลตรงนั้นไม่รับไทใหญ่ ตอนนั้นเลยนั่งรถเครื่องไปกับน้องอีกคนที่ติดเชื้อเหมือนกัน ไปที่โรงพยาบาลป่าแงะ [โรงพยาบาลนครพิงค์] แต่โรงบาลหมดเวลาแล้วจึงต้องไปเช้าอีกวัน ไปถึงก็ไม่ได้ตรวจอะไร เขาถามแต่ว่าแพ้ยาอะไร ยาที่ได้ก็เป็นฟ้าทะลายโจร แก้ปวด แก้ไข้ ยาลดน้ำมูก ยาขับเสมหะ”* (พรหล้า, สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2565)

ในกรณีของวัคซีนป้องกันโรคโควิด-19 พบข้อมูลสอดคล้องกัน คือการฉีดในช่วงแรกแทบเป็นไปไม่ได้ที่แรงงานข้ามชาติจะสามารถเข้าถึงได้ฟรี หลายภาคส่วนให้ความเห็นตรงกันว่าเป็นเพราะรัฐบาลไทยอาจจำกัดสิทธิ์สำหรับคนไทยก่อน โดยไม่ได้พิจารณาถึงความเสี่ยงของการรับเชื้อ เพราะหากเป็นเช่นนั้นกลุ่มแรงงานข้ามชาติน่าจะต้องเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ได้รับเนื่องจาก

มีความเสี่ยงสูงทั้งจากสภาพการทำงานและรูปแบบการพักอาศัยที่มักเป็นกลุ่ม แออัด และไม่ถูกสุขลักษณะ ดังนั้นกรณีศึกษาในเชียงใหม่จึงรายงานตรงกันว่า การฉีดวัคซีนฟรีสำหรับพวกเขานั้นเป็นไปอย่างล่าช้า ส่วนใหญ่ได้รับในช่วงครึ่งหลังของปี 2564 หากรายใดต้องการวัคซีนก่อนจำเป็นต้องออกค่าใช้จ่ายเองเหมือนกรณีของคนไทยในช่วงแรก (สองเข็ม ราคา 2,054 ค่าบริการอีก 250 บาท) แต่ปัญหาที่หลายรายประสบ นั่นคือ การลงทะเบียนที่มักดำเนินการแบบออนไลน์และเป็นภาษาไทย ซึ่งทำให้มีข้อจำกัด บางรายต้องขอให้เพื่อนร่วมงานหรือญาติทำให้ นอกจากนี้คือการได้รับข้อมูลไม่ตรงกันทำให้แรงงานและนายจ้างเกิดความสับสนและมีความคิดขัดแย้งกัน สภาพการณ์เช่นนี้ยิ่งทำให้พวกเขาตกอยู่ในความเสี่ยงกลัวต่อการติดเชื้อและอาจเป็นอันตรายต่อชีวิต นอกจากนี้การไม่ฉีดวัคซีนยังเสี่ยงต่อการถูกสังคมกดดันและประมาณว่าไม่กระตือรือร้นในการป้องกันตัวเองทำให้สังคมมีความเสี่ยงตามไปด้วย ทั้งหมดทำให้พวกเขามีปัญหาในการทำงานเนื่องจากนายจ้างไม่กล้ารับ นอกจากนี้ยังมีความเสี่ยงอันเกิดจากข่าวการได้รับวัคซีนแล้วเสียชีวิตหรือล้มป่วยซึ่งทำให้เกิดกระแสความหวาดกลัวสำหรับชุมชนแรงงาน และที่สำคัญการให้วัคซีนของรัฐไทยยังมีนัยของการสร้างบุญคุณมากกว่าการจัดหาให้ตามสิทธิขั้นพื้นฐานที่ควรได้รับ

กลุ่มเยาวชนแรงงานข้ามชาติไทใหญ่แสดงความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า

> *“คนต่างด้าวไปลงทะเบียนฉีดไม่ได้ พอเราไปเขาจะบอกฉีดให้คนไทยก่อน เจ้านายหรือคนก็จะถามว่าทำไมไม่ไปฉีด รัฐบาลประกาศให้ฉีด เราก็อยากฉีดแต่เขาไม่ให้สิทธิ์เรา เราไปทำงานก็ไม่ได้เพราะไม่มีใบฉีด ผมไปมาสามสี่ครั้งแต่ไม่ได้ บางทีประกาศว่าสำหรับพี่น้องแรงงานแต่พอไปถึงเราก็ไม่ได้เพราะเขาจะฉีดให้ชาวไทยภูเขาก่อน ถ้าเหลือถึงจะฉีดให้เรา”.... “ฉีดซิโนฟาร์ม เสียเงิน แต่ตอนนั้นกลัวมาก กลัวฉีดไปแล้วตายจะไม่ได้เห็นหน้าพ่อแม่อีก เพราะข่าว*

ก็ออก”.... “ดูข่าวตามเฟส เราก็ไปตามทุกที่ แต่ก็ไม่ได้เพราะเขาไม่ให้ พอไปอีกทีคิวหมดบ้าง ตอนนั้นโมโหมากอยากจะร้องไห้ทั้งที่เราก็จ่ายภาษีเหมือนกัน ทำทุกอย่างถูกต้อง”... “เจ้านายเขาไม่สนใจ เราต้องดิ้นรนเอาเอง เจ้านายเขาอยากให้เราฉีดแต่เขาไม่ออกเงินให้ แต่ช่วงโควิดเราออกไปไหนเขาก็จะคอยจ้องและห้ามเพราะกลัวเราเอาโควิดมาติด”...เจ้านายชอบพูดว่าลูกจ้างไม่รู้เรื่องอะไรหรอก ตัวเองเป็นคนไทยรู้ข่าวมากกว่า เช่น ตอนแรกบอกว่าจะจองวัคซีนต่างประเทศให้ฉีด พอไปถามก็บอกว่าเราไม่รู้เรื่องหรอก เวลามีอะไรเดี๋ยวเขาก็จะส่งจดหมายมาถึงหน้าบ้าน เราก็รอ แต่เราติดต่อผ่านเพื่อนถ้าไม่มีเพื่อนในกลุ่มเราไม่รู้หรอกจะมามัวรอเจ้านายไม่ได้อะไรเลย”... “ที่ได้ฉีดถึงแม้จะเสียเงินก็ขอกราบขอบพระคุณ [ชื่อหน่วยงานของรัฐ] ผมลงทะเบียนไปรอบสอง ใช้เวลาสามชั่วโมงกว่าจะลงได้ อันนี้เขาไม่แบ่งสัญชาติขึ้นอยู่กับว่าเราจองได้หรือไม่ มีเงินหรือไม่” (เครือ, ว่าน, จอม, ทอง, อ่อน, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2564

อย่างไรก็ตาม พบว่า ยังมีแรงงานบางกลุ่มที่ไม่ได้ถูกเลิกจ้างหรือลดเวลางาน ทำให้ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจน้อยกว่ากลุ่มแรงงานข้างต้น ในที่นี้คือยามและพ่อบ้านแม่บ้านในโรงพยาบาล (สัญญาจ้างบริษัทประมูล) อย่างไรเสียแม้จะไม่มีผลกระทบเรื่องรายได้ แต่กลับพบว่ามีความเสี่ยงเพิ่มสูงขึ้นจากการทำงานในพื้นที่ที่มีผู้ติดเชื้อโควิด-19 และที่สำคัญพวกเขายังกลายเป็นกลุ่มแรก ๆ ที่ได้รับมอบหมายให้เข้าไปทำงานในพื้นที่เสี่ยงสูง เช่น ในจุดคัดกรอง ห้องตรวจ ห้องพักคนไข้ โดยเฉพาะแม่บ้านที่มีโอกาสได้สัมผัสกับอุปกรณ์หรือขยะที่ปนเปื้อนเชื้อโรค ผลกระทบตามมาคือความกังวลว่าจะติดเชื้อหรือแม้กระทั่งอยู่ในกลุ่มเสี่ยงที่ต้องกักตัว 14 วันและทำให้ขาดรายได้ นอกจากนี้คือเป็นภาระงานที่เพิ่มเข้ามาภายหลังแต่ไม่ได้รับค่าแรงเพิ่ม ดังกรณีของ หอม, ชัย, ตี๋ และแมน แม้ว่าสถานประกอบการจะมีการตรวจเชื้อให้สัปดาห์ละสองครั้ง แต่ยังเทียบไม่ได้กับความเสี่ยงต่าง ๆ ที่มี ประสบการณ์จาก หอม เล่าว่า

“ที่โรงพยาบาลเวลาที่ต้องทำความสะอาดพิเศษ หัวหน้าก็จะดึงเราไปเพราะคนอื่นทำไม่เป็น ในจุดกักตัว เราก็ต้องไปดูตรงนั้น เวลามีคนไข้มา ต้องเป็นคนไปส่งข้าวส่งน้ำ ส่งเสื้อผ้า ช่วงเที่ยงต้องไปเก็บขยะและส่งข้าวอีกครั้ง ส่วนตอนเย็นก็ไปส่งผ้าขนหนู คนอื่นเขาทำไม่เป็นเขาก็ไม่ให้คนอื่นเข้าไป มีเราคนเดียวที่ต้องไปทำตรงนั้นก็มีแม่บ้านประจำอยู่แต่เขาจะทำหน้าที่ช่วยจากด้านนอก ตอนนั้นมีห้องอยู่สี่สิบกว่าห้อง เราทำคนเดียวทั้งหมด เป็นงานที่หนักแต่ไม่ได้เงินเพิ่ม ช่วงโควิดระลอก 2 – 3 ถ้าหากบริษัทมีคนติดเราจะเป็นคนไปเวียนโอที หากที่ไหนไม่มีคนเราก็จะไปขึ้นแทน หนักมากแต่ก็ยอมเพราะได้เงินเพิ่ม บางครั้งจะมีพนักงานภายในติดโควิด เจ้าหน้าที่ของศูนย์ได้หยุดแต่แม่บ้านก็ไม่ได้หยุด” (สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2565)

รายได้ที่ลดลงมีผลกระทบข้ามแดนถึงสมาชิกครอบครัวที่รัฐฉาน

แรงงานข้ามชาติกลุ่มกรณีศึกษากว่าร้อยละ 80 มีการส่งเงินกลับบ้านที่รัฐฉานให้กับครอบครัวของตนอยู่เป็นประจำทุกเดือนหรือทุกสามเดือน โดยในนี้ยังพบว่า มีห้ารายที่ต้องรับผิดชอบส่งเงินให้กับครอบครัวของคู่ชีวิตด้วย นอกจากนี้ข้อมูลการวิจัยไม่พบว่าหน้าที่ของการส่งเงินกลับบ้านนั้นจะติดอยู่กับบทบาททางเพศ เพราะแรงงานทั้งชายและหญิงต่างมีภาระในการส่งเงินกลับเช่นกัน แม้ว่าในบางรายจะระบุว่าในครอบครัวของตนภาระเหล่านี้มักจะตกอยู่กับลูกสาวมากกว่าก็ตาม

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าผลกระทบจากรายได้ที่หด-หาย ของแรงงานข้ามชาติไทใหญ่ในช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ตั้งแต่ปี 2563 เป็นต้นมานั้นไม่เพียงกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาในเมืองไทย แต่มีความเสี่ยงต่อชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว (ส่วนใหญ่ คือ พ่อและ/หรือแม่ ญาติสูงอายุ พี่น้อง และบางกรณีคือลูกด้วย) ที่อาศัยอยู่ในรัฐฉานและพึ่งพารายได้จากพวกเขาเพื่อความอยู่รอด ทุกกรณีระบุตรงกันว่าตั้งแต่เกิดการแพร่ระบาด

ทำให้พวกเขาต้องปรับแผนการส่งเงินกลับบ้าน แม้ทุกรายจะระบุว่ามีความกังวลถึงคุณภาพชีวิตของครอบครัวในรัฐฉานที่อาจจะลดลงเนื่องจากภาวะของการขาดเงินส่งกลับและต้องเผชิญกับการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เช่นกัน แต่นั่นก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะพวกเขาจำเป็นต้องรักษาสมดุลเพื่อความอยู่รอดของชีวิตทั้งในเมืองไทยและที่รัฐฉานให้ได้จนกว่าสถานการณ์จะดีขึ้น ซึ่งปรากฏว่าแม้ในช่วงของการเก็บข้อมูลในปี 2565 แล้วพบว่าทุกรายยังไม่สามารถนำส่งเงินกลับบ้านในจำนวนเท่าที่เคยส่งให้ก่อนการแพร่ระบาดได้ นอกจากนี้ยังมีอีกสองรายที่ระบุว่า โครงการสร้างบ้านให้พ่อแม่ที่รัฐฉานได้รับผลกระทบจากโควิด-19 โดยตรง ทำให้บ้าน (งบประมาณ 1 – 3 แสน) ใช้เวลาสร้างกว่าสามปียังไม่แล้วเสร็จ (หอม, สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2565; ว่าน สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2565)

> *“เครียดเรื่องค่าใช้จ่ายทั้งตัวเราทั้งทางบ้านที่พม่า ก่อนโควิดส่งเงินปีหนึ่งสามสี่ครั้ง หรือส่งของ เช่น ผงชูรส ตอนนี้ส่งเงินน้อยลง แต่ส่งของเยอะขึ้นแทน เพราะที่โน่นก็ลำบากโดนปิดหมู่บ้าน เขาไม่ให้คนออกไปไหน”* (เครือ, สัมภาษณ์, 29 ธันวาคม 2565)

ข้อมูลที่ประมวลได้พบว่า ก่อนเกิดการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 แรงงานเหล่านี้ส่งเงินกลับบ้านในจำนวนที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับรายได้และความจำเป็น (เช่น จำนวนสมาชิกที่ต้องรับผิดชอบ) ตั้งแต่สูงสุด คือ เดือนละหนึ่งหมื่นบาท ไปจนถึงต่ำสุดที่สี่พันบาท แต่ระหว่างการแพร่ระบาดมาจนถึงปี 2565 การส่งเงินกลับบ้านลดลงเหลือสูงสุดอยู่ที่หกพันบาท ไปจนถึงต่ำสุด คือ หนึ่งพันบาท พร้อมการปรับแผนการส่งที่มีตั้งแต่การลดความถี่ของการส่งกลับ (เช่น เดือนละครั้งเป็นสองถึงสี่เดือนครั้ง) การส่งเป็นสิ่งของอุปโภคไปแทน ไปจนถึงการร้องขอให้พี่น้องคนอื่นส่งให้แทน (หากเขาเหล่านั้นได้รับผลกระทบหรือมีภาระน้อยกว่า)

สุขภาวะย่ำแย่จากความเครียด ความรุนแรง การหย่าร้าง และโภชนาการต่ำ

ประเด็นนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาวะทางเศรษฐกิจของแรงงานข้ามชาติดังที่กล่าวมาข้างต้นซึ่งมีผลกระทบต่อสุขภาวะในช่วงการแพร่ระบาด นอกจากนี้ยังอาจเป็นแผลเป็นที่สร้างผลกระทบในระยะยาวอีกด้วย ในที่นี้พบว่าสุขภาวะที่ย่ำแย่ครอบคลุม 1) ความเครียดอันเกิดจากรายได้ที่หด – หาย และตั้งรับไม่ทันในขณะที่รายจ่ายแต่ละเดือนมีเพิ่มมากขึ้น และไม่ได้รับการช่วยเหลือเยียวยาใด ๆ จากมาตรการของรัฐ อีกทั้งการได้รับวัคซีนยังเป็นเรื่องยากและได้การเลือกปฏิบัติ สภาวะความเครียดสะสมทำให้หลายรายมีอาการนอนไม่หลับ ปวดหัว หวาดกลัว หงุดหงิดคิดไปเอง ท้อแท้ สิ้นหวัง ซึ่งแน่นอนว่ามีระดับที่แตกต่างกันด้วย

> *“ช่วงหยุดโควิดโดนหยุดงาน ตอนนั้นร้องไห้เลยเพราะเครียดมาก เพราะเราอยู่ตัวคนเดียวไม่ได้มีใครแชร์ค่าใช้จ่าย พอไม่ได้ทำงาน เราก็ไม่มีรายได้ ตอนมาเก็บของที่ร้านก็ร้องไห้กับป้าที่ล้างจาน เพราะมันไม่ไหวจริง ๆ”* (สาวแสง, สัมภาษณ์, 1 มีนาคม 2565)

> *“บางครั้งปวดหัวนิดหน่อยเราก็เริ่มกังวล บางครั้งปวดเมื่อยขึ้นมาก็นึกว่าตัวเองเป็นโควิด ไม่ค่อยมั่นใจในตัวเอง กลัวว่าจะได้หยุดงาน ตัวจะถูกกักตัว ซึ่งถ้าโดนกักตัวมันก็เสียเวลาทำมาหากิน”* (ตี่, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2565)

> *“ช่วงนั้นเครียด แต่ก่อนไขมันความดันไม่มี มาเครียดช่วงโควิดจนตอนนี้มีโรคไขมันและความดันตามมา”* (แม่เงิน, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2565)

> *“ช่วงโควิดก็จะมีความกลัวมาก เวลาได้ยินว่าใครติดที่ไหนก็จะปวดหัวขึ้นมาทันที คือ เราก็พยายามป้องกันอย่างดีที่สุด หมั่นล้างมือล้างเจลบ่อย ๆ เช็ดฆ่าเชื้อ พวกตลาดนัดก็ไม่ค่อยไปเพราะกลัว”* (แสงใหม่, สัมภาษณ์, 7 เมษายน 2565)

2) ความรุนแรงในครอบครัวและการหย่าร้าง แม้จะไม่ได้เป็นแนวโน้มของกลุ่มแรงงานข้ามชาติที่ศึกษา แต่พบว่าเป็นประเด็นที่สำคัญและมีโอกาสเกิดขึ้นได้เสมอ โดยเฉพาะในกลุ่มแรงงานหญิง จากข้อมูลพบว่า มีสองรายที่มีการทะเลาะกันในครอบครัวเรื่องการจัดสรรค่าใช้จ่ายและโดนสามีต่อว่าเพราะติดโควิดและกังวลว่าจะทำให้สามีและลูกมีความเสี่ยงไปด้วย เนื่องจากพักอาศัยอยู่ในหอพักแคบ ๆ ด้วยกัน ในขณะที่แรงงานชายรายหนึ่งระบุว่า มีปากเสียงกับภรรยาบ่อยขึ้นในช่วงการแพร่ระบาดเนื่องจากภรรยาเกิดความเครียดเพราะตกงานและต้องอยู่บ้านลำพัง ในขณะเดียวกันสามีต้องรับผิดชอบดูแลค่าใช้จ่ายทั้งหมด รวมถึงการส่งเงินกลับบ้านทั้งครอบครัวของตนและภรรยาด้วย ที่รุนแรงกว่านั้นคือ พบว่าแรงงานหญิงสองรายมีการหย่าร้างกับสามีและกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวในช่วงของการแพร่ระบาด โดยหนึ่งรายมีรายงานการทำร้ายร่างกายด้วย

“ตกงานมา 6 เดือน ตั้งแต่โควิดรอบแรก ๆ พอผ่านไปซักพักเริ่มมีปัญหากับแฟน โดนแฟนตบตีจนไปทำงานไม่ได้ ชีวิตช่วงนั้นลำบากมาก ร่างกายก็ไม่ค่อยดี ทั้งโรคเลือด มีพังผืดที่มือ ชีวิตช่วงนั้นลำบากมาก” (อ้อม, สัมภาษณ์, 6 มกราคม 2565)

สภาวะเช่นนี้ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดความสุขภาวะที่ย่ำแย่กับแรงงานแล้ว ลูกของแรงงานเองก็มีความเสี่ยงที่จะเกิดภาวะเครียดและซึมซับความรุนแรงไปด้วย

3) แรงงานข้ามชาติมีความเสี่ยงต่อภาวะโภชนาการต่ำอันเกิดจากต้องประหยัดค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหารการกินด้วย โดยปรากฏว่าแรงงานข้ามชาติมีการลดค่าปริมาณอาหารลง รวมถึงการทานอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการต่ำ

แต่ได้ปริมาณมาก เช่น บะหมี่กึ่งสำเร็จรูปและอาหารกระป๋องต่าง ๆ นอกเหนือจากการซื้อหามาเองอีกส่วนได้มาจากการบริจาคของกลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่มักจะให้เป็นอาหารแห้งอาหารสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากมีราคาถูกได้ปริมาณมากและเก็บรักษาไว้ได้นาน ส่วนอาหารกล่องที่ได้รับแจกส่วนใหญ่จะมีข้อจำกัด เนื่องจากมีปริมาณน้อยต่อกล่องและให้เพียงคนละกล่องเท่านั้น (ไม่ครอบคลุมสมาชิกคนอื่นในครอบครัว) นอกจากนี้ยังไม่สามารถเก็บรักษาได้ (ต้องทานให้หมดทันที) และไม่ได้มีการแจกจ่ายทุกมื้อของวัน

นอกจากนี้บริบทของการเป็นแรงงานในเมืองใหญ่ไม่เอื้อต่อการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชผักไว้ทานเอง จึงทำให้ส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาการซื้อเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามในกลุ่มแรงงานภาคการเกษตรและแรงงานก่อสร้างในแคมป์คนงานที่อยู่ติดพื้นที่รกร้างและแหล่งน้ำ พบว่ามีบริบทที่เอื้อให้ยังมีพื้นที่เสาะหาอาหารที่หลากหลายได้บ้าง เช่น กรณีของแม่เงินที่ระบุว่า

> *“ปกติไปตลาดจะซื้อเนื้อหมูสองกิโล ไข่หนึ่งแผง แต่ช่วงโควิดไม่เคยมีเนื้อสัตว์ เนื้อสัตว์ถ้าจะได้กินก็ต้องไปตกปลาเอา ทำได้แค่นั้น หลัง ๆ ก็ไปหาหน่อไม้ไปหาเห็ดมาทำกิน ช่วงที่จั๊กจั่นออกก็พากันไปหากินตอนกลางคืน พากันไปเก็บมากินเก็บไปขาย”* (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2565)

การขูดรีด ความหวาดกลัวและการต่อต้านแรงงานข้ามชาติจากสังคมเพิ่มมากขึ้น

นอกเหนือจากการเลือกปฏิบัติเชิงโครงสร้างผ่านนโยบายที่เน้นการจัดการมากกว่าการให้ความช่วยเหลือเยียวยามนุษย์ไปจนถึงการจัดการวัคซีนดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น การเลือกปฏิบัติในระดับชีวิตประจำวันในช่วงการแพร่ระบาดก็ถือเป็นอีกหนึ่งความรุนแรงที่สะท้อนความเป็นชายขอบ

และเปลือยเปล่าของแรงงานข้ามชาติได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังมีนัยของการต่อต้านและหวาดกลัวแรงงานข้ามชาติมากขึ้นด้วย ประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติไทใหญ่ที่พบเจอมีตั้งแต่ 1) การที่นายจ้างไม่จัดการเรื่องการช่วยเหลือผ่านระบบประกันสังคมให้ 2) การเพิ่มงานให้โดยไม่จ่ายค่าจ้าง เพราะเห็นว่าอยู่ในสถานะไร้อำนาจต่อรอง กรณีที่น่าสนใจ คือ แม่บ้านสามคนในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งระบุว่าการเพิ่มงานให้โดยไม่จ่ายค่าแรงเพิ่มได้กลายเป็นกระแสวิพากษ์วิจารณ์ในหมู่เจ้าหน้าที่และอาจารย์จนทำให้ทั้งสามคนโดนหัวหน้างานเรียกไปต่อว่า กล่าวหาว่านำเรื่องนี้ไปเล่าให้คนอื่นฟังจนทำให้หน่วยงานเสียภาพลักษณ์ นอกจากนี้ยังมีการใช้คำพูดที่ข่มขู่ว่าหากไม่พอใจก็ให้ลาออกไปเสีย ทำให้พวกตนเสียขวัญกำลังใจในการทำงานเป็นอย่างมาก 3) การไม่ได้รับความช่วยเหลือจากนายจ้างในกรณีที่ต้องกักตัวจากการเป็นกลุ่มเสี่ยงหรือช่วงที่ติดโรคโควิด-19 4) การได้รับการปฏิบัติที่ย่ำแย่จากรัฐในกรณีที่ติดโรคโควิด-19 มีการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติ (ไม่รับรักษาชาวไทใหญ่) และความยุ่งยากในกระบวนขอรับการรักษา ไปจนถึงการติดตามดูแล

อ้อม เล่าว่าถึงประสบการณ์เมื่อครั้งติดโควิด-19 ทั้งแม่และลูก ว่า

> *“กว่าจะรู้ว่าเป็น กว่าจะกักตัว จะเอาเงินที่ไหนมาใช้จ่าย เราจะเป็นบ้า คนที่รังเกียจก็รังเกียจสุด ๆ บางคนในซอยเขาด่าเรา เราก็ไม่กล้าออกไปไหน ของกินก็ไม่มีใครเอามาให้ พ่อหลวง [ผู้ใหญ่บ้าน] บอกติดต่อให้รถมารับ เราก็รอ เราโทรไปหาเขาบอกว่าวันนี้มาไม่ทันเป็นพรุ่งนี้ พอมารับถามว่าไปทั้งแม่ลูกได้มั้ย เขาก็ไม่ให้ เพราะต้องไปตรวจอีก คนจะตายอยู่แล้ว เราไอหนักมากจนไปอยู่ที่กักตัวคืนแรกเราหายใจไม่ได้จนต้องเอาไปส่งโรงพยาบาล กินยาวันละเก้าเม็ด ส่วนลูกยังอยู่ที่กักตัว พอเราเช็กว่าลูกได้กินยามั้ย เขาก็ไม่เอายาอะไรให้ ตอนนั้นเราทุกข์หนักมาก”* (สัมภาษณ์, 6 มกราคม 2565)

5) ประสบการณ์ร่วมของแรงงานข้ามชาติหลายคนอีกอย่าง คือ การถูกปฏิเสธให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือบางกลุ่มคนในสังคม (ไม่ใช่ทุกกลุ่ม) ที่นำของหรืออาหารมาแจกจ่ายตามจุดต่าง ๆ เนื่องจาก “ไม่ใช่คนไทย” แม้ว่ากรณีของแรงงานไทใหญ่ในการศึกษานี้พบว่ามีเพียงร้อยละ 50 เท่านั้นที่ใช้วิธีการเอาตัวรอดด้วยการขอรับความช่วยเหลือตามจุดต่าง ๆ แต่ก็มีการรายงานว่าถูกเลือกปฏิบัติบนฐานของเชื้อชาติและสถานะทางกฎหมาย

> *“หลายครั้งไปถึงเขาบอกแจกให้เฉพาะคนไทย คนไทใหญ่ไม่แจก คนไทใหญ่ไม่ได้ต้องมีบัตรประจำตัวเท่านั้น บางที่ก็บอกแจกเฉพาะผู้มีทะเบียนบ้านในหมู่บ้านเท่านั้น” ... “เคยไปหลังวัดป่าเป้าเขามีแจกของ พอเป็นคนไต [ไทใหญ่] กลับไม่ได้เพราะเขาแจกคนไทยต้องมีบัตรมายืนยัน หรือในชุมชนวัดกู่เต้ามีกี่หลังคาเรือนก็รับไปเลย ผู้ใหญ่บ้านเขาก็จะประกาศแต่เราไม่ได้ เพราะเขานับจากครอบครัวตามทะเบียนบ้าน” ... “เคยได้รับความช่วยเหลือครั้งนึงจากทางหมู่บ้าน จริง ๆ แล้วตอนนั้นเขาไม่ได้ตั้งใจจะเข้ามาช่วยเหลือพวกเราหรอก เขาตั้งใจจะมาช่วยเหลือคนเมือง [คนเหนือ] ในหมู่บ้าน แต่พอดีตอนนั้นเราอยู่ด้วย เขาเลยแบ่งให้มา 20 ชุด แต่เรามีกัน 30 ครอบครัว ก็เลยเอามาแบ่งกัน อย่างน้ำมันที่มันแบ่งกันไม่ได้เราก็จะมอบให้คนที่เสียสละไปรับของมา ส่วนพวกข้าวสารเราก็เอามาเทแล้วหารกันอีกที ไข่มีทั้งหมดกี่ฟองก็เอามาแบ่งกัน”* (หญิงวัน, อ้อม, ทองคำ, สัมภาษณ์, 6 มกราคม, 2565; แม่เงิน, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2565)

ส่วนความหวาดกลัวที่มีมากขึ้นอันเกิดจากกระแสข่าวการแพร่ระบาดโดยมีคลัสเตอร์ในตลาดเมืองใหม่ ทำให้แรงงานข้ามชาติที่มีอยู่หลายร้อยชีวิตต้องถูกให้หยุดงาน นอกจากนี้ยังถูกมองจากภาครัฐและสังคมด้วยความรังเกียจและก่นด่าในฐานะตัวการของการแพร่เชื้อและทำให้สถานการณ์ย่ำแย่ลงไปอีก สิ่งเหล่านี้เป็นเชื้อที่ทำให้การละเลยชีวิตของแรงงานข้ามชาติ

กลายเป็นสิ่งที่ชอบธรรมขึ้นมาได้อย่างเหลือเชื่อ ดังที่กลุ่มแรงงานเยาวชนไทใหญ่ที่นำโดยจอม สะท้อนว่า

> *“ตอนระบาดที่กาดเมืองใหม่ พวกเราได้รับผลกระทบกว่า 90% แต่ไม่เห็นมีใครหรือหน่วยงานใดมาให้ความช่วยเหลือหรือตั้งโรงทานหรือแจกของเลย ไม่เหมือนที่อื่น ๆ ที่มีคนมาช่วยเหลือ แต่เราต้องหากันเอง ลู้ด้วยตนเอง”* (สนทนากลุ่ม, 29 ธันวาคม 2565)

นอกจากนี้ในครอบครัวที่มีทายาทอยู่ในวัยเรียนยังพบปัญหาอันเกิดจากการไม่สามารถเข้าถึงการเรียนรู้ที่มีคุณภาพภายใต้มาตรการปิดสถานศึกษาและจัดให้มีการเรียนแบบออนไลน์และทางไกลของกระทรวงศึกษาธิการ (ต่อมาโรงเรียนจำนวนมากของลูกหลานแรงงานข้ามชาติได้ปรับมาใช้การเรียนแบบผสมผสานร่วมการรับงานไปทำที่บ้านและให้ผู้ปกครองคอยช่วยตรวจตรา) ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้เกิดการถดถอยทางการเรียนรู้รวมทั้งทักษะชีวิตและสังคม กรณีศึกษาแทบทั้งหมดกล่าวอย่างสอดคล้องกันว่าการเรียนในช่วงการแพร่ระบาดเท่ากับไม่ได้เรียนรู้อะไร เมื่อโรงเรียนกลับมาเปิดในช่วงต้นปี 2565 จึงมีปัญหาจากการต้องปรับตัวและการต้องเรียนซ้ำเนื้อหาเดิม หลายกรณีมีผลการเรียนย่ำแย่และมีความเครียดจากการต้องแก้ไขผลการเรียนของปีการศึกษาที่ผ่านมา (แต่ทั้งครอบครัวและเด็กเห็นตรงกันว่าโรงเรียนและครูมีความจำเป็นอย่างมากและไม่ต้องการให้เกิดการปิดโรงเรียนอีกในอนาคต) สิ่งเหล่านี้ยังผลสะเทือนต่อกระบวนการพัฒนาทุนชีวิตและความคาดหวังในอนาคตของครอบครัว (ที่เปลือยเปล่าเปราะบาง) ที่เคยฝากไว้กับลูกหลานและระบบการศึกษาแบบทางการในประเทศไทย ประเด็นนี้มีความสำคัญและหากมีโอกาสจะได้นำเสนอในบทความชิ้นต่อ ๆ ไป

สรุป

จากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ในระลอกที่ 1 ส่งผลทันทีให้แรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ส่วนใหญ่ “งานหด-เงินหาย” ได้รับผลกระทบเชิงเศรษฐกิจโดยตรงเป็นกลุ่มแรก ๆ ดังที่เห็นได้โดยเฉพาะแรงงานที่อยู่ในภาคบริการ เช่น โรงแรม เกสต์เฮ้าส์ ห้างร้าน ร้านค้า ร้านอาหาร สถานบันเทิงและพักผ่อนหย่อนใจ และสถานที่ท่องเที่ยว และภาคการผลิต เช่น กรรมกรก่อสร้างและลูกจ้างภาคการเกษตร อย่างไรก็ตามพบว่ายังมีภาคบริการบางส่วนที่ได้รับผลกระทบด้านรายได้น้อยกว่า เช่น ลูกจ้างในโรงพยาบาล ในมหาวิทยาลัย และพนักงานรักษาความปลอดภัย ในการระบาดตั้งแต่ระลอกแรกปรากฏว่าแรงงานข้ามชาติมีวิธีการเพื่อเอาตัวรอดที่หลากหลายและยังพออยู่ได้ โดยหลัก คือ การนำเงินที่เก็บออมออกมาใช้และแสวงหารายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ เพิ่มเติม โดยการผันไปทำงานในภาคอื่น ๆ หรือไม่ก็มีสมาชิกในครอบครัวบางส่วนอยู่ในภาคการผลิตนั้น ๆ การลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของตนและครอบครัว การลดเงินและความถี่ของการส่งเงินกลับบ้าน (รัฐฉาน) บางส่วนยังชีพด้วยของบริจาคตามที่กลุ่มคนและภาคส่วนต่าง ๆ ระดมจัดหามาให้ แต่เมื่อการระบาดกินระยะเวลานานยาวมากขึ้นมาถึงในระลอกที่ 2 และ 3 ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบในวงกว้างจากมาตรการของรัฐที่เข้มงวดขึ้น ทั้งการห้ามออกนอกเคหสถาน “การบังคับกักตัวกลุ่มเสี่ยง การปิดสถานศึกษา การกำหนดจังหวัดพื้นที่เสียง ฯลฯ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และนฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, 2564) รวมถึงการชะลอตัวของเศรษฐกิจโลกประกอบกับเมืองเชียงใหม่ต้องพึ่งพารายได้จากภาคบริการและการท่องเที่ยวเป็นหลัก ซึ่งมาตรการดังกล่าวสร้างผลกระทบต่อแรงงานข้ามชาติอย่างมหาศาลในหลายมิติ สมทบด้วยการไม่สามารถเข้าถึงมาตรการเยียวยาและสวัสดิการขั้นพื้นฐานได้อย่างเหมาะสมและครอบคลุม

การจำกัดการเคลื่อนที่ยิ่งทำให้แรงงานขาดช่องทางในการใช้ชีวิตที่ต้องเคลื่อนที่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอด นอกจากนี้แรงงานข้ามชาติไทใหญ่

ยังมีความเสี่ยงที่ต่อเนื่องจากผลกระทบทางเศรษฐกิจ อาทิ การมีสุขภาวะย่ำแย่ ความรุนแรงในครอบครัวและการหย่าร้างโดยเฉพาะในหมู่แรงงานหญิง นอกจากนี้ คือ อคติทางเชื้อชาติในสังคมไทยที่ทำให้พวกเขามีประสบการณ์ถูกเลือกปฏิบัติจากการให้ความช่วยเหลือจากบางหน่วยงานของรัฐและกลุ่มสังคม พร้อม ๆ กับการสร้างมายาคติจนทำให้เกิดการต่อต้านและหวาดกลัวแรงงานข้ามชาติในฐานะตัวแพร่เชื้อและตัวการที่ทำให้สถานการณ์ย่ำแย่ลง ประเด็นสำคัญ คือ เมื่อพิจารณาผ่านมาตรการช่วยเหลือเยียวยาจากภาครัฐ ยิ่งสะท้อนวิธีคิดแบบ “ชาตินิยม” และ “อำนาจนิยม” ที่ไปตีกรอบทำให้มาตรการช่วยเหลือที่ควรจะเป็นเรื่องสำหรับทุกชีวิตถ้วนหน้ากลับกลายเป็นการตั้งกำแพงกฎเกณฑ์เพื่อกีดกันคนอีกจำนวนหนึ่งไม่ให้ได้รับสิทธิ์ (โดยหลักคือกฎหมายสถานะพลเมือง) หรือแม้จำนวนหนึ่งจะอยู่ในระบบประกันสังคมก็ตาม สุดท้ายแม้ว่าการระบาดในระลอกถัด ๆ มาพบว่ามาตรการของรัฐมีการผ่อนคลายมากขึ้น รวมถึงบริบทของสังคมในวงกว้างมีทิศทางการจัดการกับการแพร่ระบาดได้ดีขึ้นในระดับหนึ่ง มีการฉีดวัคซีนอย่างกว้างขวาง ทำให้ผู้คนออกมาใช้ชีวิตปกติได้มากขึ้น แรงงานข้ามชาติจำนวนมากได้รับวัคซีนและเริ่มทยอยกลับเข้าทำงาน แต่ประสบการณ์ของแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่กลุ่มนี้ควรถูกใช้เป็นบทเรียนของสังคมและเป็นฐานความรู้ในการพัฒนาระบบการดูแลกลุ่มคนชายขอบทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤตในอนาคตให้เหมาะสมต่อไป

เชิงอรรถ

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยเรื่อง มนุษย์ล่องหนในระบาดวิทยา: “ความเปลือยเปล่า” ของคนชายขอบในเมืองเชียงใหม่ แผนงาน Frontier research และการพัฒนาระบบการสร้างความสามารถ เพื่อรองรับสถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) โปรแกรมที่ 17 การแก้ปัญหาวิกฤตของประเทศ ประจำปีงบประมาณ 2564 หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.) สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.)

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และนฤพนธ์ ด้วงวิเศษ (บ.ก.). 2554. *ภัยโควิด วิกฤตโคโรนา: โรคอุบัติใหม่ในมิติสังคม.* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ขวัญชีวัน บัวแดง. 2554. *การปรับตัวทางสังคมและวัฒนธรรมของทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า* (รายงานฉบับสมบูรณ์). เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จารุวรรณ ไพศาลธรรม. 2559. *แนวทางการจัดการศึกษาของบุตรหลานแรงงานข้ามชาติ (ไทใหญ่) ในเมืองเชียงใหม่.* วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นงเยาว์ เนาวรัตน์ และพิสิษฏ์ นาสี. 2564. *รายงานสำรวจทุนทางสังคมของแรงงานข้ามชาติท่ามกลางวิกฤต Covid-19 ในเชียงใหม่.* เชียงใหม่: ศูนย์ (ความเป็นเลิศ) พหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

บุบผา อนันต์สุชาติกุล. 2554. *รูปแบบและการจัดการศึกษาสำหรับทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า. โครงการสถานะและปัญหาของทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. 2546. *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (พิมพ์ครั้งที่ 3). เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊ค.

พวงเพชร์ ธนสิน. 2554. *ทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า: สถานการณ์และการอพยพโยกย้าย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พิสิษฏ์ นาสี และชัยพงษ์ สำเนียง. 2557. ประเทศไทย จากยุคแรงงานล้นเหลือถึงการเข้ามาของแรงงานข้ามชาติ: ความเปลี่ยนแปลงของแรงงานในประเทศไทยสู่การแสวงหาแรงงานทดแทน. *วารสารมหาวิทยาลัยเจ้าพระยา*, 2(2), 104-134.

มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด และอภิวัฒน์ รัตนวราหะ. 2557. *ฉากทัศน์ชีวิตคนไทย พุทธศักราช 2576*. เชียงใหม่: สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มูลนิธิเพื่อนไร้พรมแดน (บ.ก.). 2554. *พลเมืองในโลกไร้พรมแดน*. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานข้ามชาติและผู้มีปัญหาสถานะบุคคล (คพรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.).

วรรณภา ลีระศิริ. 2563. แนวโน้มการย้ายถิ่นฐานกลับของแรงงานข้ามชาติหลังการปฏิรูปของเมียนมา.*วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 11(1), 1 - 34.

วิจิตร ประพงษ์. 2563. ตลาดนี่นี้ใครครอง: การต่อรองพื้นที่สิทธิในตลาดของผู้ค่าเร่ไทใหญ่. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.), *จุดตัดของเรื่อง 'ต้องห้าม' ในพื้นที่ความรู้* (น. 41 - 99). เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิจิตร ประพงษ์. 2564. แรงงานอารมณ์หนุ่มข้ามชาติ: การต่อรองความเป็นชายและการสั่นคลอนความหมายอาชีพขายบริการทางเพศ. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.), *เสียงที่ไม่ได้ยิน อารมณ์และความหวังในพื้นที่ความรู้* (น. 37 - 104). เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ศุภวุฒิ สายเชื้อ. 2563. *BEATING COVID-19.* กรุงเทพฯ: Openbooks.

โศภิต นาสีบ. 2564. *รายงานผลการทบทวนผลกระทบเชิงเศรษฐกิจและสังคมจากการระบาดของโรคโควิด-19 ในระดับโลกและในประเทศไทย.* [ออนไลน์]. http://thaincd.com/document/file/download/knowledge/ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจและสังคมจากการระบา64.pdf

ศูนย์บริหารสถานการณ์ โควิด-19. 2565. *สถานการณ์ โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019*. [ออนไลน์]. media.thaigov.go.th/uploads/public_img/sourse/190865.pdf [เข้าถึง 10 ตุลาคม 2565]

สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน. (มปป.). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับคนต่างด้าว.* [ออนไลน์]. จาก http://wp.doe.go.th/practice [เข้าถึง 5 มกราคม 2565]

สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว. 2565ก. *สถิติจำนวนแรงงานต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตทำงานคงเหลือทั่วราชอาณาจักร ประจำเดือน มกราคม 2565.* [ออนไลน์]. จากhttps://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/alien_th/531deb640878532582bcc099484ee74b.pdf [เข้าถึง 20 มีนาคม 2565]

สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว. 2565ข. *สถานการณ์แรงงานต่างด้าว ฉบับประจำเดือน มกราคม 2565.* [ออนไลน์]. จากhttps://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/alien_th/c4d6fdb3f7383f75f4e89ee88e650ddb.pdf [เข้าถึง 10 เมษายน 2565]

สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว. 2565ค. สถิติจำนวนแรงงานต่างด้าวที่ได้รับอนุญาตทำงานคงเหลือทั่วราชอาณาจักร ประจำเดือนธันวาคม 2564. [ออนไลน์]. จากhttps://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/alien_th/3396c35137eb76a56baef2a97683e809.pdf [เข้าถึง 10 เมษายน 2565]

สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงใหม่. 2565. *สถานการณ์แรงงานจังหวัดเชียงใหม่ ประจำปี พ.ศ. 2564* (เดือนมกราคม – ธันวาคม 2564). [ออนไลน์] จาก https://chiangmai.mol.go.th/wp-content/uploads/sites/18/2022/02/รายงานสถานการณ์แรงงานและดัชนีชี้วัดภาวะแรงงานจังหวัดเชียงใหม่-ฉบับรายปี-2564.pdf [เข้าถึง 10 เมษายน 2565]

อัมพร จิรัฐติกร. 2558. *พื้นที่สาธารณะข้ามชาติ การเมืองเรื่องพื้นที่ของแรงงานอพยพไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่.* เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชากร คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อดิศักดิ์ กันทะเมืองลี้. 2564. *พลวัติเมืองเชียงใหม่: ช่วงเวลาของการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเมือง.* [ออนไลน์] จาก https://theurbanis.com/insight/17/12/2021/5712 [เข้าถึง 10 เมษายน 2565]

อดิศักดิ์ กันทะเมืองลี้ และณัฐชนน ปราบพล. 2565. *เชียงใหม่ เมืองมหาวิทยาลัย สภาวะส่งออกบัณฑิตแต่ไม่ดึงดูดแรงงาน.* [ออนไลน์] จาก https://theurbanis.com/insight/08/02/2022/5895 [เข้าถึง 10 เมษายน 2565]

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และชัยพงษ์ สำเนียง. 2557. *แรงงานข้ามชาติ: อัตลักษณ์และสิทธิความเป็นพลเมือง.* เชียงใหม่: สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

WorkpointTODAY. 2563. *ครม. ผ่าน 'คนละครึ่ง' เฟส 2 อีก 5 ล้านสิทธิ์ ลงทะเบียน 16 ธ.ค.นี้ เฟสแรกได้เพิ่ม 500 บาท.* [ออนไลน์] จาก https://workpointtoday.com/halfhalf-ph2-02/ [เข้าถึง 11 มีนาคม 2565]

WorkpointTODAY. 2564. ‘หมอแก้ว’ เปิดไทม์ไลน์ครบ 500 วัน โควิด-19 ในไทย กับการวิ่งมาราธอนที่คนไทยทุกคนต้องไปด้วยกัน. [ออนไลน์] จาก https://workpointtoday.com/covid19-150521-2/ [เข้าถึง 11 มีนาคม 2565]

ภาษาอังกฤษ

Agamben, G. 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.

Appadurai, A. 2000. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization.* Minnesota: Minnesota University Press.

Jirattikorn, Amporn. 2007. *Living on both sides of the borders: Transnational migrants, pop music and nation of the Shan in Thailand.* Working paper series No. 7, Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

Johnson, Andrew Alan. 2010. *Rebuilding Lanna: constructing and consuming the past in urban northern Thailand*. PhD. Dissertation, Cornell University.

Harvey, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism.* Oxford: Oxford University Press.

Soonthondhada, Kusol. 2001. Changes in the labor market and international migration since the economic crisis in Thailand. *Asian and Pacific Migration Journal,* 10(3-4), 401 - 428.

Kittiarsa, Pattana. 2014. *The “Bare Life” of Thai Migrant Workmen in Singapore*. Chiang Mai: Silkworm.

“เขียนตระกูล” ประวัติศาสตร์ชุมชนกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด

"Kien Trakool" Community History and Bangkok Local Museum Bang Phlat

ภูมิ ภูติมหาตมะ
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Poom Putimahtama
Local History Section, Faculty of Archaeology, Silpakorn University
E-mail: poomputi@hotmail.com

นฤพร พานิชการ
อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด
Narupron Parnichkarn
Volunteer, Bangkok Local Museum, Bang Phlat District
E-mail: youngman_n@hotmail.com

วันรับบทความ: 8 ตุลาคม 2566 (Received October 8, 2023)
วันแก้ไขบทความ: 10 พฤศจิกายน 2566 (Revised November 10, 2023)
วันตอบรับบทความ: 26 มกราคม 2567 (Accepted January 26, 2023)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาสำรวจบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในย่านคลองบางจาก เขตบางพลัด เพื่อหาความเป็นไปได้ที่จะใช้เป็นข้อมูลในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด กับผู้คนในพื้นที่ชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ที่ยังขาดหายไป โดยเริ่มต้นค้นคว้าจากหนังสือ “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเชย บุญบงการ” ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหมู่ลูกหลานของตระกูลเมื่อ พ.ศ. 2557

ควบคู่ไปกับปฏิบัติการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นด้วยวิธีการสำรวจพื้นที่ สัมภาษณ์คนในชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้อง และศึกษาจากเอกสารอนุสรณ์ผู้วายชนม์ เพิ่มเติมเพื่อเก็บข้อมูลของประวัติชีวิตครอบครัวและระบบเครือญาติในย่านคลองบางจากที่สะท้อนถึงภาพประวัติศาสตร์ชุมชนในด้านสังคมและวัฒนธรรม สำหรับนำมาใช้สนับสนุนงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด พร้อมทั้งหาแนวทางเชื่อมโยงให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในด้านต่าง ๆ กับพิพิธภัณฑ์จากชุดข้อมูลความรู้ดังกล่าว รวมถึงทัศนะเพิ่มเติมต่อทิศทางและแนวโน้มของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้

ผลของการศึกษาพบว่า มีตระกูลสำคัญที่มีบทบาทหลายตระกูลในย่านคลองบางจาก ตระกูลต่าง ๆ แต่ละกลุ่มนั้นต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่น โดยมีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติทั้งจากทางสายโลหิต การแต่งงาน และมีความสัมพันธ์ร่วมกันในด้านอื่น ๆ ภายในชุมชน เช่น การเป็นนักเรียนและศิษย์เก่าโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์หรือโรงเรียนวัดราชาธิวาส การมีศาสนสถานประกอบพิธีในเทศกาลงานประเพณีร่วมกันอย่างวัดเปาโรหิตย์และวัดภคินีนาถวรวิหาร รวมถึงการดำเนินวิถีชีวิตชาวสวนในคลองสายเดียวกัน ข้อมูลของกลุ่มตระกูลเหล่านี้น่าจะสามารถใช้เป็นข้อมูลที่ใช้ศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการได้ต่อไป ที่สำคัญจะเป็นข้อมูลที่นำมาช่วยสนับสนุนการจัดการวางแผนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยกลุ่มผู้คนใกล้ตัวที่อยู่รอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นฐานทุนทางวัฒนธรรมช่วยยึดโยงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้เติบโตต่อไปอีกก้าว

คำสำคัญ : เขตบางพลัด, พิพิธภัณฑ์กรุงเทพมหานคร, พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น, ประวัติศาสตร์ครอบครัว, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

Abstract

This article aims to study the role and relationship of family groups in Klong Bang Chak, Bang Phlat district. The goal is to find possible information which can be used to link the relationships between Bangkok Local Museum Phra Nakhon District and people in its surrounding areas. The study begins by gathering information from the book "Kien Trakool Boonbongkan - Darasawasdee Jangwangsin - Nang Chei Boonbongkan," published in 2014, within the family descendants, coupled with field research using survey methods, interviews with community members, and additional archive documents to gather information on family history and kinship systems in the Klong Bang Chak area. This information reflects the community's historical and cultural aspects, contributing to supporting the local museum in Bangkok, Bang Phlat district, and finding ways to involve the community in various museum activities based on the knowledge and perspectives related to this local museum.

Through extensive study, it has indicated that many prominent families have played an important role in Klong Bang Chak area. Many families are very tight and have worked closely and actively in the area. Some of the relationships are based on marriages between families and through work aspects. They are reciprocally connected. The relationship was formed by various work aspects in the community, alumni of Wat Pao Ro Hit or Rachathiwat school or the participation of religious ceremonies. The information which has been gathered from various families

can be used to enhance our knowledge academically in the future. Access to information can be utilized to effectively exhibit the museum and to promote more involvement of its people in the surrounding area which is the basic cultural foundation to maximize growth in the neighborhood.

Keywords : Bang Phlat district / Bangkok Museum / Local Museum / Family History / Local History

บทนำ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครเริ่มได้รับการจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2546 โดยมีสำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานครเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ (บุญช่วย โกษะ และคณะ, 2553: 10) และต่อมาใน พ.ศ.2548 ได้โอนภารกิจในการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้สำนักงานเขตที่มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตั้งอยู่ในท้องที่ปกครองเป็นผู้รับผิดชอบบริหารจัดการ ที่ผ่านมาการบริหารจัดการโครงสร้างและแผนงานถูกกำหนดจากหน่วยงานรัฐเป็นหลักในลักษณะจากผู้มีอำนาจระดับบนสู่ระดับล่าง แม้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครหลายแห่งพยายามส่งเสริมหลักการการมีส่วนร่วมกับชุมชนและผู้คนในท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติประชาชนในท้องถิ่นยังไม่ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ (กชพรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 12-14) สภาพการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์มีค่อนข้างน้อย ทำให้การจัดการเรียนรู้ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครขาดความน่าสนใจ ไม่มีชีวิต ไม่สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวไปสู่ชุมชน ไม่สามารถสร้างความผูกพันกับชุมชนที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ทั้งนี้ การศึกษาข้อมูลเฉพาะของพื้นที่และผู้คนในท้องถิ่นที่มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครตั้งอยู่ น่าจะมีส่วนช่วยสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมของ

ชุมชนในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ได้แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและสอดคล้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่ง (อลงกรณ์ จุฑาเกตุ, 2556: 101-102)

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีเนื้อหาที่แสดงเรื่องราวของท้องถิ่นในเขตบางพลัด เปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2561 ในพื้นที่อาคารโบราณของโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ แบ่งการจัดแสดงภายในอาคารเป็นสองชั้น ชั้นล่างจัดแสดงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเขตบางพลัด วัดสำคัญ และมรดกวัฒนธรรมสำคัญโดยกรุงเทพมหานครเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณและการจัดทำนิทรรศการ ส่วนชั้นบนเป็นพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) บุคคลสำคัญผู้บูรณปฏิสังขรณ์วัดเปาโรหิตย์และโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ โดยได้รับงบประมาณจากทายาทตระกูลเปาโรหิตย์ (ปณิตา สระวาสี, 2561) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้จึงมีลักษณะเฉพาะในการดำเนินงานโดยหน่วยงานราชการกรุงเทพมหานครควบคู่ไปกับทายาทตระกูลเปาโรหิตย์ แม้กระนั้นก็ยังขาดการสนับสนุนให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ในบริเวณรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด และวัดเปาโรหิตย์เคยเป็นย่านสวนดั้งเดิมที่มีคลองบางจากเป็นแหล่งน้ำและเส้นทางสัญจรที่สำคัญเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา แม้ตระกูลเปาโรหิตย์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างและอุปถัมภ์วัดสืบมาจนปัจจุบัน แต่ก็เป็นกลุ่มตระกูลขุนนางที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับพื้นที่สวนในย่านนี้มาอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ยังมีกลุ่มตระกูลชาวบ้านในย่านนี้ เช่น บุญบงการ ทรัพย์ประดิษฐ์ อธิสุข ศรีสมบูรณ์ วิจิตรานุช และคงศีล ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพื้นที่สวน พร้อมทั้งทำนุบำรุงวัดและโรงเรียนด้วยเช่นเดียวกัน ที่สำคัญกลุ่มตระกูลเหล่านี้ยังมีลูกหลานที่อยู่อาศัยในย่านสวนดั้งเดิมแห่งนี้และใช้ชีวิตผ่านการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน กลุ่มตระกูลชาวบ้านดังกล่าวจึงน่าจะเป็นทั้งแหล่งข้อมูลและเป็นส่วนสำคัญที่จะสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับคนในชุมชนขึ้นได้

ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้ในการสำรวจบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในย่านคลองบางจาก การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการพยายามศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของผู้คนนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยศึกษาวิถีชีวิต วัฒนธรรมทุกด้านเพื่อให้เห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน สังคม หรือท้องถิ่นอย่างเป็นพลวัต ทั้งนี้สิ่งสำคัญยิ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือวิธีการและการได้มาซึ่งข้อมูลจากภายในที่จะทำให้ได้ภาพของผู้คน สังคม ความสัมพันธ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนอย่างเข้าใจ เพราะเท่าที่ผ่านมาข้อมูลจากภายนอกหรือส่วนกลางหรือจากทางราชการจะไม่ค่อยได้บันทึกและให้ความสำคัญต่อชุมชนหรือท้องถิ่นนัก การเข้าพื้นที่ของท้องถิ่น การเข้าถึงผู้คนอย่างเข้าถึง จึงจะสามารถเรียนรู้ความเป็นมา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นได้ดี ทั้งนี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนด้วยการพัฒนาดังกล่าวเป็นการพัฒนาตามความต้องการจากภายใน มิใช่รัฐราชการหรือภายนอกคิดและสั่งการโดยมิได้มาจากรากฐานปัญหาข้อมูลและความต้องการจากภายใน (สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์, 2551: 123-127, 151) ทั้งนี้บทความจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้ 1) บทนำ 2) ที่มาและสถานะของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร 3) พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครเขตบางพลัด 4) คลองบางจาก: ชุมชนรอบพิพิธภัณฑ์ 5) เขียนตระกูล: กลุ่มตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก 6) ปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับงานพิพิธภัณฑ์ 7) แนวทางสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน อนึ่ง บทความชิ้นนี้ ผู้ศึกษาได้มีการขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลเปิดเผยชื่อจริงต่อสาธารณะเพื่อประโยชน์ในการศึกษาแล้ว

ที่มาและสถานะของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร

การจัดตั้งศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร (ศทท.) เมื่อ พ.ศ. 2540 นับเป็นการจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลงานด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานครที่มีขึ้นโดยเฉพาะเป็นครั้งแรก ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ที่มุ่งเน้นในเรื่องการกระจายอำนาจ โดยสนับสนุนให้หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทและหน้าที่ในการส่งเสริมวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่า การจัดตั้ง ศทท. นับเป็นจุดเริ่มต้นในเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อเนื่องให้ในเวลาต่อมาเกิดการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครขึ้น ในขณะที่สำนักงานเขตก็เริ่มตื่นตัวกิจกรรมของ ศทท. และเครือข่ายได้นำพาให้ผู้ที่สนใจงานด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นได้มาพบปะแลกเปลี่ยนกัน ส่งผลให้มีกลุ่มชาวบ้านเริ่มตื่นตัวอยากจะทำงานด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจังขึ้น (ระพีพัฒน์ เกษโกศล, เลขานุการคณะกรรมาธิการการท่องเที่ยว สภาผู้แทนราษฎร, 12 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

กรุงเทพมหานครได้วางแผนดำเนินโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2546 ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานที่เก็บรวบรวมวัตถุสิ่งของที่จะสื่อเรื่องราว ตำนาน ประวัติศาสตร์ การพัฒนา รวมทั้งเป็นแหล่งสืบทอดภูมิปัญญา และวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น สำหรับให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้าและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในพื้นที่ ควบคู่ไปกับเป้าหมายในการเสริมสร้างกรุงเทพมหานครให้เป็นเมืองมหานครแห่งเอเชียที่มีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่น พิพิธภัณฑ์เหล่านี้จัดตั้งขึ้นโดยไม่แสวงหากำไรตามคำจำกัดความของสภาการพิพิธภัณฑสถานระหว่างประเทศหรือ ICOM (International Council of Museum) ซึ่งมุ่งให้บริการแก่สังคมและเพื่อพัฒนาสังคม เปิดโอกาสให้สาธารณชนเข้าใช้บริการโดยไม่มีค่าใช้จ่ายในการเก็บค่าเข้าชม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นผู้จัดทำและดำเนินการในการรวบรวม สงวนรักษา สื่อสารเนื้อหา จัดแสดงนิทรรศการเพื่อให้ประชาชนเข้ามาศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของชุมชนในด้านต่าง ๆ แสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ประวัติศาสตร์

ท้องถิ่น ตำนาน รวมทั้งเป็นแหล่งสืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น (กชพรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4, 6) ต่อมาเมื่อสำนักสวัสดิการสังคมกรุงเทพมหานครมีนโยบายจะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นในเขตต่าง ๆ อีกจำนวน 23 เขต (บุญช่วย โกษะ และคณะ, 2553: 10) แม้สามารถจัดหาสถานที่จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นมาได้ในแต่ละเขต แต่ก็ไม่ได้มีความพร้อม การดูแลควบคุมคุณภาพเป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง ส่งผลให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบางแห่งเมื่อเปิดแล้ว ไม่นานก็ประสบปัญหาจนต้องถูกทิ้งร้างและปิดตัวลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการโอนงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้กับสำนักงานเขตแต่ละแห่ง (ระพีพัฒน์ เกษโกศล, 12 กันยายน 2565: สัมภาษณ์) ซึ่งมีฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของสำนักงานเขตเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงาน พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่อาสาสมัครเป็นผู้ดูแลและเป็นผู้บรรยายนำชมเรื่องราวสิ่งของที่จัดแสดงแก่ประชาชน (กชพรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4-5)

จากงานศึกษาเรื่องการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร แสดงให้เห็นว่าแม้การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครถือเป็นภารกิจสำคัญที่ตอบสนองอย่างตื่นตัวในระยะแรกต่อเป้าหมายในการเสริมสร้างกรุงเทพมหานครให้เป็นเมืองมหานครแห่งเอเชียที่มีเอกลักษณ์ทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นก็ตาม แต่ต่อมาการดำเนินงานจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้เพิ่มจำนวนขึ้นตามเขตต่าง ๆ ในช่วงเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมากลับไม่ประสบผลสำเร็จนัก บางแห่งก็ไม่สามารถเปิดให้บริการได้ตามปกติ หลายแห่งมีข้อจำกัดในด้านงบประมาณสนับสนุนมาอย่างต่อเนื่อง รวมถึงบุคลากรอาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ก็มีสถานภาพเป็นเพียงลูกจ้างรายวัน ไม่มีความมั่นคงในอาชีพแต่อย่างใด (กชพรรณ ปิ่นบุบผา, 2560: 4-5) หากพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นข้างต้น เห็นได้ว่าปัญหาต่าง ๆ ล้วนเกิดมาจากการบริหารจัดการของภาครัฐที่รวบอำนาจตั้งแต่การกำหนดเงื่อนไขการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอยู่เพียงฝ่ายเดียว ในขณะที่ชุมชนในท้องถิ่นแทบไม่ได้มี

ส่วนร่วมกับพิพิธภัณฑ์แต่อย่างใด ยิ่งกว่านั้น เจตนารมณ์เบื้องต้นของกรุงเทพมหานครที่จะให้มีคณะทำงานคณะกรรมการอำนวยการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อสรรหาผู้ที่สนใจเข้าร่วมเป็นคณะทำงานบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในการให้คำปรึกษา แนะนำ วางแผนการบริหารจัดการ พัฒนาส่งเสริมสนับสนุนสรรหางบประมาณ ประสานงานแลกเปลี่ยน สร้างความร่วมมือการเผยแพร่วัฒนธรรม และการจัดกิจกรรมต่าง ๆ นั้น ล้วนไม่เคยถูกหยิบยกขึ้นมาปฏิบัติอย่างจริงจัง จากปัญหาดังกล่าวนี้หากอาศัยความพยายามของคนทำพิพิธภัณฑ์คอยประสานชักนำให้ชุมชนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะคนในกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ของท้องถิ่นเข้ามาใกล้ชิด รับรู้เรื่องราวการดำเนินงานต่าง ๆ ของพิพิธภัณฑ์ และเริ่มเห็นและเข้าใจถึงประโยชน์ของพิพิธภัณฑ์ในมุมที่กว้างออกไปมากกว่าห้องสี่เหลี่ยมแคบ ๆ ก็น่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะนำพาให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลับมามีชีวิตอยู่รอดและกลายเป็นอีกหนึ่งพื้นที่แห่งโอกาสที่แวดล้อมไปด้วยชุมชนคนอาสาที่มองเห็นประโยชน์และคุณค่าของพิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด

การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครในระยะแรกมักอาศัยที่ตั้งในพื้นที่วัด โรงเรียน หรืออาคารเก่าของเอกชนเป็นปัจจัยพื้นฐานในการเริ่มต้น โดยยังไม่ได้มีงบประมาณสนับสนุนที่ชัดเจน ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางพลัดเองก็ไม่ได้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเขตอื่น ๆ กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 2557 คณะทำงานจากฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมของสำนักงานเขตบางพลัดนำโดย พิมพร ศิริศักดิ์ หัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตบางพลัดในขณะนั้น ได้เข้าไปสำรวจอาคารโรงเรียนท่านน้อย เปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นอาคารโบราณสองชั้นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475 (นวลศิริ เปาโรหิตย์. 2560: 144) เดิมผู้สร้างอาคารโรงเรียนท่านน้อยหลังนี้คือ เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) เนื่องจากต้องการให้มีสถานศึกษา

อยู่คู่กับวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นวัดสำคัญประจำตระกูลท่าน อาคารโรงเรียนท่านน้อยใช้เป็นสถานที่หลักให้ลูกหลานในบริเวณรอบคลองบางจากได้มาฝึกฝนอ่านเขียนเรียนหนังสือจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่สี่ ในเวลาต่อมาโรงเรียนสร้างตึกเรียนขึ้นมาใหม่แทนอาคารโรงเรียนท่านน้อยเพื่อรองรับจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้น อาคารโรงเรียนท่านน้อยจึงถูกปรับให้ใช้เป็นสถานที่เรียนเฉพาะวิชานาฏศิลป์และดนตรีไทย ปัจจุบันอาคารหลังนี้ตั้งอยู่ภายในโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ สังกัดกรุงเทพมหานคร โดยสำนักงานเขตได้รับมอบอาคารหลังนี้จากมูลนิธิท่านน้อย เปาโรหิตย์และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) มาอยู่ก่อนหน้าหลายปีแล้วเพื่อจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถจัดตั้งขึ้นได้สำเร็จ (พิมพร ศิริศักดิ์, 19 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

ผลจากการสำรวจอาคารข้างต้นเมื่อ พ.ศ.2557 คณะทำงานพบว่าอาคารมีสภาพทรุดโทรมมาก แต่ยังมีโครงสร้างที่สมบูรณ์และพอที่จะดำเนินการซ่อมแซมให้กลับมาใช้งานเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์ได้ ในขณะเดียวกัน ได้ประเมินงบประมาณที่จำเป็นต้องใช้ปรับปรุงอาคารเป็นพิพิธภัณฑ์ในเบื้องต้นประมาณสองล้านกว่าบาท โดยไม่สามารถหาการสนับสนุนได้จากหน่วยงานรัฐซึ่งมีเพียงงบประมาณสนับสนุนการบริการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครจำนวนเงินปีละห้าหมื่นบาทเท่านั้น พิมพรจึงตัดสินใจเข้าพบ ดร.นวลศิริ เปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นทายาทของตระกูลเปาโรหิตย์ โดยมีศักดิ์เป็นหลานปู่ของเจ้าพระยามุขมนตรี เพื่อแจ้งปัญหาให้ทราบและขอการสนับสนุน ท้ายที่สุด ดร.นวลศิริ ก็ได้ตกลงให้ความช่วยเหลือสนับสนุนงบประมาณปรับปรุงอาคารทั้งหมดเพื่อให้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นจนสำเร็จ (พิมพร ศิริศักดิ์, 19 กันยายน 2565: สัมภาษณ์)

งานปรับปรุงอาคารโรงเรียนท่านน้อยดำเนินไปทั้งการเปลี่ยนชุดกระเบื้องหลังคา ปรับปรุงพื้นห้องจัดแสดงชั้นล่างที่มีสภาพน้ำท่วมขังมานานตั้งแต่ พ.ศ. 2554 ขัดและซ่อมแซมพื้นไม้ทั้งหมดบนห้องจัดแสดงชั้นบน และทาสีตัวอาคารใหม่โดยใช้เฉดสีแบบดั้งเดิม โดยมี ดร.นวลศิริ ติดตาม

สนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด อย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด และมีความประสงค์ที่จะจัดทำพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ในส่วนชั้นบนของอาคารโรงเรียนท่านน้อยด้วยทุนทรัพย์ส่วนตัว จึงได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนมาออกแบบพิพิธภัณฑ์เจ้าพระยามุขมนตรี บริจาควัตถุสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของเจ้าพระยามุขมนตรี นำมาให้พิพิธภัณฑ์จัดแสดง พร้อมทั้งได้รวบรวมข้อมูลชีวประวัติของเจ้าพระยามุขมนตรี ซึ่งส่วนหนึ่งได้นำมาใช้ถ่ายทอดในพิพิธภัณฑ์ เน้นให้ความสำคัญกับเนื้อหาของชีวิตการรับราชการของท่านในช่วงรัชกาลที่ 5-7 ภายในห้องจัดแสดงมีจุดเด่นคือ หุ่นขี้ผึ้งรูปจำลองเจ้าพระยามุขมนตรี พร้อมทั้งมีการนำเอาระบบเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดแสดง เช่น เอกสารจดหมายเหตุแบบระบบจอสัมผัส ภาพยนตร์อนิเมชั่นเล่าประวัติของเจ้าพระยามุขมนตรี และระบบเมจิกเทเลวิชั่นแสดงเรื่องราวพิธีกรรมตรียัมปวาย ในขณะเดียวกัน สำนักงานเขตบางพลัดได้ใช้อาคารพิพิธภัณฑ์ชั้นล่างจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด นำเสนอเรื่องราววิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่นบางพลัด ทั้งวิถีชีวิตของชาวสวน ศาสนสถานที่สำคัญ สถานที่สำคัญ บุคคลสำคัญ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม อาชีพที่สำคัญ เช่น การทำปูนกินหมาก และโรงกลั่นสุรา ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์ทั้งสองส่วนเปิดให้ชมอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2561 ลักษณะเด่นของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้คือการร่วมมือกันระหว่างสำนักงานเขตบางพลัดกับมูลนิธิท่านน้อย เปาโรหิตย์และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) มาอย่างต่อเนื่อง

ด้วยพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ตั้งอยู่ในสถานศึกษาอย่างโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นโรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานครในระดับชั้นอนุบาลและประถมศึกษา เด็กนักเรียนจึงกลายเป็นเป้าหมายหลักของกลุ่มผู้เข้ามาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์และพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำหน้าที่เป็นห้องเรียนสำหรับเด็ก ๆ อย่างเต็มที่ ในขณะที่อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ก็ได้ทำหน้าที่เป็นครูไปด้วยโดยปริยาย นอกเหนือไปจากกลุ่มเด็กนักเรียนแล้ว พิพิธภัณฑ์

ยังไม่สามารถดึงคนในชุมชนให้เข้ามาเป็นกลุ่มเป้าหมายอีกกลุ่มหนึ่งได้สำเร็จ เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ยังห่างเหินต่อการรับรู้ในเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น หลายคนไม่ทราบว่ามีพิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ด้วยลักษณะชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ไม่ได้มีรูปแบบเป็นชุมชนที่จัดตั้งตามระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชนที่มีโครงสร้างองค์กรชุมชนที่ชัดเจน ดังนั้นฝ่ายชุมชนเองก็ไม่มีตัวแทนอย่างเป็นทางการมาสร้างสัมพันธ์ความร่วมมือกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ด้วยสถานการณ์เช่นนี้การพยายามออกไปสร้างความรู้ความเข้าใจเชิงรุกในเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้กับผู้คนในชุมชนโดยคนทำพิพิธภัณฑ์เองนั้นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

คลองบางจาก: ชุมชนของพิพิธภัณฑ์

ความเป็นชุมชนของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัดที่สัมพันธ์กับพื้นที่ตั้งโดยตรงนั้น ถือว่าคลองบางจากเป็นแกนสำคัญของถิ่นฐานและการดำเนินชีวิตของผู้คนในบริเวณโดยรอบ คลองบางจากเป็นย่านที่เก่าแก่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ห่างจากพระนครขึ้นมาทางตอนเหนือ ชื่อคลองบางจากปรากฏในนิราศพระบาท พ.ศ. 2350 ดังมีข้อความว่า

“ถึงคลองขวางบางจากยิ่งตรมจิต ใครช่างคิดชื่อบางไว้กางกั้น
ว่าชื่อจากแล้วไม่รักรู้จักกัน พิเคราะห์ครันหรือมาพ้องกับคลองบาง
ทั้งจากที่จากคลองเป็นสองข้อ ยังจากกอนั้นก็ขึ้นในคลองขวาง
โอ้ว่าจากช่างมารวบประจวบทาง ทั้งจากบางจากไปใจระบม”

จากชื่อคลองจึงสันนิษฐานว่าในที่ลุ่มแถบนี้ในอดีตคงจะมีต้นจากขึ้นอยู่หนาแน่น บริเวณปากคลองบางจากเป็นที่ตั้งของ “วัดบางจาก” หรือวัดภคินีนาถวรวิหาร ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้กลายเป็นวัดที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าประภาวดี (เอี๊ยง) (สด แดงเอียด, 2561: 13-14, 190) โดยชาวบ้านมักเรียกวัดภคินีนาถวรวิหารนี้ว่า “วัดนอก” ด้วยมีวัดอื่นที่อยู่ถัดเข้าไปตอนใน

ของคลองบางจากซึ่งเรียก “วัดใน” อันได้แก่ วัดเปาโรหิตย์ วัดทอง และวัดสิงห์ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2562: 11)

ตระกูลเปาโรหิตย์เป็นตระกูลเก่าแก่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านคลองบางจากนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ (บุญรอด) ซึ่งเป็นต้นตระกูลเปาโรหิตย์ ได้พาครอบครัวมาตั้งนิวาสสถานอยู่ตำบลบางจาก ฝั่งธนบุรี สันนิษฐานว่าท่านน่าจะเป็นผู้สร้างวัดเปาโรหิตย์ขึ้นใน พ.ศ. 2367 และได้เป็นโยมอุปัฏฐากวัดนี้เรื่อยมา ในระยะแรกชาวบ้านนิยมเรียกวัดนี้ว่า “วัดเกาะ” เนื่องจากเคยมีคลองและคูน้ำล้อมรอบวัด วัด ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางจึงมีลักษณะคล้ายเกาะ ภายหลังทายาทเชื้อสายของท่านได้ยกที่ดินบริเวณบ้านและที่สวนของท่าน ซึ่งติดกับวัดให้เป็นธรณีสงฆ์สมบัติของวัด และต่อมาเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ทายาทของพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ได้ตั้งชื่อวัดนี้ว่า “วัดเปาโรหิตย์” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ ผู้ได้ทำนุบำรุงวัดนี้ตั้งแต่เดิมมา (นวลศิริ เปาโรหิตย์. 2560: 13, 140, 142) ในขณะเดียวกันตระกูลเปาโรหิตย์ก็มีบทบาทในการตั้งโรงเรียนภายในวัดขึ้นโดยในระยะแรกก็อาศัยศาลาวัดและต่อมาก็ได้พัฒนาสร้างเป็นอาคารเรียน (โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์, 2565: ออนไลน์) ใช้เป็นสถานศึกษาหลักของลูกหลานครอบครัวชาวสวนในย่านคลองบางจาก ทั้งนี้หากย้อนกลับไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถิ่นฐานคลองบางจากเปรียบเสมือนแหล่งพักพิงอันสงบวิเวกของข้าราชบริพารที่หลบลี้หนีความวุ่นวายมาจากฝั่งพระนคร โดยนอกเหนือไปจากกรณีของพระมหาราชครูปุโรหิตาจารย์ (บุญรอด) แล้ว ยังมีคุณศรี ภรรยาของพระสำราญราชหฤทัย (อ้าว) ในสมัยรัชกาลที่สาม ที่นำคุณแพ (ต่อมาคือเจ้าจอมมารดาแพ บรรพบุรุษตระกูลเกษมสันต์) บุตรสาวผู้กำพร้าบิดา ลงเรือมาดข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจากปากคลองตลาดมายังที่สวนหมากอันเป็นสมบัติของพระยารัตนโกษา (บุญเกิด) ซึ่งเป็นบิดาของคุณศรี (ยงยุพลักษณ์ เกษมสันต์, ม.ร.ว., 2562: 14)

คลองบางจากทุกวันนี้ไม่ได้ใช้เป็นทางสัญจรอีกต่อไปแล้ว ภาพของเรือที่แจวไปมาตามคลองอันอุดมสมบูรณ์ สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยสวนท้องร่องปลูกผลไม้นานาชนิดได้เลือนหายไปพร้อม ๆ กับวิถีชีวิตชาวสวน ปัจจุบันพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เข้าถึงได้จากซอยจรัญจรัญสนิทวงศ์ 62 โดยผู้ที่อยู่อาศัยภายในซอยดังกล่าวและบริเวณรอบวัดเปาโรหิตย์ไม่ได้รวมตัวกันเป็นรูปแบบชุมชนตามระเบียบกรุงเทพมหานคร หากแต่มีกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนตามความเชื่อแบบจีนถิ่นจัดตั้ง “ศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์” ขึ้นเมื่อราว 45 ปีที่ผ่านมาในที่ดินเช่าซึ่งเป็นทรัพย์สินของตระกูลดิศกุล นับได้ว่าชุมชนศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์เป็นกลุ่มผู้อาศัยในย่านนี้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพิพิธภัณฑ์มากที่สุด หากแต่คนในละแวกนี้เองกลับยังไม่รู้ว่ามีพิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ข้างในโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ (สวัสดิ์ ฉัตรชัยรุ่งเรือง, 19 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

เขียนตระกูล: กลุ่มตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก

หากมองในภาพกว้าง การเขียนงานประเภทประวัติตระกูลได้ขยายตัวมาจากการเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สามัญชนนับตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยงานเขียนส่วนใหญ่เป็นงานเขียนเพื่อที่จะประกาศและแสดงออกถึงความภาคภูมิใจของปัจเจกชนที่ตนเองมีสายเลือดที่สืบทอดคุณสมบัติมาจากบรรพบุรุษที่ทำคุณงามความดี พัฒนาตนเองและนำความมั่นคงมาสู่ครอบครัว ตลอดจนเป็นผู้ที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงของสังคม สะท้อนให้เห็นความสำนึกในความสำคัญของสายตระกูลตนเองโดยมิได้กล่าวถึงเกียรติยศ แต่เป็นความภูมิใจที่เกิดจากคุณงามความดีของบรรพบุรุษ นอกจากนี้งานเขียนเกี่ยวกับประวัติตระกูลบุคคลต่าง ๆ ที่มีชีวิตอยู่ ได้มุ่งอธิบายถึงชีวิตของผู้เขียนที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตมาอย่างไร ต้องต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ และความยากลำบากมาเพียงใดจนสามารถที่จะประสบความสำเร็จในที่สุด ตลอดจนการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยศักยภาพของตนในฐานะผู้ที่มี

ความสามารถ มีความรู้และความสามารถในการแก้ปัญหาด้วยกำลังของตนเอง (วศิน ปัญญาวุธตระกูล, 2562: 38)

ประวัติตระกูลมักขยายไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม โดยได้เริ่มต้นขึ้นมานานแล้ว อย่างไรก็ตาม การศึกษาในเรื่องดังกล่าวมักเป็นเรื่องราวของตระกูลผู้นำซึ่งได้แก่ บรรดาขุนนางหรือเจ้าเมืองทั้งหลายที่ได้รับการแต่งตั้งให้ออกไปปกครองหัวเมืองต่าง ๆ นับจากสมัยรัชกาลที่ 4-5 เป็นต้นมา ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว ประวัติของครอบครัวและเครือญาติของตระกูลผู้นำดังกล่าวก็จะเป็นที่สนใจและนำมาตีพิมพ์ซ้ำในหนังสืออนุสรณ์ฌาปนกิจศพประจำตระกูลที่เกี่ยวข้องอยู่เสมอ แม้เรื่องประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติของประชาชนนั้นเพิ่งมีการเริ่มพูดถึงกันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2540 แต่ก็ยังมีการศึกษากันน้อยและมักเป็นประเด็นหนึ่งที่รวมอยู่กับเรื่องราวทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือวัฒนธรรมในระดับชาติมากกว่า (พรชัย นาคสีทอง และคณะ, 2563: 2-3)

นฤพร พานิชการ อาสาสมัครพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด เป็นคนทำพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มาตั้งแต่เริ่มต้น นฤพรเป็นคนที่เกิดและเติบโตในย่านบางพลัด จึงมีประสบการณ์และความทรงจำในพื้นที่ เห็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญตามยุคสมัยของย่านบางพลัด และเชื่อว่าการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของตระกูลต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์จะเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้พิพิธภัณฑ์มีความหมายและเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชน จุดเริ่มต้นที่ทำให้นฤพรสนใจอยากรู้เรื่องราวของกลุ่มตระกูลที่สำคัญในย่านคลองบางจาก ซึ่งเป็นคลองสำคัญที่ไหลผ่านวัดเปาโรหิตย์นั้นคือ ภาพถ่ายของจางวางสินและนางเชย บุญบงการ ผู้ล่วงลับที่อัดใส่กรอบไม้ขนาดใหญ่ติดตั้งไว้คู่กันอยู่ในห้องเล็ก ๆ ข้างห้องสมุดของโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ โดยเบื้องต้นทราบเพียงว่าท่านทั้งสองเคยเป็นเจ้าของสวนในย่านนี้ และเป็นผู้บริจาคเงินจำนวนสองแสนหนึ่งหมื่นบาท

เพื่อสร้างอาคารเรียนของโรงเรียนเทศบาลวัดเปาโรหิตย์เมื่อ พ.ศ. 2511 ความสงสัยในใจของนฤพรที่มีต่อบทบาทของตระกูลบุญบงการได้คลี่คลายลงหลังจากพยายามสืบค้นจนได้พบทายาทของตระกูลคือ นวรัตน์ วิศวเวที หลานสะใภ้ของจางวางสิน ซึ่งยังคงอาศัยอยู่ในบริเวณคลองบางจาก นวรัตน์ได้แนะนำหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเชย บุญบงการ” ให้ศึกษาค้นคว้า ทำให้ทราบว่าทายาทของจางวางสินยังมีบทบาทร่วมกันทำนุบำรุงโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์แห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน โดยร่วมกันตั้งเป็นกองทุนการศึกษาและสวัสดิการนักเรียนโรงเรียนเปาโรหิตย์ โดยให้ชื่อว่า “ทุนสิน-เชย บุญบงการ” (ใจรักษ์ พันธุ์หงส์, 2557: 7-8)

“เขียนตระกูล” เป็นชื่อส่วนต้นของหนังสือ “เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเชย บุญบงการ” ซึ่งเป็นหนังสือบันทึกรวบรวมเรื่องเล่าของวงศ์ตระกูลสองสาย ประกอบด้วยตระกูลบุญบงการและตระกูลดาระสวัสดิ์ ตระกูลสำคัญที่เก่าแก่ในย่านคลองบางจากและบางยี่ขัน หนังสือจัดทำขึ้นเพื่อให้ลูกหลานได้จดจำรำลึกถึงรากเหง้าของตระกูล ช่วยให้รู้จักวงศาคณาญาติและชาติกำเนิด มีความรักและภูมิใจต่อไปในชาติแผ่นดิน นอกจากนี้ หนังสือเล่มดังกล่าวยังได้รวบรวมบันทึกคำสอนคำอบรมของนางเชยในฐานะแม่ รวมถึงเทคนิคต่าง ๆ ในการดูแลที่อยู่อาศัยของคนโบราณ โดยไม่ได้เป็นหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ หนังสือมีเนื้อหาจำนวน 70 หน้า แบ่งออกเป็น 9 ส่วน อันประกอบด้วย 1) คำนำ 2) ประวัติคุณแม่เชย ดาระสวัสดิ์ 3) ประวัติคุณพ่อ จางวางสิน บุญบงการ 4) ผังตระกูล ดาระสวัสดิ์ 5) ประวัติวัดเปาโรหิตย์กับตระกูล 6) เกร็ดประวัติวัยต้นของแปดพี่น้องบุญบงการ 7) ตำราอาหาร กับข้าวบ้านเรา 8) ชื่อและที่อยู่ของชั้นลูกและชั้นหลาน 9) หน้าว่างสำหรับให้ลูกหลานเขียนประวัติ

เนื้อหาของหนังสือเป็นข้อมูลที่ได้รับการถ่ายทอดจากนางใจรักษ์ พันธุ์หงส์ (เสียชีวิตใน พ.ศ. 2561) บุตรสาวคนสุดท้องของจางวางสิน อดีตครู

โรงเรียนปทุมคงคา ในระหว่างปี 2553-2555 (เขียนเสร็จขณะอายุ 93 ปี) โดยมีนางนวรัตน์ วิศวเวที ลูกสะใภ้ของนางใจรักษ์ เป็นผู้รวบรวม มีการจัดพิมพ์หนังสือและจัดทำแผ่นซีดีแจกจ่ายญาติและผู้คุ้นเคยใน พ.ศ. 2557 โดยกองทุนเกษม-ศิริมา สุวรรณประสิทธิ์ งานชิ้นนี้นับเป็นงานบันทึกประวัติตระกูลที่ให้ภาพความสัมพันธ์ของผู้คนและเครือญาติในสังคมย่านบางพลัดอย่างมีชีวิตชีวา รวมถึงสภาพทั่วไปของเศรษฐกิจ อาชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ โดยเฉพาะในบริเวณคลองบางจาก ทั้งนี้ ใจรักษ์ พันธุ์หงส์ ผู้เขียนเป็นบุตรคนสุดท้องของจางวางสินและนางเชย โดยรับหน้าที่ดูแลบิดามารดาในยามชราภาพ จึงมีความใกล้ชิดกับจางวางสินและนางเชย นอกจากนี้ผู้เขียนมีอาชีพเป็นครูจึงคุ้นเคยกับการจดจำและหมั่นบันทึก มีการบันทึกประวัติของบรรพบุรุษและสาแหรกของวงศ์ตระกูลสายบุญบงการและสายดาระสวัสดิ์ ซึ่งเป็นสกุลเดิมของนางเชย บันทึกกล่าวถึงประวัติจางวางสินว่าได้เป็นจางวางมหาดเล็กในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม จนเสด็จในกรมฯ สิ้นพระชนม์ จางวางสินก็ได้ออกจากราชการมาประกอบอาชีพทำสวนทุเรียนในที่ดินปลายคลองบางจากบน

ในส่วนท้ายเล่มผู้เขียนได้ทิ้งหน้าว่างไว้จำนวนสามหน้าเพื่อให้ลูกหลานบันทึกความทรงจำดี ๆ ที่มีต่อบรรพบุรุษ ไว้อ่านกันภายในครอบครัวต่อไป แสดงให้เห็นถึงความคาดหวังของผู้จัดทำที่จะเห็นเรื่องราวของตระกูลยังคงได้รับการบันทึกและถ่ายทอดต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เขียนได้แสดงความคิดว่าการเขียนประวัติตระกูลนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งในการเขียนเรื่องราวของแผ่นดิน สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าประวัติศาสตร์ของครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นส่วนสำคัญในความหมายของการสร้างชาติ งานเขียนชิ้นนี้จึงเป็นงานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้คนธรรมดาในท้องถิ่นกรุงเทพฯ ที่แสดงให้เห็นถึงหน้าที่และคุณค่าของพลเมืองด้วย สอดคล้องกับข้อความในคำนำ “เขียนตระกูล” ของนวรัตน์ วิศวเวที ที่ระบุถึงคุณประโยชน์ของการขีดเขียนเรื่องราวและบันทึกไว้ให้ลูกหลานว่า

. . . ไม่ดีหรอกหรือที่เรามีญาติผู้ใหญ่ขีดเขียนและบันทึกไว้ให้พวกเรานานไปเราก็ยังได้จดจำได้รำลึกถึงรากเหง้าของตระกูล เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ประกอบด้วยร่างกาย สำนึกและจิตวิญญาณ ถ้าเราได้รู้จักแวดวงศาคณาญาติสังคมเราอย่างดี ก็ย่อมมีแต่คุณ เพราะเขียนตระกูลหลาย ๆ ตระกูลก็เป็นเหมือนเขียนแผ่นดิน (ใจรักษ์ พันธุ์หงส์, 2557: 1)

"เขียนตระกูล" แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของข้าราชการเกษียณซึ่งเป็นชนชั้นกลางในสังคมเมืองที่ยังรู้สึกว่าตนเองมีหน้าที่ต่อครอบครัวและแผ่นดิน การเล่าเรื่องในอดีตแฝงไว้ด้วยคำสอนที่ให้คุณค่ากับความขยัน อดทน หนักเอาเบาสู้ รู้จักทำมาหากิน ควบคู่ไปกับความรักชาติรักแผ่นดินเกิด หวังให้ลูกหลานรับรู้และมีความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ เรื่องเล่าในลักษณะ "สายเลือดย่อมข้นกว่าน้ำ" นี้ได้รับการถ่ายทอดท่ามกลางสภาวะที่สายสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมไม่สามารถทำหน้าที่เดิมของมันได้อีกต่อไปในโลกสมัยใหม่ด้วยเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป การแสวงหาประวัติศาสตร์จึงเป็นอีกหนทางหนึ่งที่ช่วยตอบคำถามถึงที่มาที่ไปและจุดมุ่งหมายในการดำรงอยู่ของมนุษย์และช่วยสร้างความหมายของตัวตนในสังคมเมือง ท่ามกลางความรู้สึกแปลกแยกและไม่มีรากเหง้าเป็นของตนเองของกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง (ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, 2543: 73)

นวรัตน์ วิศวเวที ได้ถ่ายทอดให้นฤพรฟังว่า ใจรักษ์ พันธุ์หงส์ มีความผูกพันกับวัดเปาโรหิตย์และโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์มาก เคยเล่าให้ฟังว่าตนยังทันเห็นเจ้าพระยามุขมนตรีมาทำบุญที่วัด ท่านเป็นชายที่มีบุคลิกสง่างามใจดีและไม่ถือตัว ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมชมชอบจึงตามท่านมาทำบุญที่วัดเปาโรหิตย์ด้วย เวลามาทำบุญเห็นพวกชาวสวนนำกระท้อนติดมามาฝากให้ท่านอยู่เสมอ นอกจากนี้นวรัตน์ยังได้แนะนำให้นฤพรได้ไปสนทนากับ นกุล พึ่งขำ อายุ 76 ปี ซึ่งเป็นหลานตาของจางวางสิน นกุลได้พาไปดูบ้านไม้สักตระกูลบุญบงการซึ่งเป็นบ้านหลังเดิมของบรรพบุรุษและเป็นบ้านเกิดของตนเอง ลักษณะเป็นบ้านไม้เข้าลิ้นยกพื้นมีใต้ถุน บ้านสามารถจุคนได้เป็นร้อยคน จัดงานแต่งงาน

ของสมาชิกในครอบครัวได้ ภายหลังบ้านหลังนี้ได้ปรับเป็นโรงงานน้ำมันมะพร้าวของครอบครัว และต่อมาก็ปล่อยขายไปให้กับนักธุรกิจโรงงานน้ำมันพืชตราเกสร นอกจากนี้ ที่ดินรอบบริเวณซอยจรัญสนิทวงศ์ 62 ทางที่จะเข้ามายังพิพิธภัณฑ์ยังเคยเป็นที่ดินมรดกที่จางวางสินแบ่งให้บุตรสาวสามคน ก่อนที่จะแบ่งขายไปให้กับผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยกลุ่มใหม่

จากการสืบค้นเรื่องตระกูลในย่านคลองบางจากทำให้ผู้ศึกษาได้พบกับกลุ่มคนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นกลุ่มแรก นอกเหนือไปจากเรื่องของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อธิราช เจ้าของวังบางจาก และบรรพบุรุษของตระกูลเปาโรหิตย์ที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมในบริเวณวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นเรื่องราวของบุคคลเพียงสองชุดที่สัมพันธ์กับคลองบางจากและปรากฏในเนื้อหาการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งนี้ กล่าวได้ว่า กลุ่มตระกูลบุญบงการได้ช่วยเชื่อมโยงให้เห็นถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในย่านนี้ ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ของการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์และเป็นช่องทางในการแสวงหาการสนับสนุนของผู้คนในชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นได้ต่อไป

ปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับงานพิพิธภัณฑ์

ผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับบทบาทและความสัมพันธ์ของกลุ่มตระกูลในชุมชนย่านคลองบางจาก เพื่อใช้เป็นข้อมูลเพื่อหาแนวทางความเป็นไปได้ในการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกับชุมชน โดยศึกษาวิจัยจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ที่ได้จากผู้อาวุโสในชุมชนและห้องสมุดโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ในขณะเดียวกันได้ดำเนินการศึกษาวิจัยภาคสนามจากการสำรวจพื้นที่รอบคลองบางจาก และกำหนดกลุ่มเป้าหมายสัมภาษณ์หลักคือ ผู้อาวุโสที่อยู่ในบริเวณคลองบางจากตอนปลายคลองและตอนกลางคลอง

การศึกษาเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจพื้นที่ โดยการเดินสำรวจ

ตามเส้นทางคลองบางจากและทำแผนที่ชุมชนขึ้น ผู้ศึกษาได้แบ่งเส้นทางออกเป็น 3 สาย ได้แก่ สายแรกเดินตามถนนเส้นในคลองบางจาก เดินเลาะจากวัดเปาโรหิตย์ข้ามไปตามคลองวัดทองบางจากเพื่อออกไปยังซอยจรัญสนิทวงศ์ 52 และเดินเลียบเส้นทางริมคลองข้างวัดใหม่เทพนิมิต มุ่งหน้าไปยังปากคลองซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดภคินีนาถ ส่วนสายที่สองเดินจากโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ตามถนนเส้นนอกไปตามถนนซอยจรัญสนิทวงศ์ 62 ไปทางทิศตะวันออก ผ่านทางด้านหลังโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ ซึ่งเป็นบริเวณที่รถยนต์ไม่สามารถสัญจรผ่านได้และผ่านชุมชนวัดภคินีนาถก่อนจะไปสิ้นสุดที่วัดภคินีนาถ และสายที่สามเดินจากวัดเปาโรหิตย์โดยใช้เส้นทางถนนซอยจรัญสนิทวงศ์ 62 ไปทางทิศตะวันตก จากนั้นเดินเข้าซอยจรัญสนิทวงศ์ 62 แยก 5 ผ่านบ้านตระกูลต่าง ๆ เช่น พึ่งขำ สุวรรณประสิทธิ์ บุญบงการ ก่อนที่จะเดินข้ามสะพานเฉลิมพระเกียรติถวายพ่อหลวงพระชนมายุครบ 80 พรรษา ไปยังชุมชนวัดสิงห์และตลาดกรุงธน

จากการสำรวจทำให้ผู้ศึกษาเห็นภูมิสถานและภูมินามที่สำคัญต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดที่ตั้งเป็นศูนย์กลางอยู่ในแต่ละชุมชน อันประกอบด้วยวัดสิงห์ วัดเปาโรหิตย์ วัดใหม่เทพนิมิต วัดทอง และวัดภคินีนาถ แต่ละวัดในย่านนี้แต่เดิมติดต่อสัมพันธ์กันด้วยคลองบางจากเป็นเส้นทางหลัก แม้ในเวลาต่อมาได้มีการตัดถนนเข้ามายังวัดแต่ละแห่ง แต่ก็ยังมีพื้นที่อีกเป็นจำนวนมากที่กลายเป็นที่ดินตาบอดรถยนต์เข้าไม่ถึง พื้นที่บางส่วนยังมีร่องรอยของสวนท้องร่องเดิมโดยเฉพาะบริเวณวัดใหม่เทพนิมิตและวัดทอง ที่สำคัญการสำรวจได้นำพาให้ผู้ศึกษาได้พบกับกลุ่มเป้าหมายสัมภาษณ์หลักคือ ผู้อาวุโสที่อยู่ในบริเวณคลองบางจากด้วย

การเก็บข้อมูลสัมภาษณ์หรือประวัติศาสตร์บอกเล่านั้น ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นผู้อาวุโส โดยแบ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่รู้จักจากการแนะนำ 4 ท่าน ประกอบด้วย 1) นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์ 2) สุคนธรส ทรัพย์ประดิษฐ์ 3) นกุล พึ่งขำ

4) ลัดดาวัลย์ พึ่งขำ และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่รู้จักขณะลงพื้นที่สำรวจ 5 ท่าน ประกอบด้วย 1) สุรพล ทรัพย์ประดิษฐ์ 2) พสุวัฒน์ คงศีล 3) ธีรยุทธ ปานเนตรแก้ว 4) สวัสดิ์ ฉัตรชัยรุ่งเรือง 5) เจษ นัยพินิจ ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยตั้งคำถามเพื่อขอความรู้สลับกับการสนทนากับผู้ให้ข้อมูล โดยคำถามครอบคลุมประเด็นในเรื่องสภาพพื้นที่ของคลองบางจาก ชีวประวัติของผู้ให้ข้อมูล ประวัติตระกูล บรรพบุรุษ บุคคลสำคัญในชุมชน วิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวสวน ศิลปหัตถกรรม และเทศกาลงานประเพณี ผู้ให้ข้อมูลทุกท่านต่างมีความผูกพันกับพื้นที่ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย มีภาพถ่าย หนังสืออนุสรณ์ ของสะสมเป็นส่วนประกอบในการให้ข้อมูลด้วยความกระตือรือร้นและความภาคภูมิใจ บางครอบครัวเห็นว่ามีญาติพี่น้องของตนที่สามารถให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้อีกก็ช่วยเหลือโดยสร้างกลุ่มไลน์เชิญญาติพี่น้องในตระกูลเข้ามาร่วมสนทนาด้วย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไปและเพิ่มเครือข่ายให้กับพิพิธภัณฑ์

จากข้อมูลสัมภาษณ์ช่วยให้ผู้ศึกษาได้ข้อมูลในเชิงลึก โดยทำให้ทราบว่าคลองบางจากเป็นคลองที่มีมาเก่าแก่กว่าคลองสายอื่นในย่านบางพลัดด้วยกัน ชื่อคลองบางจากที่ปรากฏในนิราศพระบาท ซึ่งถูกเรียกเป็นคลองขวางแสดงให้เห็นถึงลักษณะการวางตัวขวางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นตรงเข้ามาเป็นคลองตัน บางจากจึงเป็นคลองที่โดดเด่นที่สุดในย่านบางพลัด คลองบางจากแยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดภคินีนาถ ไหลมาตามวัดเปาโรหิตย์ วัดใหม่เทพนิมิต วัดสิงห์บริเวณกลางคลอง และมาสุดอยู่ที่บ้านปลายคลองบางจาก ซึ่งเป็นที่สวนดั้งเดิม คลองบางจากเป็นคลองตัน ไม่ได้เชื่อมโยงไปคลองอื่น ๆ อย่างคลองบางยี่ขันหรือคลองบางบำหรุ พื้นที่สวนตรงบ้านปลายคลองเดิมครอบคลุมพื้นที่ปัจจุบันอันเป็นที่ตั้งของธนาคารกรุงไทย สาขาสี่แยกสะพานกรุงธน หมู่บ้านสมชายพัฒนา และธนาคารออมสิน สาขาบางพลัด จากปากคลองบางจากมาถึงบ้านปลายคลอง พายเรือไม่น้อยกว่าครึ่งชั่วโมง ด้วยระยะทาง 800 เมตร คลองมีหลายเลี้ยวคดไปมา ลำคลองกว้างประมาณ 6 เมตร ขนาดเรือประทุน

สองลำหลีกกันได้ ถ้าน้ำลงหรือน้ำแห้งคลองตอนในยิ่งมีลักษณะเป็นเนินขึ้นสูงขึ้นก็จะยิ่งพายเรือออกไปยังปากคลองได้ยากลำบากต่อมาเมื่อมีการตัดถนนขึ้นพร้อมทั้งทำสะพานข้ามคลองบางจากทั้งบริเวณถนนจรัญสนิทวงศ์ วัดเปาโรหิตย์และวัดทอง สะพานข้ามคลองก็ต้องยกให้สูงเพื่อให้เรือประทุนลอดไปมาได้ (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์ อายุ 86 ปี ซึ่งเป็นผู้ที่มีอาวุโสสูงสุดในหมู่ผู้ให้ข้อมูล เล่าถึงคลองบางจากและวิถีชีวิตชาวสวนในย่านนี้ว่า ปลายคลองบางจากเป็นส่วนที่มีความสมบูรณ์ที่สุดของคลองทั้งสาย คนทำสวนไม่นิยมทำสวนในพื้นที่บริเวณปากคลองเนื่องจากต้องคำนึงถึงกระแสน้ำขึ้นน้ำลงของแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นหากคันดินไม่สูงพอ การทำสวนอาจจะไม่ได้ผลดีเท่าไหร่ ปากคลองจึงไม่มีคนทำสวน กลางคลองถึงปลายคลองเริ่มเป็นที่เนินสูงขึ้นเมื่อพื้นที่ลึกเข้ามาจากปากคลองมีสภาพของพื้นดินที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ ในที่สุดจึงทำให้ปลายคลองตัน อย่างไรก็ดี บริเวณปลายคลองเป็นพื้นที่ส่วนที่บรรพบุรุษเลือกแล้วว่าเหมาะแก่การทำสวนมากที่สุด ปลูกอะไรก็งอกงาม สวนกลางคลองก็สู้ปลายคลองไม่ได้ ปลายคลองมีสวนจำนวนมากปลูกทั้งทุเรียน กระท้อน ส้มโอ และสับปะรด ทั้งนี้ สวนในช่วง 70-80 ปีก่อนนิยมปลูกทุเรียนเป็นหลัก ทุเรียนเป็นพืชที่ต้องการการยกร่อง ต้องปลูกบนร่อง ไม่ให้น้ำขัง ถ้าเกิดฝนตกน้ำสามารถไหลผ่านไปตามร่อง อีกประการหนึ่ง ใบไม้ต่าง ๆ ที่ทับถมกันเป็นขี้เลน พอถึงฤดูแล้งก็ต้องลอกขี้เลนขึ้นมาไว้ที่โคนทุเรียน เรียกว่าลอกท้องร่อง ไม้ประดับของต้นทุเรียนคือต้นทองหลาง ถือเป็นไม้พี่เลี้ยงทุเรียนเพราะใบและรากต่างให้ไนโตรเจนเป็นปุ๋ยในตัวเอง กล่าวได้ว่า ดินที่เหมาะสมในการทำสวนทุเรียนอยู่ที่บางพลัด ในระยะแรกทุเรียนจึงปลูกอยู่แค่บางพลัด ยังไม่ได้ปลูกขึ้นไปถึงบางอ้อและนนทบุรี บางพลัดเปรียบเสมือนเป็นแหล่งสะสมแร่ธาตุของน้ำที่ไหลลงมาจากทางเหนือ พัดดินหินทรายมารวมไว้ ดินตรงนี้จึงเหมาะที่จะใช้ปลูกทุเรียนอย่างยิ่ง ผลไม้จากสวนจะถูกนำลงเรือไปขายที่ปากคลองเทเวศร์ ซึ่งเป็นตลาดประจำของเจ้าของสวนปลายคลองบางจาก ภายหลัง

เมื่อมีการตัดถนนเพิ่มขึ้นก็ทำให้ระบบนิเวศที่เหมาะแก่การทำสวนในบริเวณนี้ถูกทำลายไปอย่างน่าเสียดาย (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของผู้คนในย่านเกิดขึ้นในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ชาวบ้านแถวนี้มีการหลบภัยจากเครื่องบินทิ้งระเบิดโดยขุดหลุมหลบภัยกันเองไว้เป็นอุโมงค์ เมื่อได้ยินเสียงหวอเตือนภัยจากสถานีบางกอกน้อย สักพักก็จะได้ยินเสียงเครื่องบินทิ้งระเบิดบินมาทิ้งระเบิดที่สะพานพระรามหกเป็นประจำ เมื่อได้ยินเสียงเครื่องบินมาทุกครั้ง ชาวบ้านในย่านปลายคลองนี้จะมาหลบกันแถวหลังต้นหว้าใหญ่ บางครั้งมีทิ้งระเบิดพลาดมาลงที่บ้านชาวบ้านในละแวกนี้ด้วยจนเป็นหลุมขนาดใหญ่ บริเวณสะพานคลองบางจากบนถนนจรัญสนิทวงศ์ มีการนำท่อปูนมาเรียงไว้บนถนนเพื่อตัดทางลำเลียงของกองทัพญี่ปุ่นที่จะใช้มุ่งไปยังสะพานพระรามหก อย่างไรก็ดีในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองมีคนอพยพหนีสงครามหนีระเบิดกันมาจากฝั่งพระนครเข้ามาในพื้นที่สวนเข้ามาอาศัยญาติพี่น้องในแถบนี้กันมาก จากชุมชนที่คนน้อยบ้านน้อยกลายมาเป็นชุมชนเริ่มขยายตัวมากขึ้นพร้อมไปกับการพัฒนาเส้นทางเดินเข้าออกชุมชนด้วยวัสดุคอนกรีตในเวลาต่อมา (นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์, 5 กรกฎาคม 2565: สัมภาษณ์)

ในการศึกษาเกี่ยวกับตระกูลสำคัญในย่านคลองบางจากนั้น มีทั้งตระกูลที่ผู้ศึกษาสืบค้นได้ถึงถิ่นฐานบรรพบุรุษดั้งเดิมก่อนอพยพมายังย่านนี้ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 อันได้แก่ ตระกูลนาครทรรพและนัยพินิจที่มาจากย่านบางลำพู (เจษ นัยพินิจ, 28 ธันวาคม 2565: สัมภาษณ์) ตระกูลบุญบงการที่มาจากปลายคลองสามเสน ตระกูลฤทธิมัตที่มาจากแถบปากคลองบางกอกใหญ่ และตระกูลคงศีลที่มาจากสมุทรสาคร ต่อมาหลังจาก พ.ศ.2478 ก็มีกลุ่มตระกูลสมิตตินันทน์ ย้ายจากย่านวัดระฆังโฆษิตารามมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณปากคลองบางจากฝั่งใต้ ซึ่งตรงข้ามกับฝั่งของวัดที่ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางจากฝั่งเหนือ (พระธรรมถาวร, 2543: 41)

ในขณะเดียวกันก็มีตระกูลดั้งเดิมอีกหลายตระกูลที่ยังไม่สามารถสืบค้นย้อนไประบุถึงที่มาของบรรพบุรุษจากถิ่นอื่นได้ และบางตระกูลก็ได้อ้างถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านคลองบางจากตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังเช่นบันทึกของสวัสดิ์ อธิสุข ที่ได้ระบุถึงปู่ทวดนิรนามต้นตระกูลอธิสุขที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวคลองบางจากตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (บุญทรง อธิสุข, ม.ป.ป.: อัดสำเนา) นอกจากนี้ ยังมีตระกูลของฝ่ายเขยที่แต่งเข้ามา เช่น พันธุหงส์ พึ่งขำ และสุวรรณประสิทธิ์

จากการสัมภาษณ์พบว่า ผู้คนในย่านคลองบางจากส่วนใหญ่เดิมเป็นชาวสวนแทบทุกครอบครัว ทั้งครอบครัวตระกูลบุญบงการ อธิสุข ทรัพย์ประดิษฐ์ กาญจนกุญชร ใยพิมล สหาวุฒิ ปราโมทกะ รื่นเริงใจ รัตนะชื่น โพธิ์ประสิทธิ์ คงศีล และนัยพินิจ เป็นต้น โดยสวนผลไม้ที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจท้องถิ่นนี้คือสวนทุเรียน ในขณะเดียวกัน ก็มีกลุ่มขุนนางในรัชกาลที่ 6 ที่มีบทบาทสำคัญในท้องถิ่นด้วย อันได้แก่ ขุนชัพกิจวิจารณ์ (บุญเกิด คงศีล, พ.ศ. 2433-2520) ขุนปริมาณเขตวิถี (บุญรอด ฤทธิมัต, พ.ศ. 2438-2518) ขุนศรีสมบูรณ์ (พิณ ศรีสมบุญ, พ.ศ. 2438-2518) และขุนปลั่งประมวญภูมิ (ปลั่ง วิจิตรานุช, 2443-2494) เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มขุนนางนี้มีชื่อที่เรียงพ้องกันอย่างสละสลวย และบางท่านยังมีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกพัฒนาอสังหาริมทรัพย์รอบบริเวณถนนจรัญสนิทวงศ์และพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มขุนนางตระกูลนาครทรรพบริเวณปากคลองบางจากอันได้แก่ พระยาอดุลยเดชสยาเมศวรภักดีพิริยพาหะ (อุ้ย นาครทรรพ, พ.ศ. 2414-2484) และหลวงธุรนัยพินิจ (นพ นัยพนิจ, พ.ศ.2439-2524) รวมถึงปราชญ์คนสำคัญผู้เชี่ยวชาญวิชาภาษาบาลีอย่างนาวาอากาศเอกแย้ม ประพัฒน์ทอง (พ.ศ.2452-2528) หรือ “มหาแย้ม” ซึ่งเป็นคนปากคลองบางจากที่ได้รับความเคารพนับถือในชุมชน (ดุษฎี ประพัฒน์ทอง, 2553: 31-37)

แม้เรื่องราวประวัติตระกูลส่วนใหญ่อาศัยการบอกเล่า แต่หลายตระกูลในย่านคลองบางจากนิยมจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ด้วย

โดยผู้ศึกษาได้รับความช่วยเหลือจากนิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์และห้องสมุดโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์เปิดโอกาสให้ศึกษาค้นคว้าแหล่งข้อมูลดังกล่าวจำนวน 17 เล่ม[1] ทำให้พบว่าตระกูลต่าง ๆ แต่ละกลุ่มในคลองบางจากนั้นต่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่น โดยมีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติทั้งจากทางสายโลหิต การแต่งงาน และมีความสัมพันธ์ร่วมกันในด้านอื่น ๆ ภายในชุมชน เช่น การเป็นนักเรียนและศิษย์เก่าโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์หรือโรงเรียนวัดราชาธิวาส การมีศาสนสถานประกอบพิธีในเทศกาลงานประเพณีร่วมกันอย่างวัดเปาโรหิตย์และวัดภคินีนาถวรวิหาร และการดำเนินวิถีชีวิตชาวสวนในคลองสายเดียวกัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามแสดงให้เห็นถึงประเด็นสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของผู้คนในย่านคลองบางจากทั้งเรื่องภูมิปัญญาวัฒนธรรมการทำสวนท้องร่อง และบทบาทของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนทั้งกลุ่มขุนนาง กลุ่มชาวสวน กลุ่มช่างฝีมือ และกลุ่มคนจีน อัตลักษณ์สำคัญหนึ่งของผู้คนย่านคลองบางจากที่น่าสนใจคือ ความเป็นข้าราชการชาวสวน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเขียนของพระธรรมถาวรที่ระบุว่า ชาวบ้านบางจากดั้งเดิมเป็นชาวสวนแทบทั้งนั้น แม้เป็นข้าราชการก็เป็นข้าราชการชาวสวน คือเมื่อกลับจากทำงานแล้วก็ต้องมารดน้ำต้นไม้ ขึ้นหมาก ขึ้นมะพร้าว เป็นต้น นอกจากนี้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามยังทำให้เห็นว่าชุมชนแถบคลองบางจากมีผู้อาวุโสที่มีความรู้และเรื่องเล่าอยู่จำนวนหนึ่งที่มีความกระตือรือร้นในการให้ข้อมูลและความร่วมมือต่าง ๆ บางท่านพอทราบว่าผู้ศึกษามาจากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ก็ยินดีนำหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ของบุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่นมามอบให้ใช้ประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าจำนวนหลายเล่ม และบางท่านก็อาสาพาผู้ศึกษาออกสำรวจในชุมชนด้วยตนเอง ด้วยลักษณะความร่วมมือดังกล่าวที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนี้ทำให้เห็นแนวโน้มว่าการมุ่งทำงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยอาสาสมครพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นร่วมกันชุมชนก็น่าจะเป็นการสร้างพื้นฐานความร่วมมือที่ดี

ระหว่างกันได้และเป็นช่องทางหนึ่งที่จะนำไปสู่กิจกรรมการมีส่วนร่วมอื่นๆ ต่อไป

แนวทางสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน

วิธีการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนับเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะนำมาใช้สนับสนุนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านคลองบางจากร่วมกันระหว่างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด กับผู้คนในชุมชนย่านคลองบางจากนับเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมระหว่างกันไปโดยธรรมชาติ คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการเล่าเรื่องให้ข้อมูลกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในขณะที่ฝ่ายพิพิธภัณฑ์เองก็พยายามที่จะเป็นฝ่ายเดินเข้าหาและให้ความใกล้ชิดกับชุมชน ผลจากการศึกษาเรื่องราวของตระกูลต่างๆ ภายในย่านคลองบางจากจากหนังสือ “เขียนตระกูล” นั้น ผู้ศึกษาเห็นว่าอัตลักษณ์ความเป็นข้าราชการชาวสวนของผู้คนในย่านคลองบางจาก ทั้งจากตัวอย่างของจางวางสินและขุนนางท่านอื่น ๆ เป็นประเด็นเริ่มต้นสำคัญที่สามารถนำมาใช้พัฒนาเป็นข้อมูลที่ช่วยสื่อสารเรื่องราวของชุมชนย่านคลองบางจากและพื้นที่โดยรอบได้ในมิติของท้องถิ่นที่ชัดเจนและลุ่มลึกมากยิ่งขึ้นให้กับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด ไม่ว่าจะด้วยรูปแบบการจัดแสดงนิทรรศการ การทำเส้นทางเรียนรู้ภายในย่าน การจัดเวทีเสวนา การเวิร์คชอปเกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญาของสวน รวมถึงการร่วมจัดกิจกรรมส่วนหนึ่งในเทศกาลประจำปีของศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์ในช่วงฤดูหนาว และออกไปจัดกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับตระกูลภายในย่าน เช่น ตลาดกรุงธนของตระกูลอธิสุข

ทั้งนี้ ด้วยเนื้อหาสาระของการศึกษาและนำเสนอเรื่องราวตระกูลต่างๆ ภายในย่าน จะช่วยชักนำให้ลูกหลานในตระกูลต่าง ๆ และผู้คนในย่านเข้ามาสู่กระบวนการทำงานร่วมกันกับพิพิธภัณฑ์ได้ง่ายและใกล้ชิดขึ้น พิพิธภัณฑ์เองก็ต้องมีบุคลากรที่จะกำหนดและดำเนินกระบวนการทำงาน

กับกลุ่มต่าง ๆ ให้ต่อเนื่อง ส่งเสริมผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชน เชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกับสถานศึกษาทั้งในระดับพื้นฐานและอุดมศึกษา ที่สำคัญกรุงเทพมหานครและสำนักงานเขตบางพลัดต้องส่งเสริมงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอย่างจริงจัง โดยสนับสนุนการกระจายอำนาจให้ภาคประชาชนในท้องถิ่นเข้าร่วมเป็นคณะทำงานบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามเจตนารมณ์เบื้องต้นของกรุงเทพมหานคร ด้วยแนวทางดังกล่าวนี้ผู้ศึกษาเชื่อว่าจะช่วยเปิดโอกาสให้ชุมชนรอบ ๆ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มตระกูลต่าง ๆ ได้เข้ามา “เขียนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ให้เข้มแข็งและยั่งยืนได้ด้วยพลังของท้องถิ่น

เชิงอรรถ

[1] บหนังสืออนุสรณ์ผู้วายชนม์ของคนในย่านคลองบางจากจำนวน 17 เล่ม ได้แก่

1. พุทธวิธีครองใจคน พิมพ์อุทิศในการฌาปนกิจศพ คุณพ่อเยื้อน ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2445-2498) ณ เมรุวัดเปาโรหิตย์ วันที่ 16 ธันวาคม 2499
2. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ นางกลีบ เปาโรหิตย์ (พ.ศ. 2424-2515) ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 29 มีนาคม 2516
3. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนศรีสมบูรณ์ (พิณ ศรีสมบุญ, พ.ศ.2438-2518) ณ ฌาปนสถานวัดมกุฏกษัตริยาราม อังคารที่ 17 มิถุนายน 2518
4. วิธีประกอบอาหารมังสวิรัติ โดย พระยาภะรตราชสุพิธฯ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์โท ขุนปริมาณเขตวิถี (บุญรอด ฤทธิมัต, พ.ศ. 2434-2523) ณ เมรุวัดตรีทศเทพ วันเสาร์ที่ 21 มีนาคม 2524
5. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายทองเอิบ ใยพิมล ต.ม. (พ.ศ. 2463-2537) เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 29 ตุลาคม 2537
6. งานพระราชทานเพลิงศพ แม่ชีอาบ ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2451-2537) เป็นกรณีพิเศษ ณ ฌาปนสถานวัดรวกบางบำหรุ วันที่ 6 พฤษภาคม 2538
7. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาวาอากาศเอกสุรทิน เปาโรหิตย์ (พ.ศ. 2498-2538) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 28 กันยายน 2538

8. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเกษม สุวรรณประสิทธิ์ ปม., ทช. (พ.ศ. 2475-2552) ณ เมรุหลวง หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 21 มีนาคม 2539
9. อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) นางลำใย บางยี่ขัน (พ.ศ. 2452-2542) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 22 มกราคม 2543
10. อมตธรรมานุสรณ์ ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่วงษ์ ทรัพย์ประดิษฐ์ (พ.ศ. 2448-2545) ณ ฌาปนสถานวัดภคินีนาถวรวิหาร วันเสาร์ที่ 6 กรกฎาคม 2545
11. อนุสรณ์การพระราชทานเพลิงศพ นางปุ่ย วิธีสอน (พ.ศ. 2473-2546) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันอาทิตย์ที่ 6 กรกฎาคม 2546
12. (อายุ 88 ปี) วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2547
13. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณพ่อกมล สุขสำราญ (พ.ศ. 2468-2545) ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร วันที่ 31 มีนาคม 2547
14. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายฉิม ชอบธรรม ต.ม. (พ.ศ. 2475-2548) อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกาญจนบุรี ณ เมรุวัดภคินีนาถ วันพฤหัสบดีที่ 15 ธันวาคม 2548
15. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางมาลัย สุนทรชาติ (พ.ศ. 2482-2552) ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร วันอาทิตย์ที่ 27 กันยายน 2552
16. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางนงเยาว์ กิจพันธ์ (พ.ศ. 2475-2552) ณ วัดวิมุตยาราม วันอาทิตย์ที่ 29 พฤศจิกายน 2552
17. ที่ระลึกพิธีพระราชทานเพลิงศพ นายสุรพันธ์ บุญบงการ (พ.ศ. 2481-2551) ณ วัดภคินีนาถวรวิหาร วันที่ 10 เมษายน 2553

บรรณานุกรม

กชพรรณ ปิ่นบุบผา. “การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ภายใต้แนวคิด แหล่งเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม.” รายงานการค้นคว้าอิสระหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง) [PDF files], เข้าถึงเมื่อ 10 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก http://www3.ru.ac.th/mpa-abstract/files/2560_1561117703_6014830060.pdf (2560).

ใจรักษ์ พันธุ์หงส์. (2557). *เขียนตระกูล บุญบงการ-ดาระสวัสดิ์ จางวางสิน-นางเชย บุญบงการ.* ม.ป.ท.: กองทุนเกษม- ศิริมา สุวรรณประสิทธิ์.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2543). การท่องเที่ยวไทย : อุตสาหกรรมขาย ‘สังคมอุดมคติ’ ในโลกทุนนิยม,” *วารสารธรรมศาสตร์,* 20 (3), 2543.

ดุษฎี ประพัฒน์ทอง. (2553). *ร้อยปีชาตกาล อาจารย์แย้ม ประพัฒน์ทอง*. กรุงเทพฯ: คณะบุตริดา-หลาน ตระกูลประพัฒน์ทอง.

นวลศิริ เปาโรหิตย์. (2560). *เจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิท่านน้อยเปาโรหิตย์ และเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์).

บุญช่วย โกษะ และคณะ. (2553). *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: สำนักวัฒนธรรม กีฬา และการท่องเที่ยว กรุงเทพมหานคร.

บุญทรง อธิสุข. (ม.ป.ป.). บรรพบุรุษและญาติพี่น้องของสายสกุลอธิสุข. ม.ป.ท., ม.ป.พ. (อัดสำเนา)

ปณิตา สระวาสี และ ชีวสิทธิ์ บุณยเกียรติ. (2557). *คนทำพิพิธภัณฑ์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ปณิตา สระวาสี. (2561). พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร เขตบางพลัด. สืบค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2565, จากเว็บไซต์: https://db.sac.or.th/museum/museum-detail/1490.

พรชัย นาคสีทอง และคณะ. (2563). *ประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบ*

สงขลา (รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์). สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

พระธรรมถาวร. (2543). คำไว้อาลัยของวัดภคินีนาถวรวิหารแก่คุณรังสิต พันธุมสุต. ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายรังสิต พันธุมสุต.* ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

มนัญญา นวลศรี. (2554). *แนวทางในการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานครให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ยงยุพลักษณ์ เกษมสันต์, ม.ร.ว. (2562). แพเจ้าจอม เจ้าจอมมารดาคนแรกของรัชกาลที่ 4. นนทบุรี: ธรรมสาร.

โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์, (2565). ประวัติโรงเรียนวัดเปาโรหิตย์. สืบค้นจากเว็บไซต์โรงเรียนวัดเปาโรหิตย์ http://school. bangkok.go.th/paorohit/history.html

วศิน ปัญญาวุธตระกูล. (2562). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: วิถีการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ศิริพร ศรีสินธุ์อุไร (บก.). (2551). พิพิธภัณฑ์บันทึก : ทบทวนบทเรียนจากการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

สด แดงเอียด. (2561). *ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัดภคินีนาถวรวิหาร.* กรุงเทพฯ: อารักษ์อัก ษรากรุ้ป.

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2562). *หนังสือที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานประจำปี 2562.* กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.

สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์. (2551). บ้านไหล่หินกับ การสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. ใน ศิริพร ศรีสินธุ์อุไร (บก.). *พิพิธภัณฑ์ภาคสนาม ประสบการณ์จากคนลองทำ*, (น.118-158). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

อลงกรณ์ จุฑาเกตุ. (2556). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต : พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาตลอดชีวิตและการพัฒนามนุษย์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สัมภาษณ์

เจษ นัยพินิจ. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2565.

นิวัฒน์ ทรัพย์ประดิษฐ์. สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2565.

พิมพร ศิริศักดิ์, อดีตหัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตบางพลัด. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2565.

ระพีพัฒน์ เกษโกศล, เลขานุการคณะกรรมาธิการการท่องเที่ยว สภาผู้แทนราษฎร. สัมภาษณ์, 12 กันยายน 2565.

สวัสดิ์ ฉัตรชัยรุ่งเรือง, ผู้จัดการศาลเจ้าวัดเปาโรหิตย์. สัมภาษณ์, 19 กรกฎาคม 2565.

การทบทวนความเข้าใจในเรือนพื้นถิ่น “ชาวเขา” ในประเทศไทย: กรณีศึกษาเรือนชาวเมี่ยน หมู่บ้านภูลังกา

Reexamining the Understanding of Vernacular House of “Hill Tribes” in Thailand: a Case of Iu Mien House in Phulangka Village

สุชล มัลลิกะมาลย์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Suchon Mallikamarl
Faculty of Architecture, Kasetsart University
Email: suchon.ma@ku.th

วันรับบทความ: 8 ตุลาคม 2566 (Received October 8, 2023)
วันแก้ไขบทความ: 10 พฤศจิกายน 2566 (Revised November 10, 2023)
วันตอบรับบทความ: 15 ธันวาคม 2566 (Accepted December 15, 2023)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนสถานะความรู้ในเรือนพักอาศัยของชาวเมี่ยนที่ถูกอธิบายทั้งในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และจากข้อมูลการสำรวจของนักมานุษยวิทยาในช่วงปี 1950-1970/ 2493-2513 งานวิจัยได้ใช้หมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา จังหวัดพะเยา (ในอดีตเป็นจังหวัดเชียงราย) เป็นกรณีศึกษาเนื่องจากในอดีตเป็นหมู่บ้านที่มีความสำคัญในเชิงการเมืองการปกครอง ในการทำความเข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเรือนและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การศึกษาได้ใช้ข้อมูลจาก 3 แหล่ง คือ 1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ 2. รายงานการสำรวจของนักมานุษยวิทยา และ 3. ข้อมูลความทรงจำของ

ชาวเมี่ยนผู้ซึ่งเกิดและโตในพื้นที่ การวิเคราะห์เอกสารจากหอจดหมายเหตุช่วยให้งานวิจัยเข้าใจบริบททางสังคมทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาที่ชาวเมี่ยนเริ่มตั้งถิ่นฐานและรูปแบบความสัมพันธ์กับเจ้าผู้ปกครองนครน่านและถึงสยาม รายงานการสำรวจของนักมานุษยวิทยาที่ลงภาคสนามช่วยให้ข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพที่เกิดจากการเก็บข้อมูลอย่างมีระเบียบวิธี และให้ข้อมูลเชิงลึกของรูปแบบเรือน ข้อมูลข้างต้นถูกใช้ตรวจสอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และอภิปรายร่วมกับข้อมูลความทรงจำชาวเมี่ยนที่เกิดและโตในหมู่บ้านภูลังกา กระบวนการนี้ช่วยให้งานวิจัยได้เข้าใจประสบการณ์การอยู่อาศัยโดยตรงและเหตุผลเชิงปฏิบัติของการใช้งานสถาปัตยกรรม เมื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้กับสถานะความรู้ของการศึกษา พบว่ามิติที่ขาดหายไปในสถานะความรู้ปัจจุบัน คือ 1. สถาปัตยกรรมในฐานะพื้นที่ทางการเมืองการปกครองของกลุ่มชาติพันธุ์ อนึ่งนักวิชาการมีแนวโน้มที่จะจำกัดมุมมองการใช้พื้นที่ภายในเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์อยู่เพียงแค่กิจกรรมทางการเกษตรและ พิธีกรรมเท่านั้น และ 2. สถานการณ์ความไม่สงบของสังคมที่ส่งผลต่อขีดจำกัดของการปลูกเรือนพักอาศัย มีหลายกรณีที่ผู้ศึกษาไม่ได้แจกแจงสถานการณ์ในขณะที่ตนเองลงพื้นที่ เช่นการลงพื้นที่เก็บข้อมูลในภาวะสงครามเย็นที่ผู้ถูกศึกษากำลังอยู่ในสถานะของการหนีภัยสงคราม

คำสำคัญ: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น, ประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์, อิ้วเมี่ยน, ภูลังกา

Abstract

The research attempts to reexamine the understanding of the house and settlement of Iu Mien, a people of highland region, described in the field of vernacular architecture and in the ethnographic survey report during 1950-70. The study used Phulangka village, an important Iu Mien village that lasted until

1968 as a case study and seek to understand conditions that played important roles on house and settlement pattern. The research materials derived from 3 different sources: 1. National Archives of Thailand, 2. Anthropological Archive, and 3. Memories of Iu Mien informants, whose born and raised in Phulangka village. The analysis of document from National Archives contextualizes socio-economic conditions of Iu-Mien during their sojourn from Laos, established political relation to Nan Court and Siam. The ethnographic and field reports provide both quantitative and qualitative data that were collected methodically and in-dept perspective through the anthropological lenses. Above information were reverified and discussed which Iu Miens who were native to Phulangka, the direct experience of village life and their practical reason were revealed. Upon comparing the studying results against state of the art, the research found 2 important missing aspects: Firstly, the lack of political dimension on an explanation of a (vernacular) house. By the term "political" the research means an activity that relates to administration and governance. The utilization of an ethnic house was previously seen limited to agricultural and ritual notions. Secondly, the circumstance of people in research fieldwork was un-declared, e.g., sometime the fieldworks were carried out during the cold wars in which peoples were in the state of war refugee.

Keywords: Vernacular Archietecture, Ethnohistory, Iu-Mien, Phulangka

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

เรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง หรือที่มักจะถูกเรียกว่า “เรือนชาวเขา” เป็นวัตถุทางการวิจัยที่สำคัญที่ช่วยในการพัฒนาความรู้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในประเทศไทย การรับรู้และความเข้าใจในเรือน “ชาวเขา” นี้อาจจะพอจำแนกได้ 3 ชุดความคิด 1) เรือน“ชาวเขา”เป็นสิ่งปลูกสร้างของกลุ่มชนด้อยวัฒนธรรม แนวคิดข้างต้นนี้โดยมากมาจากนักสำรวจในยุคอาณานิคม และนักเขียนก่อนพัฒนาการของศาสตร์มานุษยวิทยาในประเทศไทย (ดู Archer, 1891; Richardson และ McLoed, 1869 ใน Grabowsky และ Turton, 2003; Scott, 1900; Le May, 1926 เป็นต้น) 2) เรือน “ชาวเขา” สะท้อนถึงคติความเชื่อและวิถีชีวิตเฉพาะตัว กระบวนความคิดในกลุ่มนี้เป็นผลลัพธ์มาจากการศึกษาในรูปแบบชาติพันธุ์วรรณนา (Ethnography) ของทั้งนักมานุษยวิทยาทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการศึกษาเรือน “ชาวเขา” ภายใต้ศาสตร์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นอย่างมาก (ดู Hanks et al., 1964; Miles, 1967; Geddes, 1976 เป็นต้น) และ 3) เรือน “ชาวเขา” แสดงถึงภูมิปัญญา ความเข้าใจในธรรมชาติและการบริหารทรัพยากรสิ่งแวดล้อม แนวคิดในกลุ่มนี้ก่อรูปมาจากปฏิกิริยาตอบโต้ต่อคำกล่าวอ้างที่ว่า “ชาวเขา” ด้อยวัฒนธรรมและเป็นพวกตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งแนวคิดนี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาในกลุ่มของ นักทฤษฎีทางการเมืองและสิ่งแวดล้อม และนักมานุษยวิทยา (ดู van Roy,1971; Kunstadter, 1978; Anderson, 1993 เป็นต้น)

บทความวิจัยนี้จะย้อนกลับไปทบทวนความเข้าใจในเรือนพักอาศัยในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่เรียกตัวเองว่า “อิ้วเมี่ยน” หรือ ที่ก่อนหน้านี้ถูกทางราชการไทยเรียกว่าชาว “เย้า” นักภาษาศาสตร์จัดอิ้วเมี่ยนอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูล “ม้ง-เมี่ยน” (Hmong-Mien) เชื่อว่าแต่เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีน และต่อมาอพยพลงใต้มาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์เนื่องจากความขัดแย้งในประเทศจีนตอนล่าง การอพยพเกิดขึ้นหลายระลอก เอกสารชาติพันธุ์วรรณนาในสมัยราชวงศ์ชิงชื่อ Miao Album นี้มีหลายฉบับ บางฉบับ

จำแนกกลุ่มคนที่ไม่ใช่ชาวฮั่นออกมา 83 กลุ่ม บางฉบับมี 53 กลุ่ม กลุ่มคนในภาพเขียนประกอบไปด้วย ม้งกลุ่มต่างๆ (Miao) จ้วง (Zhuang) คนเย้า (Yaoren) เป็นต้น คำว่า “คนเย้า” ถูกเขียนด้วยอักษรจีน 2 ตัว “*瑶人*” ซึ่งอ่านว่า “เย้า-เหริน” โดยบรรยายถึงคนกลุ่มนี้ไว้ว่า “คนเย้ามาจากมณฑลกวางสี เมื่อพวกเขาเลือกถิ่นที่จะทำการตั้งถิ่นฐาน มันจะต้องอยู่ในบริเวณที่มีลำน้ำเสมอ พวกเขาเก็บพืชสมุนไพรเวลาขึ้นไปบนภูเขา พวกเขาดูมีสุขภาพดีอยู่ตลอดเวลา...” (Tapp and Cohn, 2003: 38) อย่างไรก็ตามตัวอักษรจีนข้างต้น 2 ตัวนี้ ถ้าถูกอ่านโดยคนเย้าเองจะออกเสียงว่า “อิ้ว-เมี่ยน” โดยคำว่า “เมี่ยน” มีความหมายแปลว่า “คน” เช่นเดียวกับคำว่า “เหริน” (ดู Cushman, 1970; Alberts, 2006) ส่วนสยามถอดเสียงคำนี้ออกมาเป็น “เย้าหยิน” (ดูหัวข้อ 6. หลักฐานลายลักษณ์จากหอจดหมายเหตุ) การศึกษาในประเทศไทยหลังปี 2540 เป็นต้นมา มีความพยายามจะใช้คำว่า อิ้วเมี่ยน หรือเรียกสั้นๆ ว่า เมี่ยน เข้ามาแทนคนว่าเย้าเพราะถือว่าเป็นคำที่ใช้เรียกตัวเองและมีความเหมาะสมมากกว่า

ภาพลักษณ์จากการบันทึกถึงเรือนชาวเมี่ยนในประเทศไทยให้ภาพของอาคารทรงโรงที่มีโครงสร้างทำด้วยไม้หรือไม้ไผ่ (ภาพประกอบที่ 1, 2, และ 3) มีวัสดุมุงเป็นวัสดุธรรมชาติ เป็นอาคารกึ่งชั่วคราวเพื่อให้ สอดคล้องกับความเชื่อที่ว่า “ชาวเขา” ย้ายที่อยู่อาศัยตามถิ่นฐานที่ทำกินหรือที่ถูกเรียกกันว่า“การทำไร่เลื่อนลอย” (Kunstadter, 1978: 8; Spencer, 1966) การศึกษาลักษณะนี้ยังไม่ได้เสนอประเด็นที่กว้างไปกว่าเรือนในสังคมเกษตรกรรมที่ยังไม่ได้ลงหลักปักฐานถาวร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1) เพื่อทบทวนความรู้และขีดจำกัดในความเข้าใจในเรือนของชาวอิ้วเมี่ยน ภายใต้ชุดความรู้ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น โดยใช้ข้อมูลจากหอจดหมายเหตุ การเก็บข้อมูลของนักสำรวจและนักวิชาการ โดยอธิบายร่วมกับข้อมูลความทรงจำ

2) เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อเรือนและการตั้งถิ่นฐานของชาวอิ้วเมี่ยนบ้านภูลังกา โดยเฉพาะปัจจัยทางการเมือง เนื่องจากหมู่บ้านภูลังกาเป็นศูนย์กลางของโครงข่ายการปกครองของกลุ่มหมู่บ้าน

ระเบียบวิธีวิจัย

ข้อมูลตั้งต้น (Input): ข้อมูลจากรายงานการสำรวจของนักมานุษยวิทยาประกอบไปด้วย การบรรยาย และภาพถ่ายเก่า ที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐาน, เรือน, และการอยู่อาศัยของชาวเมี่ยนในเทือกเขาภูลังกา และการเก็บข้อมูลในหอจดหมายเหตุ

ปัจจัยและตัวแปร (Variables): ปัจจัยและตัวแปรที่ถูกระบุไว้ว่ามีอิทธิพลต่อรูปแบบของเรือนในการสำรวจของนักมานุษยวิทยาประกอบไปด้วย การจัดการครัวเรือนระบบเครือญาติ, คติความเชื่อ, และเกษตรกรรม ปัจจัยและตัวแปรที่ยังไม่ได้ถูกศึกษาแต่อาจจะมีผลต่อรูปแบบของเรือนและการตั้งถิ่นฐาน ประกอบไปด้วย สภาวะทางสังคมและการเมือง ข้อจำกัดและความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งปัจจัย 2 ประการนี้จะถูกอภิปรายร่วมกับการสำรวจข้อมูลความทรงจำ

กระบวนการ (Process): ข้อมูลตั้งต้นจะถูกอภิปรายร่วมกับข้อมูลความทรงจำของชาวเมี่ยนที่เคยมีประสบการณ์เกิดและโต ใช้ชีวิตสมัยภูลังกา

ผลผลิต (Output): ผลผลิตโดยตรงของงานวิจัยเกิดจาก 1) ข้อมูลที่เก็บได้ทั้งในพื้นที่ เช่นข้อมูลความทรงจำ และภาพถ่ายเก่า และ 2) ข้อมูล

จากในหอจดหมายเหตุ จะถูกนำไปใช้ในการจัดนิทรรศการเคลื่อนที่ และการเสวนา

ผลลัพธ์ (Outcome): ชุดคำอธิบายใหม่และความเข้าใจเกี่ยวกับเรือนของชาวเมี่ยนผ่านสายตาของคนใน

สถานภาพความรู้เกี่ยวกับเรือนอิ้วเมี่ยน

งานเขียนชาติพันธุ์วรรณนาเกี่ยวกับเมี่ยนที่เก่าที่สุดที่เป็นภาษาไทยเท่าที่พบเป็นงานของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเรื่อง “ว่าด้วยคนป่าชาติต่างๆ” ตีพิมพ์ใน วชิรญาณวิเศษ ในช่วงปี ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีน่าจะเขียนงานชิ้นนี้จากประสบการณ์การเดินทางไปปราบฮ่อ ครั้งที่ 3 กับ ครั้งที่ 4 ใน (พ.ศ. 2426 และ พ.ศ. 2428)

> *“เย้าทั้ง 2 จำพวกนี้อาไศรยอยู่ในดินเมืองไลก็มี ชอบอยู่บนเขา ปลูกโรงอยู่เหมือนโรงจีนแต่โรงนั้นเป็นโรงเตี้ย แลอยู่กับพื้นดิน ยกร้านขึ้นเฉพาะการเป็นเตียงนอนเท่านั้น หลังคาโรงนั้นมุงด้วยหญ้าคา แลตัวโรงทำด้วยไม้ไผ่แลไม้จริงก็มี”*

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการสร้างจินตภาพ และการให้คำจำกัดความเกี่ยวกับเรือน

“ชาวเขา” ที่ส่งผลต่อการรับรู้ของสังคมในวงกว้าง โดยทั่วไปมีจุดเริ่มต้นมาจากงานเขียนของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ จำนวน 3 เล่มประกอบไปด้วย 30 ชาติในเชียงราย (2493), ชาวเขาในไทย (2507), Hill Tribes of Siam (1963) โดยเล่มสุดท้ายเป็นหนังสือภาพถ่าย ขาว-ดำ มีคำอธิบายประกอบเป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ลงบนกระดาษอาร์ตมันอย่างดี ในหนังสือ 30 ชาติในเชียงราย บุญช่วย ให้คำจำกัดความถึงแบบแผนของเรือนชาวเมี่ยนว่า

“เย้าตั้งบ้านเรือนอยู่บนไหล่เขาที่มีน้ำบริบูรณ์... บ้านของชาวเย้ามีแบบแปลนคล้ายกันแทบทุกบ้านคือ มีประตูเข้าบ้าน ทางซ้ายมือยกร้านเป็นห้องรับแขก และห้องนอนติดกันไป มีเตาไฟอยู่ 2 เตา คือเตาข้างหน้าใช้สำหรับตั้งกาน้ำรับแขกทำอาหาร เตาหลังทำอาหารให้สัตว์เลี้ยง มีครกตำข้าวอยู่ในบ้าน ตามพื้นดินปรับดินให้เรียบเสมอกัน บางบ้านไม่ยกร้านใช้หนังสัตว์ปูลงบนพื้นดินและนอนกับพื้น ทำแท่นบูชาหรือหิ้งดวงวิญญาณบรรพบุรุษไว้ภายในบ้านทุกหลังคาเรือน ทำโรงม้า ยุ้งข้าว คอกหมู เล้าไก่ไว้รอบบ้าน โดยต่อชายคาจากตัวบ้านออกไป บางบ้านทำไว้ต่างหาก” (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2498, พิมพ์ซ้ำ 2551: 299)

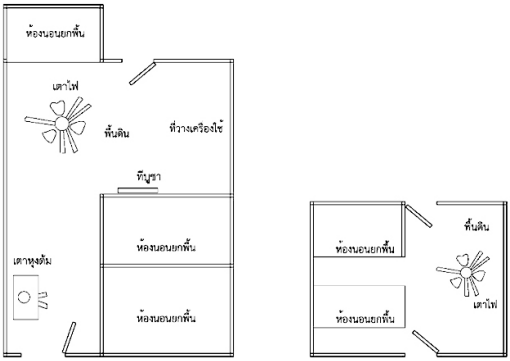

ภาพประกอบที่ 1 ผัง เรือนเมี่ยน (ปรับปรุงจาก บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2498)

วิธีการบรรยายถึงแบบแผนของเรือนในงานเขียนของบุญช่วย ถูกอ้างอิงและใช้ซ้ำ ซึ่งพบสืบเนื่องมาจวบจนถึงปัจจุบัน เช่น ชาวเขา (ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2518); ชาวเขาเผ่าเย้า (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ, 2518); ชาวเขาเผ่าเย้า (คณะทำงานโครงการคลังปัญญางานพัฒนา

ชาวเขา, 2555) ตลอดมาจนถึงงานเขียนในศาสตร์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่สำคัญเล่มหนึ่งของ ระวิวรรณ โอฬารรัตน์มณี (2556) รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์ ส่วนงานที่มีอิทธิพลในโลกภาษาอังกฤษคือ งานของ Gordon Young, *Hill Tribes of Northern Thailand* (1969) ถูกอ้างถึงในหนังสือภาษาอังกฤษหลายเล่ม *The Hill Tribes of Northern Thailand: a Study* (Patya Saihoo, 1963)

หนังสือ P*eoples of the Golden Triangle* โดย Paul และ Elaine Lewis (1984) เป็นอีกหนึ่งงานที่ใช้โครงสร้างในการบรรยายคล้ายคลึงกับงานของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ และงานของ Young แต่หนังสือเล่มดังกล่าวนี้ได้รับความร่วมมือจากช่างภาพมืออาชีพที่เชี่ยวชาญการถ่ายภาพกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาช่วยสร้างภาพให้เกิดบรรยากาศ และจินตนาการถึงกลุ่มชนที่บริสุทธิ์ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างไกลความเจริญ (ดูภาพประกอบที่ 2) Hjorleifur Jonsson นักมานุษยวิทยาชาว Icelandic ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมเมี่ยนได้วิพากษ์หนังสือเล่มนี้ว่า เป็นเพียงแค่ความพยายามในการสร้างธีมสมมติง่ายๆ (basic theme) เพื่อต้องการแค่ให้คนจดจำในสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง ให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม (Jonsson, 2000: 226)

ภาพประกอบที่ 2 เรือนเมี่ยน
(Lewis 1984)

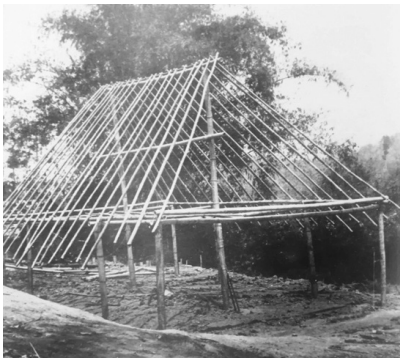

ภาพประกอบที่ 3 โครงสร้างเรือนเมี่ยน
(Srisavasdi, 1963)

Annie Hubert นักมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอาหารของอิ้วเมี่ยนในภาคเหนือของประเทศไทย ได้สำรวจเก็บข้อมูลในจังหวัดเชียงรายในช่วงปี 1974/ 2514 ในรายงานวิจัย Hubert ได้อธิบายถึงโลกทัศน์ของชาวเมี่ยน (Hubert, 1985) โดยแสดงถึงพื้นที่ซึ่งมีเรือน *"เปี่ยว"* และหมู่บ้าน *"หลาง"* เป็นศูนย์กลาง ถัดออกมาเป็นพื้นที่ของไร่นา "เด่" เลยออกไปเป็นขอบเขตของป่าไม้ *"เก้ม"* พื้นที่จากหมู่บ้านออกไปถึงป่าเป็นพื้นที่ของโลกมนุษย์ *"ย่างเกิ้น"* ทั้งหมดนี้เป็นโลกของหยิน ถ้าเลยออกไปจะเป็นโลกของอีกภพภูมิ เป็นโลกของจิตวิญญาณ *"เอี้ยมเกิ้น"* เป็นโลกของหยาง (ดูภาพประกอบที่ 4) สำหรับโลกทัศน์ภายในพื้นที่ของเรือน Hubert วิเคราะห์โครงสร้างการจัดการที่ว่าง โดยแบ่งเรือนเป็นแนวแกน ซ้าย-ขวา และ หน้า-หลัง พื้นที่ด้านซ้ายของเรือนเป็นพื้นที่ของผู้ชาย พื้นที่ด้านขวาเป็นพื้นที่ของผู้หญิงและเด็ก ศูนย์กลางของบ้านจะเป็นศาลบรรพบุรุษ *"เมี้ยนป้าย"* ด้านหน้าของเรือนจะเป็นหุบเขา ด้านหลังของเรือนจะเป็นภูเขา ศาลบรรพบุรุษจะอยู่ตรงข้ามกับประตูหลักของเรือน (ดูภาพประกอบที่ 5)

นอกจากนี้ Hubert ยังได้เก็บข้อมูลระบบและเทคนิคการก่อสร้างในเรือนเมี่ยน อันประกอบไปด้วย ระบบโครงสร้างอาคาร, ระบบโครงหลังคา, เทคนิคการทำวัสดุมุง เป็นที่น่าสนใจว่าภาพสเก็ตซ์โครงสร้างอาคารของ Hubert ที่ได้แสดงถึงอาคารโครงไม้เนื้ออ่อนที่ยึดกันด้วยตอกไม้ไผ่นั้น คล้ายคลึงกับรูปถ่ายของ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ใน *Hill Tribes of Siam* (ดูภาพประกอบที่ 2) ในช่วงปี 1995 Hubert ได้รับเชิญให้เขียนถึงเรือนเมี่ยนใน *Encyclopedia of Vernacular Architecture of The World* (Oliver (ed.), 1997) หนังสือเล่มนี้มีความสำคัญในศาสตร์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอย่างมาก Hubert เลือกที่จะใช้ข้อมูลและภาพประกอบบทความ จากการศึกษาเรือนเมี่ยนในประเทศไทย โดยระบุว่าแบบแผนของเรือนเมี่ยนที่กล่าวถึงนี้ครอบคลุมถึงเรือนใน สปป. ลาว, และ ประเทศเวียดนามด้วย ใน Encyclopedia ข้างต้นนี้ คำบรรยายของ Hubert บรรยายถึงรายละเอียดถึงผังพื้นของเรือน และระบบ

การทางโครงสร้าง อย่างไรก็ตาม จากการลงภาคสนามของผู้เขียนบทความในภาคเหนือของ สปป. ลาว ในปี 2016 และ ประเทศเวียดนามในปี 2017 2019 และ 2022 พบว่าภาพของเรือนในการศึกษาของ Hubert นั้น มีความแตกต่างทั้งทางแบบแผนและเทคนิคจากเรือนในประเทศเวียดนามเป็นอย่างมาก แบบแผนและ ระบบโครงสร้างที่ดูถาวร (ดูข้อสันนิษฐานถึงปัจจัยที่ส่งผลถึงความแตกต่างของ Jess G. Pourret ในส่วนถัดไป) ชวนให้ตั้งคำถามต่อการรับรู้และการให้คำนิยามรูปแบบของเรือนที่ปรากฏในประเทศไทย ซึ่งแต่เดิมเคยถูกเชื่อกันว่าเป็นอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ที่มีความเป็นสากล

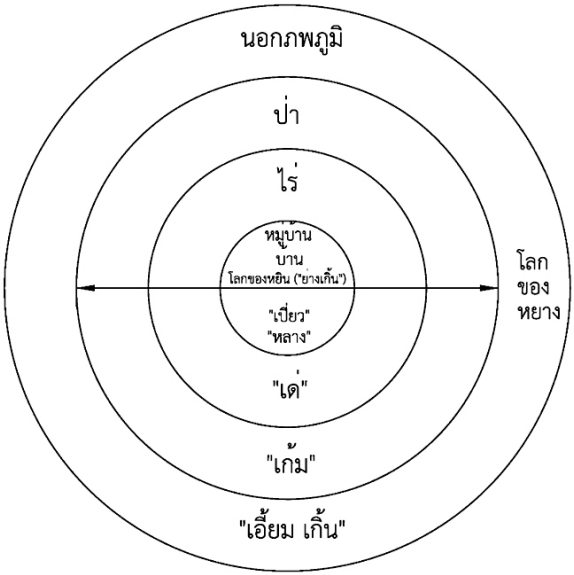

ภาพประกอบที่ 4 โลกทัศน์ของชาวเมี่ยน ปรับปรุงจาก (Hubert 1985)

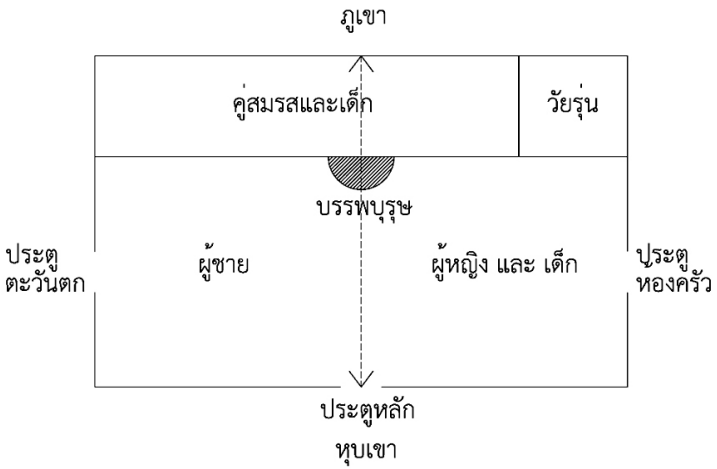

ภาพประกอบที่ 5 คติเชิงที่ว่างของเรือนชาวเมี่ยน ปรับปรุงจาก (Hubert 1985)

Nicholas Tapp นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษได้สังเกตพบความแตกต่างของเรือนในแต่ละภูมิภาคเช่นกัน แต่เป็นการศึกษาในกรณีของเรือนชาวม้ง Tapp อธิบายปรากฏการณ์ที่ตนเองพบว่า เรือนม้งในประเทศจีนได้รับอิทธิพลจากชาวฮั่น และได้แปรรูปไป แต่ก็ไม่สามารถนับรวมเป็นเรือนของชาวฮั่นได้ น่าจะเรียกว่า เรือนม้งที่มีวิวัฒนาการไปในรูปแบบเฉพาะมากกว่า ในขณะที่กลุ่มเรือนที่พบเห็นในเอเชียอาคเนย์ภาคพื้นทวีปนั้นน่าจะยังเป็นเรือนในรูปแบบจารีต (Lee and Tapp, 2010) อย่างไรก็ตาม Tapp ก็ไม่ได้อธิบายถึงปัจจัยที่ขับเคลื่อนปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ นักวิจัยชาวฝรั่งเศส Jess G. Pourret ได้เก็บข้อมูลลักษณะของเรือนชาวเมี่ยนจากประเทศจีนตอนล่างไล่ลงมายังประเทศเวียดนาม, สปป. ลาว , และ ประเทศไทย Pourret ได้ตั้งสันนิษฐานว่าปัจจัยที่ทำให้เรือนชาวเมี่ยนในแต่ละภูมิภาคต่างกันออกไปคือ สภาพภูมิประเทศที่แตกต่างกัน, วัสดุที่หาได้ในแต่ละท้องถิ่น, กระแสอิทธิพลของแต่ละท้องถิ่น, จารีต, ขนาดของครอบครัวและความมั่งคั่ง (Pourret, 2002: 179) แต่การ

ศึกษาของ Pourret ก็เป็นเพียงการให้สมมติฐานในภาพกว้างทางวัฒนธรรมในมิติต่างๆ เท่านั้น ไม่ใช่การศึกษาในเชิงสถาปัตยกรรมโดยตรง

Jonsson ชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มพัฒนาการในศาสตร์มานุษยวิทยาซึ่งได้เริ่มมีการก้าวกระโดดจากกระบวนทัศน์แบบชาติพันธุ์วรรณนา (Ethnography) ไปสู่กระบวนทัศน์แบบชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) กล่าวคือ การปรับมุมมองการศึกษาจากกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง มาเป็นการศึกษาโครงข่ายทางสังคมที่ก้าวข้ามการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์ และ มีความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ (Tsan, L. J., Cushman, R. D., & Jonsson, H., 2016) ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่ได้ถูกพิจารณาอย่างลึกซึ้ง รูปแบบของโครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวถูกพบหลักฐานในการศึกษาหลายกรณี เช่นในกลุ่มผู้น้อย (ดู Bouté 2018), กลุ่มไตในเวียดนาม (ดู Petit 2015, 2019) รวมถึง กะเหรี่ยง, ขมุ ตลอดจนกลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่เอเชียอาคเนย์ ข้อแนะนำของ Jonsson มีประโยชน์อย่างมากเมื่อนำมาใช้ในการปรับกระบวนทัศน์ในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจากการพยายามหารูปแบบอันเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง ไปสู่การศึกษาในเชิงสถาปัตยกรรมข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะกลุ่มชนบนที่สูงด้วยกันเอง, ความสัมพันธ์กับกลุ่มชนพื้นราบ รวมถึงบริบททางการเมืองและสังคมที่ส่งผลหรือสร้างเงื่อนไขเฉพาะตัวบางอย่างที่ปรุงแต่ง หรือเปลี่ยนรูปอาคารเรือนพักอาศัยไป

สำหรับในประเทศไทยนักมานุษยวิทยาเริ่มลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อการจัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขา ในช่วงปี 1950-1970/ 2493 - 2513 แต่ระเบียบวิธีที่ใช้ยังค่อนข้างมีความจำกัด และมีทิศทางหลักของการวิจัยอยู่เพียง 2 ทางคือ ก) ทิศทางการให้น้ำหนักทางชาติพันธุ์วรรณนาหรือ การหาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม และ ข) มานุษยวิทยาประยุกต์ (Applied anthropology) หรืองานวิจัยเชิงประยุกต์รูปแบบหนึ่ง ที่ใช้หลักการทางมานุษยวิทยามาแก้ปัญหาการเมืองและสังคม (ดู Manndorff, 1965 เป็นต้น) ซึ่งในช่วงเวลานี้ ปัญหาที่ถูกระบุดังกล่าวคือ การทำไร่เลื่อนลอย การปลูกฝิ่น เป็นต้น ประเด็นเรื่อง

การตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรม เกี่ยวพันกับประเด็นศึกษาข้างต้นในฐานะอาคารพักอาศัยและถิ่นที่อยู่ของกลุ่มชนที่ถูกศึกษา แม้จะไม่ใช่แกนหลักของคำถามในการวิจัย แต่ก็มีความเชื่อมโยง และ ถูกเก็บข้อมูลในรูปแบบของการบันทึก เป็นข้อมูลดิบ ที่ยังขาดการอภิปรายลงลึกการวิเคราะห์ผ่านมุมมองชาติพันธุ์วิทยาที่ให้ภาพกว้างมากกว่าการศึกษาเชิงแบบแผนของอัตลักษณ์

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตในเชิงพื้นที่

ขอบเขตการศึกษาของโครงการวิจัยครอบคลุมพื้นที่ภูลังกาซึ่งปัจจุบันอยู่ในตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นแนวเขาที่เชื่อมต่อไปยังจังหวัดน่าน และเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชาวเมี่ยนที่สำคัญ เนื่องจากเคยเป็นอาณาเขตการปกครองของผู้นำเมี่ยนที่รับการแต่งตั้งให้เป็น “พญา” จากผู้ปกครองเมืองน่านมีชื่อว่า “พญาคีรี ศรีสมบัติ” (ชื่อภาษาเมี่ยน *“ต่าง จั่น ควร”*) (Kacha-ananda, C 1997: 8; Jonsson 2002; Tsan, L. J., Cushman, R. D., & Jonsson, H., 2016) หมู่บ้านของพญาคีรี เดิมเคยอยู่ที่ดอยวาว ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่จังหวัดน่าน เมื่อพญาคีรีเสียชีวิตลง ลูกชายของพญาคีรีชื่อว่า “ท้าวหล้า” (ชื่อภาษาเมี่ยน *“ต่าง เวิ่น ลิ่น”*) จึงได้มาตั้งหมู่บ้านภูลังกา ซึ่งคาดว่าน่าจะตั้งในราวปี 1930 (Kacha-ananda, 1997)

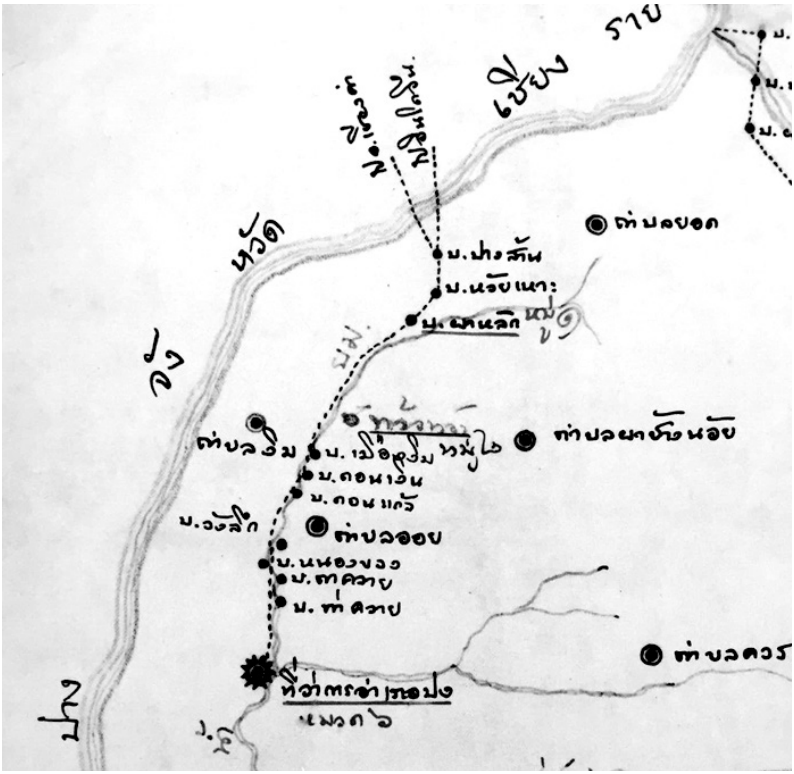

ภาพประกอบที่ 6 แผนที่จังหวัดน่านปี 2483 แสดงตำแหน่งหมู่บ้านเขียนว่า “ท้าวหล้า”ทำหน้าที่เป็นที่ว่าการหมู่ที่ 2 เมื่อตรวจสอบตำแหน่งที่ตั้งแล้ว พบว่าสอดคล้องกับหมู่บ้านภูลังกา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ.กบค. 2-(11-16))

ขอบเขตในเชิงเนื้อหา

สถานะความรู้ที่โครงการวิจัยจะทำการทบทวน ครอบคลุมถึงงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนายุคต้นในภาษาไทย การศึกษาของนักสำรวจ และนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาเก็บข้อมูลหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกาและบริเวณโดยรอบ อาทิเช่น บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ในช่วง 2490 (1950); Hans Manndorff นักมานุษยวิทยาชาวออสเตรียนผู้ก่อตั้งสถาบันวิจัยชาวเขา ได้ส่งทีมนักสำรวจชาวไทยนำโดย วนัช พฤกษะศรี ในช่วง พ.ศ. 2504 – 2508 Douglas Miles นักมานุษยวิทยาชาวออสเตรเลียน และชอบ คชาอานันต์ โดยประเด็นที่งานวิจัยจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือ การตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้าน และเรือน ที่สัมพันธ์กับพื้นที่ทางการเมือง ที่เชื่อมโยงมาตั้งแต่สมัยเมืองน่านถึงภูลังกา ในปี 2511 หมู่บ้านเมี่ยนภูลังกาโดนทิ้งระเบิดจากการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ทำให้ชาวเมี่ยนต้องหลบหนีมาอยู่อาศัยที่ ปางค่า อันเป็นพื้นที่ของหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา ภายหลังเกิดความไม่สงบขึ้นมาอีกทำให้ชาวเมี่ยนต้องอพยพและกลับมาก่อตั้งหมู่บ้านใหม่ปางค่าอีกครั้งในภายหลัง

ประวัติศาสตร์ของชาวเมี่ยนภูลังกามีความซับซ้อนจากเหตุการณ์หลายยุคหลายสมัย งานวิจัยจึงสรุปเส้นเวลา (Timeline) ของเหตุการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชาวเมี่ยนตั้งแต่ช่วง 2400 – 2518 และลักษณะของหลักฐานที่ใช้ในงานวิจัยซึ่งประกอบไปด้วย เอกสารจากหอจดหมายเหตุ รายงานการสำรวจ และการสัมภาษณ์

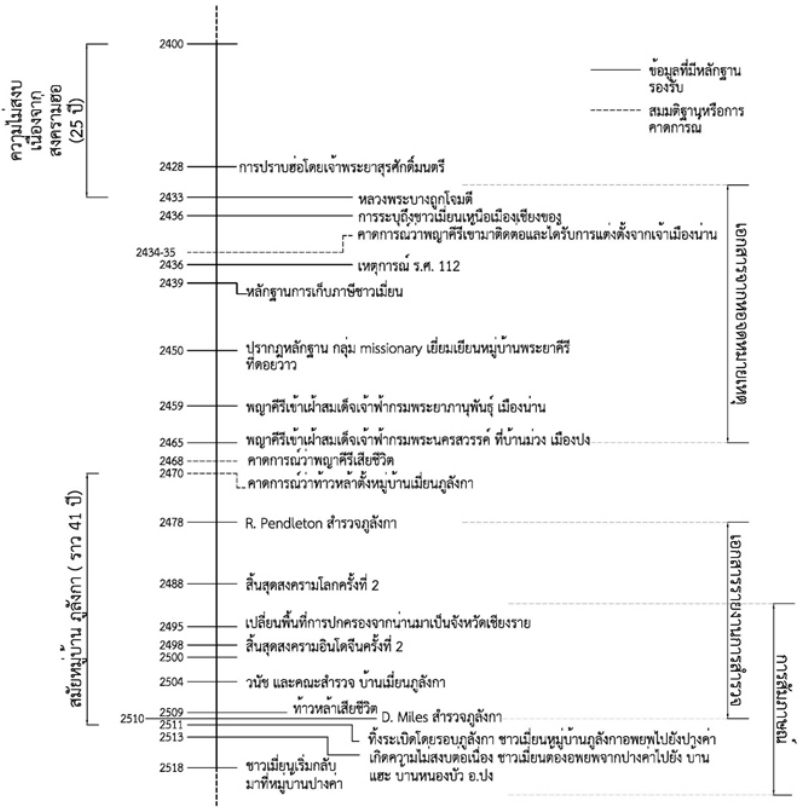

ภาพประกอบที่ 7 สรุปเส้นเวลา (Timeline) ของบทความ

หลักฐานลายลักษณ์จากหอจดหมายเหตุ

เอกสารลายลักษณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาคือเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 จากกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงการคลัง เอกสารจากกระทรวงทั้งสองกระทรวงถูกเก็บไว้ในรูปแบบของไมโครฟิล์ม ในส่วนเอกสารของกระทรวงมหาดไทยจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง และมณฑลต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับกลุ่มชาติพันธุ์ สำหรับเอกสารของกระทรวงการคลังจะให้ข้อมูลของการเก็บส่วย การแต่งตั้งเจ้าภาษี แสดงถึงระบบเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กันของกลุ่มคนต่างๆ ในขณะนี้ เอกสารที่เกี่ยวกับชาวเมี่ยนที่เก่าแก่ที่สุดที่เป็นภาษาไทยเท่าที่ค้นพบ ถูกเขียนขึ้นใน ร.ศ. 103 หรือ พ.ศ. 2427 เป็นรายงานจากเมืองหลวงพระบาง มีเนื้อความว่า

> *"...เรื่องฮ่อเข้ามาแอบแฝงผลายเขตรแดนนี้ใช่จะมีแต่ที่เมืองหลวงพระบาง มีผู้เล่าว่าเดิมทีเมืองน่านก็มีฮ่อจำพวกหนึ่งเรียกว่าฮ่อเย้าหยิน เข้ามาแอบแฝงอยู่ปลายแดนเหนือเมืองเชียงของ แต่เมืองน่านไม่ตกใจเกลี้ยกล่อมไว้เปนพลเมืองแบ่งน้ำให้กินแบ่งถิ่นให้อยู่ เป็นสุขแล้ว เก็บเอาส่วยม้าทุกปีก็เรียบร้อยมาจนทุกวันนี้..."*
>
> (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 89 เบ็ดเสร็จเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ ปีระกา สัปตศก 1247)

ข้อความข้างต้นนี้กล่าวถึงชาวเมี่ยนกลุ่มหนึ่งที่มาอยู่ในบริเวณเมืองเชียงของ ในเอกสารนี้เรียกชาวเมี่ยนว่า "ฮ่อเย้าหยิน" ซึ่งน่าจะมาจากการถอดเสียงการเรียกชาวเมี่ยนในสำเนียงแมนดารินว่า"เย้า-เหริน" (瑤人) ตามที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ใจความที่สำคัญคือการที่เมืองน่านเรียกชาวเมี่ยนว่าเป็นพลเมือง และ มีการเจรจาผลประโยชน์ที่ชัดเจนคือ ชาวเมี่ยนเสียส่วยเป็นม้าอย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุกปี อนึ่งการทำปศุสัตว์เลี้ยงม้าเป็นอาชีพของชาวเมี่ยนที่ทำสืบต่อกันมานาน ในเอกสารมีการกล่าวถึงเมืองเชียงของว่าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองน่านขอบเขตการปกครองนี้อาจจะทำความเข้าใจได้ยาก

ถ้าเทียบกับกรอบความรู้เชิงภูมิศาสตร์ในปัจจุบัน ในอดีตเมืองน่านมีเขตแดนกว้างขวาง อ้างจากจดหมายเหตุอีกฉบับเรื่องการปกครองในเมืองน่าน ปี ร.ศ. 119 หรือ พ.ศ. 2443 ระบุเมืองที่ขึ้นกับเมืองน่านดังนี้

> *"...มีหัวเมืองขึ้นคือ เมืองเปนเจ้า 4 เมือง เปนพยาและแสนหลวง 41 เมือง 45 เมือง เมืองฝ่ายเหนือ เมืองเป็นเจ้าคือ เมืองเชียงของ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำของ เมืองเทิงตั้งอยู่น้ำอิงตกน้ำของ เมืองเชียงคำ ตั้งอยู่น้ำลาวตกน้ำอิง เมืองเงินอยู่น้ำเงินลงน้ำของ เมืองที่เป็นพยาและแสนหลวงคือเมืองไชยพรม 1 เมืองริม 1 เมืองแงง 1 เมืองเชียงควร 1 เมืองเชียงกลาง 1..."*
>
> (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 158 จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 120)

จากการบรรยายภูมิศาสตร์ของเมืองที่มี "เจ้า" และ เมืองที่มี "พญา" ปกครอง จะเห็นขอบเขตของพื้นที่ ทางทิศเหนือสุดขอบเขตของเมืองน่านขึ้นไปถึงห้วยทราย ปัจจุบันเป็น สปป. ลาว ทางด้านใต้สุดลงมาจรดเมืองอุตรดิตถ์ ในปัจจุบัน ช่วงปลายพุทธทศวรรษ 2425 สยามพยายามขึ้นมาจัดการปกครองและเก็บภาษีในเมืองน่าน "รายได้ภาษี" ถูกเรียกว่า"ผลประโยชน์" ซึ่งจะถูกแบ่งเป็น "ผลประโยชน์เดิม" และ "ผลประโยชน์ใหม่" ซึ่งหมายถึง รายการที่เพิ่งถูกเรียกเก็บเพิ่มจากการจัดการปกครองโดยสยาม ผลประโยชน์ที่เก็บส่งคลังหลวงสำหรับจ่ายราชการนั้นใน ศก 115 มีรายการดังนี้

> *"ผลประโยชน์ที่เก็บส่งคลังเปนหลวงสำหรับจ่ายราชการนั้น ใน ศก. 115 คือ 1. ค่าหางเข้าค่านา ซึ่งเก็บไร่ละเฟื้อง เปนเงิน 12382 รูเปีย 2. เงินค่ารอยเท้าโคกระบือตัวละ 1 รูเปีย... 7. ส่วยพวกฮ่อเย้าหยิน ซึ่งเข้าอยู่มาทำมาหากิน ครัวละ 4 รูเปีย รวม 234 รูเปีย..."*

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 158 จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 120) .

จากรายการข้างต้น จะเห็นว่าคนเมี่ยนหรือที่ระบุว่า “ฮ่อเย้าหยิน” เสียภาษีในอัตราที่ค่อนข้างสูง เมื่อเทียบกับคนกลุ่มอื่น (กลุ่มคนป่าคนดอย) ที่เสียเพียง 1-2 รูเปีย ถ้าอัตราการเก็บภาษีอยู่ที่ 4 รูเปียต่อครัวเรือน เราอาจจะพอสันนิษฐานได้ว่า ในขณะนั้นมีชาวเมี่ยนอยู่ทั้งหมดประมาณ 58 ครัวเรือน อย่างไรก็ตาม คำว่าครัวเรือนตามนัยของชาวเมี่ยน กับครัวเรือนที่ใช้ในการเก็บภาษีข้างต้นอาจจะมีความหมายไม่ตรงกัน ในการเก็บภาษีในสมัยนั้นน่าจะเก็บเป็นหลังคาเรือน ซึ่งในกรณีของชาวเมี่ยน ในหนึ่งหลังคาเรือน อาจจะประกอบด้วยหลายครัวเรือน (ดูหัวข้อ “กลุ่มการพักอาศัย”ภายใต้ บ้านเรือน)

ผลประโยชน์อีกประเภทที่ถูกผลิตโดยคนเมี่ยนและมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจในขณะนั้นคือ ฝิ่น ธุรกิจเกี่ยวกับฝิ่นจะทำการซื้อขายโดยวิธีการผูกขาด คือการขายจะต้องกระทำผ่านเจ้าสัมปทานเท่านั้น เรียกว่า “เจ้าภาษี” หรือ “นายอากร” ตำแหน่งเจ้าภาษีจะได้มาจากการประมูล โดยจะเสนอผลประโยชน์เป็นการเหมาจ่ายให้แก่รัฐ ตามหลักการเจ้าภาษีจะต้องขายฝิ่นให้ได้มากกว่ามูลค่าการสัมปทานเพื่อที่ตนเองได้กำไร ชาวเมี่ยนเป็นส่วนสำคัญของระบบเศรษฐกิจนี้เพราะทำหน้าที่ปลูกฝิ่นและขายฝิ่นดิบต่อให้กับเจ้าภาษีในการแปรรูปและขายออกสู่ตลาดอีกทอดหนึ่ง ดังรายงานว่าด้วยผลประโยชน์การเก็บภาษีฝิ่น ร.ศ. 115 ต่อไปนี้ ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น การเก็บภาษีฝิ่นจัดเป็นผลประโยชน์อย่างใหม่ (เพิ่งถูกจัดเก็บ)

เอกสารฉบับ วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 120

“...การภาษียาฝิ่นใน ศก นี้ เจ้าภาษีคนใหม่ให้ประมูลขึ้นมาเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม – สิ้นเดือนมีนาคม 119 หกเดือน เป็นเงิน 1733 บาท 23 อัฐ .... เจ้าภาษีคนเก่ารับผูกขาด 3 ปี เงิน 1500 บาท

คิด 6 เดือนเท่ากับเงินมากกว่า 348 บาท 23 อัฐิ ... แลมีฝิ่นที่พวกเย้าแม้วปลูกในเขตรแขวงเมืองน่าน ประมาณ 200 จ้อย..."

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 158 จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 120)

ชาวเมี่ยนนั้นเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงในด้านการปลูกฝิ่นจนเป็นที่รับรู้ของฝ่ายปกครองชาวสยามมาช้านานแล้ว ตัวอย่างเช่น ในสมัยที่สยามเข้าไปจัดการปกครองในเมืองหลวงพระบาง และมีนโยบายที่จะเริ่มเก็บภาษีฝิ่นในหัวเมืองที่สยามปกครอง ก็พบว่าฝิ่นที่ชาวเมี่ยนผลิตได้มีปริมาณสูงและมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่น จนถึงขั้นต้องเขียนรายงานเกี่ยวกับเทคโนโลยีการปลูกฝิ่นของชาวเมี่ยน เปรียบเทียบกับของคนลาว ตามเนื้อความดังต่อไปนี้

เอกสารฉบับ วันที่ 3 กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 110

"...ฝิ่นดิบนี้ใช่ว่าจะนำมาจากเมืองฮ่อทั้งหมดก็หาไม่ แต่ว่าเป็นมากกว่ามาจากตำบลอื่น ส่วนในเขตรแขวงของเมืองหลวงพระบางทุกภูเขา ทิศเหนือซึ่งต่อเขตรแดนตำบลนั้นๆ ก็มีพวกแม้ว เย้ายิ้น แลก้อ ซึ่งเป็นจีนป่าอยู่มาช้านานมีทั่วไปหลายตำบล คนพวกนี้ก็มักจะปลูกฝิ่นบ้าง นับว่าเป็นฝิ่นปลูกอยู่ในพระราชอาณาเขตรก็ว่าได้...

เมื่อ ณ วันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 110 มีเย้ายิ้น ชื่อเล่าชีกอกับเพื่อน 4 คนได้นำฝิ่นที่ปลูกเองที่ภูเขาเมืองแบง แขวงเมืองไชรมา จำหน่าย ข้าพเจ้าได้รับพระราชทานให้สอบถามจดเป็นคำให้การด้วย คนพวกนี้ปลูกฝิ่นอยู่ตามภูเขาในพระราชอาณาเขตรทำการเพาะปลูกจีนเล่ากอนนั้นได้ให้การเรียบเรียงส่งมาพร้อมกับใบบอกฉบับนี้ด้วยแล้ว..."

(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม. ร.5ม. 2.12ก/ 83 สินค้าเข้าออกเมืองหลวงพระบาง.)

ในเอกสารฉบับนี้ ไม่ได้ระบุถึงชาวเมี่ยนว่า “ฮ่อ” อย่างที่ผ่านมา แต่แทนคำว่าฮ่อด้วยคำว่า “จีนป่า” ซึ่งก็เป็นการให้คำนิยามที่น่าสนใจ ชาวสยามมองชาวเมี่ยนเป็นกลุ่มคนชายขอบของวัฒนธรรมของจีน และยิ่งกว่านั้นสยามรับรู้ดีว่ากลุ่มคนเหล่านี้ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่มาหลายชั่วคนแล้ว

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของอิ้วเมี่ยนภูลังกาจากบันทึกของนักมานุษยวิทยา

จากการสืบค้นรายงานและบันทึกการสำรวจหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา ทั้งที่ตีพิมพ์และไม่ตีพิมพ์จำนวน 4 รายการ ตามปีที่สำรวจดังต่อไปนี้ Robert Pendleton (1935) (พิมพ์ 1949 ความล่าช้าเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ 2), John Blofed (1954), วนัช พฤกษะศรี และคณะ (2504), และ Douglas Miles (1967-1968/ 2510-2511) สำหรับรายงานที่เกี่ยวข้องและมีรายละเอียดมีข้อมูลเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและการตั้งถิ่นฐาน คือรายงานของ วนัช พฤกษะศรี และคณะ และ Douglas Miles

คณะสำรวจเย้าบ้านภูลังกา, ตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดเชียงราย

ระยะเวลาการสำรวจ 8 พฤศจิกายน – 24 ธันวาคม 2504

ประวัติการโยกย้าย

ในปี 2504 คณะสำรวจได้ทำการสัมภาษณ์บุคคลในตระกูลของพญาคีรี อายุ 51 ปี ซึ่งหมายความว่าบุคคลนี้น่าจะเป็นบุคคลร่วมสมัยกับพญาคีรีก่อนที่จะเสียชีวิตในราวปี 2468 - 2470 การบันทึกของ วนัชและคณะ ยังมีความคลาดเคลื่อนในการถอดเสียงชื่อและสถานที่ ผู้วิจัยจึงใช้เชิงอรรถขยายความ [...] แทรกลงไปในรายงานของวนัช

"...ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติเย้าบ้านภูลังกา ... เล่าย้อนไปว่าเมื่อเดิมทีนานเท่าใด เขาไม่อาจรู้ได้ แต่เขาได้รับคำบอกเล่าว่า พวกเย้าเคยอยู่ที่เมืองนามกิ๋ง [เมืองนานกิง] ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลในประเทศจีน ต่อมาเมืองนี้ได้เสียแก่ข้าศึก ซึ่งเขาว่าคงจะเป็นพวกจีน พวกเย้าจึงอพยพมาอยู่แถวเมืองล่อขางฉวน (ล่อคางฉวน) [ไม่สามารถระบุได้] จากเมืองนี้ก็ได้อพยพมาอยู่ที่มณฑลกวางซี จากนั้นเข้ามาอยู่ในมณฑลยูนนาน จากยูนนานได้อพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองไหล เมืองแทง [น่าจะเป็นเมืองไล เมืองแถง/เดียนเบียนฟูในเวียดนามเหนือ] เขาว่าพวกเย้ามาอยู่ที่นั่นนาน 5 ปี เมืองนี้อยู่ระหว่างประเทศจีนกับประเทศลาว เจ้าเมืองไหล [เจ้าไล] เมืองแทงได้เกณฑ์พวกเย้าไปรบกับพวกกวางตุ้ง [น่าจะเป็นสงครามฮ่อ] ซึ่งปรากฏว่า พวกเมืองไหลฯ เป็นฝ่ายชนะ แต่แทนที่พวกเย้าจะได้รับความดีในการช่วยรบ กลับถูกพวก "เจ้านาย" ขึ้นไปเก็บเงินกันมากจนพวกเย้าได้รับความเดือดร้อนทนไม่ได้ จึงได้อพยพตามคำแนะนำของหัวหน้าเย้าชื่อ นายจั่นก๊วน แซ่เติ๋น [ต่าง จัน ควร] พากันมาอยู่ที่เมืองง่อย [เมืองงอย ใน สปป. ลาว] อยู่ที่นี่ไม่นานก็อพยพเข้าไปอยู่ใกล้เมืองฮุน บริเวณต้นแม่น้ำแมง [ต้นแม่น้ำหลวงพระบาง] อยู่ที่นั่นนาน 12 ปี นายจั่นก๊วนหัวหน้านำการอพยพก็ได้รับการแต่งตั้งจากทางการของประเทศลาวให้เป็นเพี้ยหลวง (เท่ากับตำแหน่งกำนัน) มีหน้าที่ปกครองดูแลพวกเย้าและแม้วในบริเวณนั้น ต่อมาปรากฏว่าไม่มีที่ทำไร่ปลูกข้าวเพียงพอ ... นายจั่นก๊วนจึงได้นำพวกเย้าอพยพออกจากบริเวณเมืองฮุนเข้ามาอยู่ที่ดอยปูแว [ภูแว] ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอและ (อ.ทุ่งช้างปัจจุบัน) จังหวัดน่าน ที่ดอยปูแว นายจั่นก๊วน [ชื่อภาษาเมี่ยนของพญาคีรี] ก็ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าเมืองน่าน (เจ้าราชวงศ์) ให้เป็นพญาคีรี ศรีสมบัติ ต่อมาเห็นว่าที่ดอยวาวมีป่าอยู่มากและอุดมสมบูรณ์กว่าดอยปูแว จึงได้ขออนุญาตเจ้าเมืองน่านย้ายหมู่บ้านไปตั้งอยู่ที่ดอยน้ำวาวและอยู่นานถึง 13 ปีก็หมดที่ทำกิน จึงได้ย้ายมาอยู่บริเวณดอยผาช้างน้อย ที่ต่อมาทางการได้ใช้ชื่อนี้เป็นชื่อของตำบลผาช้างน้อย ขณะนั้นอยู่ในอาณาเขตจังหวัดน่าน พวกเย้าอยู่ที่นั่นได้ 7 ปี ได้รับความเดือดร้อนล้มตายประมาณ 40 คน ...

ดังนั้นจึงได้ย้ายหมู่บ้านมาอยู่ที่บ้านภูลังกาในปัจจุบันและสืบมาจนทุกวันนี้โดยไม่ได้ย้ายหมู่บ้านไปที่อื่นเกือบ 30 ปี [40 ปี] อย่างไรก็ดี นายฟุจ๋อย [ฟุจ้อย] ซึ่งเป็นผู้เล่าประวัติเรื่องนี้ได้แจ้งว่าบริเวณบ้านภูลังกานี้ เมื่อพวกเย้าเข้ามาตั้งหมู่บ้านนั้น เคยเป็นที่ตั้งหมู่บ้านของพวกแม้วมาก่อน แต่อพยพไปที่อื่น สำหรับบริเวณบ้าน-ภูลังกาจึงกล่าวได้ว่าพวกเย้าเข้ามาตั้งหมู่บ้านอยู่ติดต่อกันมาได้ประมาณ 40 ปี...” (วนัช และคณะ, 2538)

ขอบเขตการปกครอง

บ้านเย้าภูลังกาเป็นศูนย์กลางการปกครองของตำบลผาช้างน้อยในสมัยนั้น (พ.ศ. 2504) เพราะมีท้าวหล้าลูกชายของพญาคีรีฯ เป็นนายบ้านและยังได้รับแต่งตั้งให้เป็นกำนันในระบบการปกครองสมัยใหม่ ข้อมูลที่กลุ่มของหมู่บ้านที่แสดงต่อไปนี้ นอกจากการแสดงชื่อ ตำแหน่ง และความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านแล้วยังแสดงให้เห็นขอบเขตการปกครองหรือขอบเขตอำนาจของผู้ปกครองภูลังกา ตั้งแต่ท้าวหล้าลงมายังฟุเจียมและฟุจั่น หน้าที่ของผู้ปกครองที่งานวิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้คือ การตัดสินคดีความ การเกณฑ์แรงงาน และการเก็บส่วย (ดูรายละเอียดในหัวข้อถัดไป)

“บ้านภูลังกาเป็นหมู่บ้านกลุ่มหนึ่งของชาวเย้าในจำนวน 12 กลุ่มบ้าน (Hamlet) ที่ตั้งกระจายกันอยู่ห่างๆ กัน คือ จากบ้านภูลังกาไปกลุ่มบ้านอื่นๆ มีระยะทางเดินเท้าห่างออกไปประมาณ 50 นาที บ้าง 3 ชั่วโมงบ้าง 6 ชั่วโมงบ้าง หรือมากกว่านั้น แต่ไม่เกิน 1 วัน (12 ชั่วโมง) กลุ่มบ้านนี้รวมกันเป็นหนึ่งหมู่ ซึ่งทั้งหมดมีจำนวน 5 หมู่ กลุ่ม[หมู่]บ้านภูลังกา...หมู่ที่ 2 เรียกว่า บ้านสวนยาหลวง หมู่ที่ 3 เรียกว่า บ้านยอดดอยผาแดงและบ้านน้ำกาด หมู่ที่ 4 เรียกว่า บ้านดอยน้ำวาว หมู่ที่ 5 เรียกว่า บ้านผาช้างน้อย [กลุ่ม] บ้านทั้ง 5 หมู่ นี้ตั้งอยู่บนทิวเขาสลับซับซ้อนเรียกว่าเขาขุนยวม...” (วนัช และคณะ, 2538: 73)

รูปแบบเรือนพักอาศัย

จากข้อมูลในรายงานเกี่ยวกับเรื่องเรือนพักอาศัยของวนัชและคณะ สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นการเก็บข้อมูลจากการสังเกตและสัมภาษณ์เจ้าของบ้านแต่ละหลัง เพราะมีข้อมูลการจำแนกรูปแบบ และข้อมูลที่ค่อนข้างละเอียดเกี่ยวกับวัสดุที่ใช้ในการปลูกสร้างอาคาร

> *"...แบ่งบ้านของพวกเย้าเป็น 2 แบบคือ บ้านแบบคร่อมดิน และ บ้านปลูกแบบยกพื้น... **บ้านที่ปลูกแบบคร่อมดิน** มีหลายขนาดทั้งนี้แล้วแต่จำนวนครอบครัวและสมาชิกของครอบครัวที่อาศัยอยู่ในบ้าน...บ้านแบบคร่อมดินของพวกเย้า นิยมมุงหลังคาด้วยใบแผก (ใบหญ้าคา) และใบหวายที่ใช้ไม้ไผ่หนีบเป็นต้นๆ แต่บางบ้านก็มุงด้วยไม้ไผ่ซีกวางคว่ำและหงายทับสลับกัน ที่มีฐานะดีก็มุงด้วยกระเบื้องเกล็ดไม้...วัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านแบบคร่อมดินพวกเย้าได้ใช้วัสดุท้องถิ่นรอบๆ บริเวณบ้านส่วนค่าใช้จ่ายนั้นมีการจ่ายเฉพาะค่าจ้างในงานของอย่าง ดังจะกล่าวต่อไปนี้*
>
> 1. *การทำหลังคา เจ้าของบ้าน ญาติ พี่น้อง หรือเพื่อนที่มาช่วยกันตัดหญ้าคา ในไร่เก่าๆ ที่เจ้าของได้เปลี่ยนไปทำไร่ที่อื่นแล้วมีหญ้าคาขึ้นแทนที่ และหญ้าคาที่มีอยู่ใกล้ๆ หมู่บ้าน ส่วนใบหวายนั้นมีอยู่เฉพาะในที่บางแห่ง เมื่อได้หญ้าคาหรือใบหวายมาแล้วพวกผู้ชายจะเป็นผู้หาไม้ไผ่และทำเป็นต้นๆ เพื่อทำเป็นแฝกหรือต้นใบหวายสำหรับใช้มุงหลังคาบ้าน นอกจากนี้ยังใช้ไม้ไผ่ซางมุงหลังคาด้วย*
> 2. *เสาบ้าน นิยมใช้เสาไม้ก่อ (Castanopsis Indica) และไม้ส่อ แต่ที่หมู่บ้านภูลังกามีการใช้ไม้ก่อมากกว่าเพราะมีอยู่ในป่าใกล้ๆ บ้าน*
> 3. *ฝาบ้าน นิยมใช้ไม้งิ้ว ซึ่งมีอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ที่นิยมใช้ไม้นี้เขาให้เหตุผลว่าเป็นไม้เนื้ออ่อน สามารถใช้ขวานถากเป็นแผ่นได้รวดเร็วและได้วันละหลายสิบแผ่นในหนึ่งวัน (ต่อคน) ใน*

การทำกระดานฝานี้ บางทีก็จ้างเพื่อนบ้านมาช่วยทำ แต่ถ้ามีฐานะดีก็อาจจะจ้างช่างไม้ชาวพื้นเมืองมาช่วยไส ค่าจ้างทำไม้กระดานฝาคิดอัตรา 100 แผ่นต่อ 80 หรือ 100 บาท (เย้าว่าการทำแผ่นกระดานฝาด้วยขวานนั้นทำได้เร็วกว่าการใช้เลื่อยและกบ)...

บ้านแบบปลูกยกพื้นมีเสา บ้านแบบนี้มีจำนวนน้อยมาก บ้านหลังแรกในแบบนี้ได้แต่บ้านของท้าวหล้าบิดาของกำนันซึ่งได้สร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว ต่อมาได้มีคนทำตาม แต่ผู้สร้างบ้านแบบยกพื้นนี้ ได้แก่ช่างชาวเมือง ซึ่งถูกจ้างเหมาเริ่มทำตั้งแต่ควบคุมการเลื่อยไม้จนปลูกบ้านขึ้นหนึ่งหลังสำเร็จ โดยพวกเย้าเจ้าของบ้านเป็นผู้ออกแรงช่วยเหลือช่างชาวพื้นเมือง นอกจากต้องจ่ายค่าจ้างแก่ช่างแล้ว เจ้าของบ้านต้องรับผิดชอบในเรื่องการกินอยู่ของช่างตลอดเวลาที่ขึ้นมมาสร้างบ้านหลังนั้นด้วย

สัดส่วนของบ้านแบบนี้ โดยทั่วไปยังเหมือนกับบ้านแบบคร่อมดิน แต่มีบางส่วน เช่น บ้าน และครัวได้ทำขึ้นแตกต่างออกไปจากบ้านคร่อมดิน คือ ครัวนิยมปลูกแยกหลังคากับบ้านหลังใหญ่โดยมีชานบ้านแล่นกลาง ส่วนประตูสำหรับบางบ้าน เช่น ที่หมู่บ้านห้วยเฟืองนั้นมีม้านั่งและมีหลังคาเล็กๆ เฉพาะประตู ซึ่งทั้งนี้เข้าใจว่าได้สร้างขึ้นตามความนิยมของช่างมากกว่าเป็นแบบของพวกเย้า

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตสำหรับใต้ถุนบ้านก็คือ พวกเย้าจะกั้นฝาหรือไม่กั้นฝาก็ได้ แต่ใต้ถุนบ้านจะมีเตาต้มอาหารหมู ครกตำข้าว และบางส่วน เช่นใต้ถุนครัวทำเป็นเล้าหมู..." (วนัช และคณะ, 2538: 125-127)

การจำแนกรูปแบบเรือนเป็นเรือนที่ปลูกแบบคร่อมดิน กับเรือนที่ปลูกแบบยกพื้น สอดคล้องกับการจำแนกรูปแบบของเรือนชาวเมี่ยน คือ *"เปี่ยวเดา"* คือเรือนที่มีพื้นติดดิน (*"เดา"* แปลว่าดิน) กับ *"เปี่ยวพ่าง"* (*"พ่าง"* คือการยกพื้น) ในการปลูกสร้างเรือนติดดิน ชาวเมี่ยนสมัยภูลังกาสามารถปลูกเองได้แต่การทำบ้านยกพื้น จำเป็นต้องจ้างสล่าคนเมืองมาปลูก

สร้างให้ โดยสล่าคนเมืองจะต้องเดินทางมาจากพื้นที่อื่น จึงมีความจำเป็นจะต้องจัดหาที่พักอาศัยให้สล่าที่ขึ้นมาทำงาน (ดูรายละเอียดการจัดจ้างสล่าดูในหัวข้อ เรือนทั่วไป)

รายงาน: การวิจัยหมู่บ้านเย้าภูลังกา, อำเภอปง จังหวัดเชียงราย

บ้านเรือน

การศึกษาของ Douglas Miles ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจ และมีความซับซ้อนในมิติของการวิเคราะห์แบบมานุษยวิทยา ในขณะที่ Miles เก็บข้อมูลศึกษาหมู่บ้านภูลังกานั้น ทั้งหมู่บ้านมีเรือนพักอาศัยจำนวน 19 หลังคา ซึ่ง Miles ให้คำนิยามบ้านของชาวเมี่ยน (*“เปี่ยว”*) ว่าเป็น “อาคารพักอาศัยเชิงกลุ่ม” คือในอาคารหลังหนึ่ง (โครงสร้างที่ใช้หลังคาร่วมกัน) อาจจะมีกลุ่มของครัวเรือน (ครอบครัว) พักอาศัยอยู่ด้วยกันหลายกลุ่ม บางครอบครัวอาจจะมีห้องเป็นของตัวเองที่มีความเป็นส่วนตัว Miles เรียกว่า ห้องพักส่วนตัว (private apartment) หรือบางครอบครัวอาจจะไม่มีห้องส่วนตัว ส่วนหนึ่งของอาคารพักอาศัยเชิงกลุ่มนี้จะเป็นพื้นที่สำหรับที่พักส่วนตัว อีกส่วนหนึ่งจะเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะที่ครัวเรือนต่างๆจะใช้รวมกัน (ถ้ามีมากกว่าหนึ่งครัวเรือน) ซึ่ง Miles อธิบายรูปแบบอาคารพักอาศัยของชาวเมี่ยนภูลังกาดังต่อไปนี้ (การขยายความด้วยสัญลักษณ์ [...] มาจากผู้วิจัย)

กลุ่มการพักอาศัย (Dwelling Groups)

“...จะต้องแยก “กลุ่มการพักอาศัย ” กับ “ครัวเรือน” ออกจากกัน โดยกลุ่มการพักอาศัยหมายถึงผู้คนที่จับจองพื้นที่อยู่ในอาคารที่พักหนึ่งหลัง ส่วนครัวเรือนคือหน่วยทางสังคม โดยที่ในสมาชิกในแต่ละหน่วยแบ่งปันงบประมาณที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิตในแต่ละวัน ในบางอาคารพักอาศัยอาจจะมีเพียงครัวเรือนเดียวในขณะที่อาคารพักอาศัยอื่นๆ มีหลายครัวเรือน สำหรับใน

กรณีหลัง อาคารจะประกอบไปด้วยการแบ่งเขตของห้องพักอาศัยส่วนตัวภายในด้านหนึ่งของฝากั้นห้อง ที่มีประตูแยกเป็นของตัวเองที่เปิดออกสู่ห้องโถงกลางยาวที่ใช้ร่วมกัน ในบางห้องโถง ปรากฏว่ามีการแบ่งห้องครัวย่อยซึ่งเป็นของแต่ละครัวเรือน แต่ก็ยังจะมีอุปกรณ์เครื่องใช้ครัวเรือนหลายๆ ประเภทที่ใช้ร่วมกัน

โครงอาคารพักอาศัยที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้านภูลังกาประกอบไปด้วยอาคาร 2 หลัง ที่มีหลังคาแยกออกจากกัน [เรือนของท้าวหล้า] แต่มีพื้นเชื่อมต่อกันผ่านโถงทางเดินยาวที่ไม่ได้มีหลังคาคลุมอันเกิดจากการยกพื้นขึ้นมา ผู้คนที่อาศัยอยู่คนละหลังคากันแบ่งสันการใช้งานองค์ประกอบดังต่อไปนี้ร่วมกัน ถังเก็บน้ำ, ครกตำข้าว, และห้องครัวที่เชื่อมกับโถงทางเดินยาว ลักษณะของความเฉพาะเชิงสถาปัตยกรรมนี้ สะท้อนถึงวงรอบของพัฒนาการกลุ่มการพักอาศัย แนวโน้มของการรวมตัวกันของครัวเรือนไปจนถึงการแบ่งแยกแตกตัวออกจากกัน ก่อรูปเป็นหน่วยการอยู่อาศัยที่เป็นอิสระ [ดูแบบสันนิษฐานผังเรือนในหัวข้อ ผังหมู่บ้านและสาธารณูปโภค]

ห้องพักส่วนตัวในแต่ละอาคารพักอาศัยเป็นของครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่งโดยเฉพาะ สมาชิกของครัวเรือนอาจจะได้มาผ่านการซื้อขาย, ของกำนัล, หรือว่าได้มาเป็นมรดกตกทอด แต่ในบางครัวเรือนที่จับจองพื้นที่การอยู่อาศัย อาจจะไม่มีสิทธิ์ในที่ดินนั้นๆ เพราะสิทธิ์ในการได้มาอยู่อาจจะเกิดจากความเอื้อเฟื้อของเจ้าของอาคาร...” (Miles 1967: Number 4th, 2)

จากข้อมูลการสำรวจข้างต้น Miles ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เรือนของผู้ปกครอง (ท้าวหล้า) เท่าที่ควร โดยเฉพาะการใช้พื้นที่เกี่ยวกับการปกครองซึ่งงานวิจัยจะได้วิเคราะห์ในประเด็นนี้เพิ่มผ่านข้อมูลความทรงจำในหัวข้อถัดไป Miles พิจารณาเพียงแค่ว่า ปรากฏการณ์ที่เกิดในเรือนนี้คือ *“...พัฒนาการกลุ่มการพักอาศัย แนวโน้มของการรวมตัวกันของครัวเรือนไปจนถึงการแบ่งแยก แตกตัวออกจากกัน ก่อรูปเป็นหน่วยการอยู่อาศัยที่เป็นอิสระ...”*

การมองในลักษณะนี้อาจจะเป็นผลที่เกิดจากกรอบความคิดของ Miles ที่มองว่าสังคมชาวเมี่ยนว่าเป็นสังคมเกษตร และจึงใช้หลักการการขยายตัวจากสังคมครอบครัวขยายไปสู่ครอบครัวเชิงเดี่ยวเข้ามาอธิบาย

ประวัติศาสตร์ความทรงจำของหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา

งานวิจัยทำการอภิปรายและสำรวจข้อมูลความทรงจำร่วมกับชาวเมี่ยนผู้มีประสบการณ์เกิดและโตในหมู่บ้านภูลังกาจำนวน 6 คน หมู่บ้านภูลังกาได้รับผลกระทบของการปราบปรามคอมมิวนิสต์ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ปี พ.ศ. 2511 ดังนั้นชาวเมี่ยนที่ยังมีความทรงจำร่วมอยู่จึงน่าจะต้องมีอายุอย่างน้อย 65 ปีขึ้นไป (นับจากปีที่สำรวจ พ.ศ. 2564) ซึ่งการนำเสนอบทความวิจัย ขอแบ่งเป็นประเด็นหัวข้อการนำเสนอต่อไปนี้

ผังหมู่บ้านและระบบสาธารณูปโภค

หมู่บ้านภูลังกาตั้งอยู่ที่สันเขา ความสูงราว 1,200 เมตร โอบล้อมสันเขาจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตก มีเรือนพักอาศัยทั้งหมด 19 หลัง นอกจากนี้ยังมีโรงเรียน ชื่อโรงเรียนบ้านภูลังกา และสนามบินเพื่อการขนส่งสินค้าโดยมีกลุ่มทหารอเมริกันชื่อ Sea Bee ในช่วงที่มาก่อสร้างถนนเส้น 1148 จากเชียงคำไปจังหวัดน่าน ราวปี 1961 ชาวเมี่ยนภูลังกาทำการเกษตรหลายประเภทตั้งแต่การปลูกข้าวโพด ปลูกข้าว (ข้าวเมี่ยน japonica rice) ซึ่งพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูกข้าวคือทางทิศใต้บริเวณน้ำงิมเนื่องจากเป็นดินดำปลูกข้าวได้ดีกว่า แต่พื้นที่ดังกล่าวมีระยะทางห่างจากหมู่บ้านพอสมควร ครัวเรือนส่วนมากจึงต้องมีม้าเพื่อใช้ในการขนส่ง

“...ช่วงชีวิตวัยเด็กอยู่ภูลังกา ช่วงนั้นก็บ้านเมืองก็เป็นสภาพบนดอยสูง อากาศก็ดี โรงเรียนก็มี สนามบินก็มี บ้านเมืองขึ้นไปสร้าง [ทางราชการขึ้นไปสร้าง]...”

เมื่อสอบถามถึงสาเหตุที่บรรพบุรุษเลือกมาตั้งหมู่บ้านบริเวณนี้ และวิธีการวางผังหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา ผู้ให้ข้อมูลทุกคนไม่ทราบเหตุผลที่แน่ชัด แต่ทุกคนเคยได้ทราบถึงเรื่องเล่าที่ว่า ที่หมู่บ้านเดิม (บ้านปางหมูเก่า) เกิดโรคระบาดเพราะเป็นพื้นที่อับลม ในขณะที่สถานที่ตั้งหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกามีลมถ่ายเทดี ความทรงจำอีกหัวข้อที่ผู้ให้ข้อมูลต่างมีร่วมกันคือ พื้นที่อุดมสมบูรณ์ มีตาน้ำ มีการวางระบบน้ำในหมู่บ้านที่ต่อลงมาจากตาน้ำด้านบน แสดงถึงการจัดกลุ่มเรือน และสร้างภูมิทัศน์ที่ดีให้แก่หมู่บ้าน

> *"...จะมีไม้ไผ่อันใหญ่ไปรองรับน้ำจากตาน้ำ ต่อลงมาพอมาถึงตรงบริเวณต้นเกาลัดใหญ่ [ภาษาเมี่ยนเรียก "เจี่ยมเจียวกอน"] เขาจะปล่อยน้ำมาถึงตรงนั้น แล้วเขาก็จะแยกสาย โดยสายหนึ่งแยกขึ้นไปที่บ้านกลุ่ม E, F อีกสายตรงลงไปที่กลุ่มบ้าน G, H, I อีกสายแยกลงมาองจ้อย สายนี้จะมีบ้านอยู่อีก 2-3 หลังคา อีกสายเป็นสายตรงที่จะลงมาที่บ้านหลังใหญ่เลย [บ้านของท้าวหล้า] เวลาเขาจะทำแต่ละทางแยก [ของท่อส่งน้ำ] เขาก็จะใช้สว่านเจาะรูข้างล่าง แล้วปล่อยให้น้ำไหลลง ... แต่ละบ้านจะมีอ่างไม้ขนาดใหญ่ มีกระบอกน้ำ มีถังน้ำ มีโอ่งมังกร เอาไว้เก็บน้ำ พอน้ำเต็มหมดแล้วเพราะน้ำมันจะไหลลงมาตลอด เขาก็จะขุดดินเป็นรางน้ำ เป็นห้วยไหลไปหลังบ้านแต่ละบ้าน เขาก็จะปลูกผัก ก็จะมีถั่วดอย มีผักกาดดอย อุดมสมบูรณ์มาก แต่ละบ้านจะมีสวนผักหมดเลย ไม่ต้องซื้อ..."*

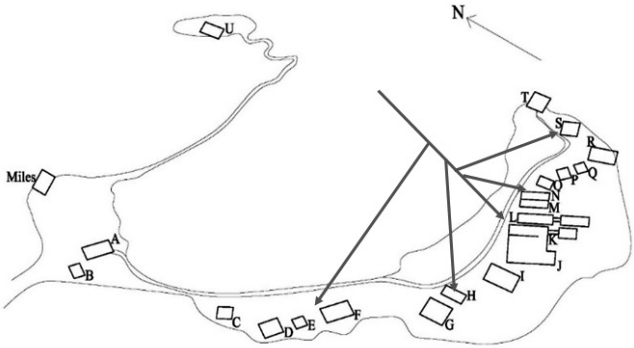

ภาพประกอบที่ 8 ระบบการจัดสรรน้ำในหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา
ปรับปรุงจาก Miles

บ้านเรือนสมัยหมู่บ้านภูลังกา

เรือนในแบบแผนของชาวเมี่ยน

“เปี่ยวเดา” หรือเรือนชั้นเดียวพื้นติดดิน ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งเล่าว่า เรือนของผู้ให้ข้อมูลอยู่กัน 9-10 คน พื้นที่จะแบ่งเป็นส่วนๆ มีพื้นที่ห้องนอนซอยเป็นห้องย่อย มีทั้งหมด 4 ห้อง ประกอบไปด้วยห้องของพ่อแม่ ห้องของคุณย่า ห้องของลูกชาย และห้องของลูกสาว นอกจากนี้จะมีบริเวณที่นอนของแขก วางแคร่เอาไว้ เรียกว่า *“จ๋าพั่ง”* มีพื้นที่ห้องครัวและมีระเบียงจากครัวยื่นออกไป เรียกว่า *“สะปู่ก”* เนื่องจากคุณพ่อของผู้ให้ข้อมูล เป็นผู้มีทักษะในงานช่างสามารถก่อสร้างเรือนได้ เรือนที่พักเป็นเรือนถาวร โครงสร้างใช้เสาไม้จริงเนื้อแข็ง เช่นไม้ประดู่กับไม้ชิงชัน สำหรับวัสดุมุงหลังคา ตอนแรกใช้ใบหวาย จากนั้นเปลี่ยนมาเป็นไม้ไผ่วางทับสลับแนว และเปลี่ยนมาเป็นแป้นเกล็ดภายหลัง ในส่วนของวัสดุฝามีความน่าสนใจ โดยใช้ไม้ที่มีลักษณะพิเศษชนิดหนึ่ง ที่ภาษาเมี่ยนเรียกว่า *“ตะแมง” (Castanopsis Indica)*

เมื่อใช่ลิ่มตอกจะสามารถฟันออกมาเป็นแผ่นๆ ได้ จากนั้นก็ถากให้เรียบและนำมาตีเป็นฝาบ้านโดยการตีทับสลับแนวตามตั้ง

ผู้ให้ข้อมูลอีกท่านเล่าว่าเรือนพักอาศัยของตนเอง (ดูเรือน M,N ในภาพประกอบที่ 5) ใช้ผนังร่วมกับอีกเรือนโดยให้เหตุผลที่ว่าที่รอบๆ ไม่เพียงพอให้สร้างเรือนแยกอีกหลัง เลยอนุญาตให้มาสร้างเรือนพักอาศัยอีกหลังติดกัน ใช้หลังคาเดียวกัน ใช้ฝาร่วมกันแต่ถือว่าเป็นคนละหลัง มีประตูเดินผ่านตรงกลางได้ มีห้องนอนย่อย 2 ห้อง คือห้องของปู่และห้องของพ่อของตน *“เมี้ยนป้าย”* หรือศาลบรรพบุรุษ จะอยู่ที่เสากลาง หันมาทางทิศรับแขก และโต๊ะกินข้าว ส่วนห้องนอนจะอยู่ด้านหลัง ในการสำรวจของ Douglas Miles ได้มีการตั้งข้อสังเกตถึงเรือนหลังนี้ด้วยเช่นกัน แต่ Miles ยังไม่สามารถอธิบายได้ว่าเหตุใดเรือน 2 หลังนี้ถึงใช้ฝาอาคารร่วมกัน

“เปี่ยวพ่าง” หรือ เรือนยกพื้นมีอยู่ 5 หลัง ซึ่งแต่ละหลังก็เป็นของลูกและลูกเขยของท้าวหล้าผู้ปกครองทั้งสิ้น เรือนทั้ง 5 หลังนี้ตั้งอยู่ติดๆกัน บางเรือนใต้ถุนจะยกพื้นสูงกว่าเรือนของท้าวหล้า พื้นที่ชั้นล่างจะใช้ในการต้มผักเลี้ยงหมู ใช้ต้มเหล้า มีบริเวณที่ต่อรินเชื่อมเข้ามา มีพื้นที่ประกอบอาหารอยู่ด้านล่าง สาเหตุที่เรือนยกพื้นเป็นที่นิยมเพราะเรื่องสุขลักษณะ ผู้ให้ข้อมูลอีกท่านเล่าว่า เรือนของปู่ตนเป็นเรือนยกพื้นสูงเช่นกัน ผังเรือนด้านบน เป็นผังแบบเรือนคนเมือง (คนพื้นราบ) มีชานบ้านแบ่งห้องนอนกับห้องครัวออกจากกัน เนื่องจากว่าคุณปู่มีแขกมาที่บ้านเป็นประจำเพราะทำค้าขายและติดต่อราชการ เลยเว้นระยะออกมาสักหน่อยรวมถึงแยกทางขึ้นบ้านออกจากเรือนของท้าวหล้าเพื่อให้ลดการรบกวน (ดูภาพประกอบที่ 8 ตัวอักษร J-K บ่งชี้ถึงเรือนของท้าวหล้า)

เรือนผู้ปกครอง: เรือนท้าวหล้า

เรือนของผู้ปกครองเป็นเรือนที่มีขนาดใหญ่กว่าเรือนในแบบแผนของชาวเมี่ยนโดยทั่วไปมาก เนื่องจากมีประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวกับการปกครองเข้ามาผนวกอยู่ด้วย แบบสันนิษฐานหลังนี้เกิดจากการสำรวจข้อมูลความทรงจำจากผู้ให้ข้อมูล 3 ท่าน ที่เกิดและโตในเรือน ข้อมูลจากความทรงจำของผู้ให้ข้อมูล ไม่เหมือนกันเลยทีเดียว แต่ต้องตรวจสอบกลับไปมาหลายครั้งจนกว่าทั้ง 3 ท่านจะเห็นตรงกัน

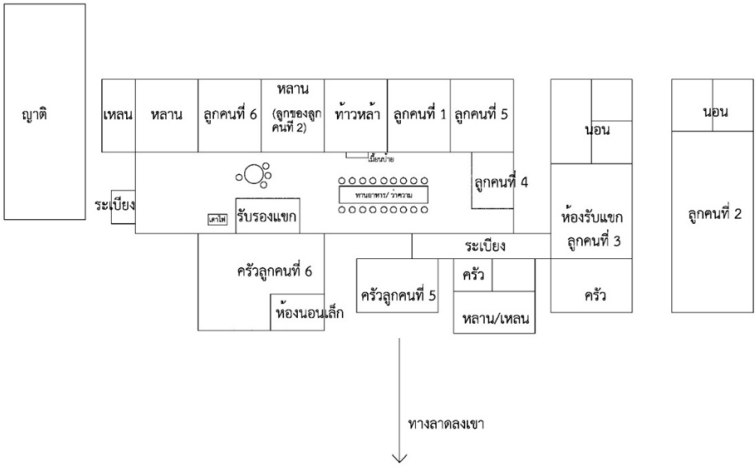

ภาพประกอบที่ 9 แบบสันนิษฐานเรือนของท้าวหล้า

เรือนท้าวหล้าเป็นเรือนขนาดใหญ่ในเอกสารการสำรวจของ Miles ระบุว่ามีห้องพักจำนวน 10 ห้องพัก (apartments) ซึ่งใกล้เคียงกับข้อมูลความทรงจำที่ได้จากการสัมภาษณ์ Miles บรรยายโครงอาคาร 2 หลัง (J-K) ว่ามีพื้นเชื่อมต่อกัน (ดูภาพประกอบที่ 8) ซึ่งก็คือเรือนหลังใหญ่ของท้าวหล้าและเรือนของลูกคนที่ 3 ส่วนพื้นที่นอนของลูกคนที่ 4 เป็นพื้นที่ชั่วคราว

เนื่องจากย้ายออกจากหมู่บ้านภูลังกาไปประกอบธุรกิจค้าขายที่อื่น ตามทัศนะของ Miles ผังของเรือนท้าวหล้า อาจจะเรียกได้ว่าเรือนหลังนี้ไม่ได้ต่างจากเรือนของชาวเมี่ยนแบบจารีตเท่าไหร่ คือมี อาคารวางตัวอยู่บนพื้นที่ที่ด้านหลังเป็นภูเขา และด้านหน้าเป็นภูมิประเทศที่ลาดลง มี เมี้ยนป้าย หรือ ในกรณีนี้คือ เมี้ยนฮุ่ง ศาลบรรพบุรุษของตระกูลอยู่กลางบ้าน ด้านหลังเป็นแนวห้องนอน มีพื้นที่ประกอบอาหารขนาบเข้ามาหลายหน่วย

ผังเรือนท้าวหล้าที่มีความซับซ้อน ก่อนอื่นจะต้องทำความเข้าใจประโยชน์ใช้สอยเชิงพื้นที่ของเรือน ที่นอกจากการเป็นอาคารพักอาศัยของครอบครัวขนาดใหญ่ ต้องเข้าใจถึงลักษณะการใช้พื้นที่ซึ่งมีความสำคัญอีกอย่างของเรือนคือการใช้พื้นที่ในการบริหาร การจัดการการปกครองของกลุ่มหมู่บ้านชาวเมี่ยนทั้ง 5 กลุ่มบ้าน และการเชื่อมต่อกับภาครัฐ ท้าวหล้ามีหน้าที่ในการตัดสินคดีความที่เกิดจากความขัดแย้งกันของคนในพื้นที่ปกครอง ภาพประกอบที่ 6 ระบุว่าเป็นที่ทำการหมู่ 2 เมื่อมีการติดต่อจากภาครัฐ เรือนของท้าวหล้ายังทำหน้าที่เป็นที่พักรับรองเจ้าหน้าที่ทั้งคนไทยและคนต่างชาติ เช่น ภารกิจการทำบัตรประชาชน ปี พ.ศ. 2506 เจ้าหน้าที่จากอำเภอปง ก็มาพักที่บ้านของท้าวหล้ากว่า 1 อาทิตย์ (ข้อมูลความทรงจำ) ในบันทึกของนักเดินทางต่างชาติมีการระบุเล่าถึงประสบการณ์ที่ได้มาพักอาศัยชั่วคราวในเรือนหลังนี้ โดยได้เล่าถึงบรรยากาศ ชีวิต ความเป็นไป เช่น Robert Pendleton (1935), John Blofeld (1960) เป็นต้น

ในบทความนี้ จะขอยกตัวอย่างกระบวนการตัดสินคดีความ เพื่อให้เห็นลักษณะการใช้พื้นที่ เขตปกครองของท้าวหล้ามีขนาดที่กว้าง ถ้าคู่กรณีทั้งโจทย์และจำเลยเดินทางมาจากพื้นที่ห่างไกล ก็มีความจำเป็นที่จะต้องพักค้างคืนบนเรือนหลังนี้ (ระบุในแบบว่า พื้นที่รับรองแขก) ท้าวหล้าจะใช้โต๊ะขนาดใหญ่กลางบ้านในการสืบพยานและว่าความ หลังจากฟังความจากพยานทุกฝ่ายแล้ว ท้าวหล้าจะกลับเข้าไปพักที่ห้องของตนเพื่อจะขบคิด และตัดสินใจ ภรรยาของท้าวหล้าจะหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเพราะภรรยาจะติดตามการสืบพยาน

อยู่ตลอดหลังม่านภายในห้องของท้าวหล้า จากนั้นท้าวหล้าจะออกมาตัดสินคดีความที่โต๊ะตัวเดิม ถ้าคดีความเป็นไปได้ด้วยดี ทุกฝ่ายสามารถตกลงกันได้ก็จะไปดื่มฉลองกันที่โต๊ะกลมบริเวณพื้นที่รับรอง

ภรรยาคนที่ 3 ของท้าวหล้า มีความรู้ในศาสตร์สมุนไพร ชาวเมี่ยนทั้ง 5 กลุ่มบ้านเชื่อในความสามารถ ในหลายๆ ครั้งจะมาขอรับการรักษาถึงที่บ้าน ภรรยาท้าวหล้าจะใช้ห้องครัวของลูกคนที่ 6 ในการต้มยา ถ้าผู้ป่วยอาการไม่หนักมากก็จะจัดที่ให้นอนพักในห้องครัวนี้เพื่อป้องกันการระบาดของโรค

แม้ว่าเรือนของท้าวหล้าจะถูกสร้างในราวปี 1930 แต่ประวัติการก่อสร้างเรือนหลังนี้ยังเป็นที่จดจำ ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งเล่าว่า ช่างที่สร้างเรือนหลังนี้เป็นเพื่อนกับท้าวหล้า เป็นคนจีนมาจากลำปางมาแต่งงานอยู่ที่ดอนแก้ว อำเภอปง ช่างผู้นี้ต้องขนอุปกรณ์ทุกอย่างขึ้นมา ใช้ม้าขนมาบ้าง ใช้คนแบกมาบ้าง ช่างท่านนี้ก็มีชื่อเสียงขึ้นมาจากการปลูกบ้านหลังนี้ ที่ใครๆ ก็รู้จัก ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปตรวจสอบประวัติของช่างผู้นี้ที่บ้านดอนแก้วซึ่งได้รับข้อมูลที่สอดคล้องกัน

บ้านใหม่ปางค่ายุคเริ่มต้น

ในบันทึกของ Douglas Miles หมู่บ้านเมี่ยนภูลังกาโดนทิ้งระเบิดเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2511 จากข้อมูลความทรงจำ ชาวเมี่ยนภูลังกาเล่าว่าพวกเขาเริ่มอพยพตั้งแต่รู้สึกว่าสถานการณ์ไม่ค่อยน่าไว้วางใจในปี พ.ศ. 2510 ชาวเมี่ยนที่สามารถขยับขยายได้ก็เริ่มไปหาสถานที่ในการตั้งเรือนพักชั่วคราวสร้างไว้สำหรับหลบภัยก่อน ต่อจากนั้นจึงเกิดสถานการณ์ความไม่สงบขึ้นซึ่งพอจะสรุปช่วงเวลาที่สำคัญโดยย่อได้ดังต่อไปนี้ 1. ช่วง พ.ศ. 2511 เกิดการใช้กำลังปราบปรามคอมมิวนิสต์โดยรอบหมู่บ้านภูลังกา ชาวบ้านต้องหลบหนีไปอยู่บริเวณบ้านปางค่า (ปัจจุบัน) เนื่องจากมีสวนและมีเถียงนาอยู่ 2. พ.ศ. 2513 เกิดความไม่สงบในหมู่บ้านปางค่า ชาวบ้านต้องอพยพหลบหนีไปยังบ้านแฮะ

(หมู่บ้านไทลื้อ) และบ้านหนองบัว (หมู่บ้านคนเมือง) เพราะเป็นหมู่บ้านที่รู้จักและเคยค้าขายกัน ชาวบ้าน 2 หมู่บ้านนี้ขึ้นไปค้าขายที่บ้านเมี่ยนภูลังกาเป็นประจำ 3. พ.ศ. 2517 พอเหตุการณ์เริ่มสงบ ทหารในพื้นที่ จึงเริ่มประชาสัมพันธ์ให้ชาวเมี่ยนกลับมาอยู่ในพื้นที่บ้านปางค่า โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันริมน้ำ เป็นอาคารชั่วคราว โดยรอบหมู่บ้านมีค่ายทหารอยู่ทั้งหมด 3 แห่ง สาเหตุที่ชาวเมี่ยนไม่สามารถกลับไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านภูลงกาได้ เพราะเป็นพื้นที่สีแดงที่มีทหารตรึงกำลังอยู่ และมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ 2517 4. พ.ศ. 2520 ชาวบ้านเริ่มเกิดความมั่นใจในสถานการณ์จึงเริ่มย้ายขึ้นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามถนนเส้น 1148 โดยเริ่มปลูกเรือนด้วยวัสดุถาวร

ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 1

“...พอเราเห็นเครื่องบินมา แต่ละคนก็ต้องอพยพกันแล้ว แต่ในส่วนของครอบครัว พี่ชายก็ลงมาล่วงหน้าก่อนมา 1 ปี เพราะดูแล้วว่าเหตุการณ์คงจะไม่สงบ มาทำเป็นปาง [เป็นกระต๊อบ หรือที่พักชั่วคราว] มาเลี้ยงหมู ส่วนอาผู้ชาย เขาวางแผนที่จะลงมาที่ปางหมู ที่ปางหมูก็จะมีค่ายทหาร ก็จะไปเป็นอาสาสมัครของทหาร พอดีอยู่ที่ห้วยอ่อมได้สักช่วงหนึ่ง พี่ชายไปเป็นอาสาสมัครก็ย้ายมาอยู่ที่ปางค่ากับครอบครัวของกำนันเก่า [ลูกขอลูกคนที่ 3 ของท้าวหล้า] คุณลุง ลงมาที่ปางค่าก่อนแล้ว เพราะมาสร้างบ้านพักชั่วคราวเอาไว้...”

ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 2

“...ปางค่านี่เป็นปางของการมาทำสวนของหมู่บ้านภูลังกา พอหนีลงมาก็มาอยู่บ้านที่มีกระต๊อบมีอะไร “ปาง” นี่หมายความว่าศาลาชั่วคราว ที่พัก อาจจะเหมือนเถียงนา เดินทางมา [ปางค่า] มาทำไร่ทำการประกอบอาชีพก็ต้องมีที่พักชั่วคราว พอหมดฤดูกาลก็ต้องกลับไปภูลังกา บางทีก็อยู่ทำเกษตรที่นี่เป็นปีเลย...”

ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 3

"..สมัยที่อยู่ห้วยอ่วมนี่เราก็สร้างกระต๊อบ สร้างเป็นบ้านเมี่ยนแบบไม่ถาวร เป็นบ้านเมี่ยนติดดิน มุงหญ้าคาก็มี มุงใบหวายช่วงหนีนี่จะหนีไปเป็นกลุ่มเครือญาติ แต่ตอนไปบ้านหนองบัวนี่คนในหมู่บ้านหนีกันไปคนละทิศละทางเลย แล้วก็ไปเจอกันที่นู่นไปนอนแออัดกันที่โรงเรียนบ้านหนองบัวเต็มไปหมดเลย คนข้างล่าง [ชาวบ้านหนองบัว ชาวบ้านแฮะ] ก็ตกใจ"

สรุป

จากการวิจัยพบว่าประเด็นความเข้าใจและวิธีการให้คำนิยามที่ขาดหายไปในการศึกษาเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์โดยเฉพาะหมู่บ้านเมี่ยนภูลังกา และวิธีในการอธิบายและการศึกษาถึงเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น คือ ความเข้าใจเรื่องปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน, สถาปัตยกรรมในฐานะพื้นที่ทางการเมือง, และ สถานการณ์แวดล้อมกับความเข้าใจในสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

ความเข้าใจเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานและเรือนพักอาศัย

การเลือกทำเลที่ตั้ง

พื้นที่ดอยวาวซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านดั้งเดิมของพญาคีรี ศรีสมบัติอยู่บนเทือกเขาผีปันน้ำตะวันออก ขอบเขตการปกครองดั้งเดิมของพญาคีรีฯ ที่ได้รับจากเจ้าเมืองน่านกินพื้นที่กว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่สวนยาหลวงอันเป็นพื้นที่ไร่ยาฝิ่นในยุคอดีต หลังจากพญาคีรีฯเสียชีวิต จึงไม่น่าจะเป็นเรื่องแปลกที่ท้าวหล้าผู้เป็นลูกชายจะเลือกมาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านภูลังกาเพราะระยะทางตามแนวทิวเขาระหว่าง 2 พื้นที่ไม่ได้ไกลกัน และยังอยู่ในพื้นที่เขตปกครองของตน นอกเหนือจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีอากาศถ่ายเทได้ดี ยังมีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ที่สามารถเชื่อมโยงกับศูนย์กลางเศรษฐกิจและ

การปกครอง เมืองปง กับเมืองเชียงคำได้สะดวก และสามารถควบคุมการค้าขายบนที่สูงได้เป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ในกระบวนการสร้างสถาปัตยกรรม

ถึงแม้ว่าบ้านเรือนของชาวเมี่ยนที่หมู่บ้านภูลังกาจะเริ่มสร้างมาตั้งแต่ปี 1927-28/ 2470-2471 แต่ก็เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจถึงการใช้แรงงานในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ จากเดิมเรามักจะเชื่อว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในลักษณะนี้จะเป็นการเกณฑ์และใช้แรงงานภายในสังคมนั้น รูปแบบทางสถาปัตยกรรมก็เป็นรูปแบบที่พัฒนาไปจากแบบแผนทางจารีต (ความเชื่อเรื่องชาวเมี่ยนสร้างอาคารทรงโรง พื้นติดดิน) แสดงถึงความผสมผสานระหว่างรูปแบบเรือนของคนเมือง

สถาปัตยกรรมในฐานะพื้นที่ทางการเมือง

จากการสำรวจข้อมูลความทรงจำแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของพื้นที่ส่วนกลางของเรือนเมี่ยนในฐานะพื้นที่ทางการเมืองที่ต้องใช้ต้อนรับแขกจากพื้นที่อื่น แขกผู้มาเยือนเรือนของท้าวหล้ามีทั้งหมด 4 กลุ่ม ประกอบไปด้วย 1.ผู้ที่มาติดต่อเรื่องคดีความ 2. พ่อค้า 3. ราชการและชาวต่างชาติ 4. ผู้ป่วย การใช้พื้นที่ของกลุ่มที่ 1-3 จะเป็นพื้นที่เดียวกัน ส่วนผู้ป่วย ถ้ามีอาการหนักและเป็นโรคติดต่อจะถูกจัดให้ไปอยู่ในอีกที่ การมีพื้นที่สำหรับการตัดสินคดีความเป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงถึงพื้นที่เชิงอำนาจ และ พื้นที่ดังกล่าวเชื่อมโยงกับห้องของภรรยาและบทบาทของภรรยาในการตัดสินคดีความ ประเด็นข้างต้นนี้เป็นประเด็นใหม่ที่มีความน่าสนใจว่าด้วยการใช้พื้นที่ทางสถาปัตยกรรมของกลุ่มชนที่ถูกเรียกว่ากลุ่ม “ชาวเขา” อนึ่งในการศึกษาของ วนัชและคณะได้ระบุไว้ว่าผู้ปกครองภูลังกาจะทำหน้าที่ตัดสินคดีความ แต่ไม่ได้อธิบายขั้นตอนในรายละเอียดและยังไม่ได้เชื่อมโยงมาสู่การใช้พื้นที่ทางสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าตั้งคำถามสำหรับการขยายผลการศึกษาว่าการใช้พื้นที่ในลักษณะนี้สามารถพบได้ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นหรือไม่

สภาพการณ์แวดล้อมกับความเข้าใจในสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น

จากการประเมินสถานะความรู้พบว่าชุดคำอธิบายถึงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นโดยมาก ยังเป็นการบรรยายที่ปราศจากการวิเคราะห์สภาพการณ์แวดล้อมทางสังคมประกอบ ในสมัยของหมู่บ้านภูลังกาสถาปัตยกรรมของชาวเมี่ยนเป็นสิ่งปลูกสร้างถาวร ถูกสร้างขึ้นด้วยวัสดุที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะเรือนของท้าวหล้า แต่ในภาวะสงครามปราบปรามคอมมิวนิสต์ ชาวเมี่ยนภูลังกาจะต้องหลบหนี ซึ่งในช่วงเวลานั้น พวกเขาก็ต้องปลูกเรือนชั่วคราวอยู่ เรือนที่ปลูกขึ้นนี้ก็จะเป็นเรือนที่สร้างติดดิน มุงหญ้าคาเป็นหลัก ตัวอย่างจากการให้ข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 และคนที่ 3 กล่าว ซึ่งภาพลักษณ์ของเรือนที่กล่าวในข้างต้นนี้ ไม่น่าที่จะเหมาะสมเท่าไหร่ถูกใช้เป็นตัวแทนในการอธิบายถึงสถาปัตยกรรมของชาวเมี่ยน หรือใช้ในการนิยามเป็นอัตลักษณ์ได้ ดังนั้นในการใช้ภาพตัวแทนเพื่อที่จะการอธิบายสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ควรที่จะระบุช่วงเวลาและ อธิบายถึงสภาพการณ์ทางสังคมในของสถาปัตยกรรมที่ถูกศึกษาด้วย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณชาวเมี่ยนทุกท่านที่ให้ข้อมูล โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนวิจัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โครงการสนับสนุนทุนวิจัยรุ่นใหม่ 2563 (ร-ม 24.63) ขอขอบคุณ ศ.อรศิริ ปาณินท์ ที่ช่วยกรุณาเป็นที่ปรึกษาโครงการวิจัย และขอขอบคุณ Prof. Hjörleifur Rafn Jónsson ที่ช่วยเหลือให้คำแนะนำต่างๆเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาวเมี่ยนเสมอมา

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 158. จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 120.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58 มณฑลลาวเฉียง/ 89. เบ็ดเสร็จเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ ปีระกา สัปตศก 1247.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม. 2.12ก/ 83. ใบบอกเมืองหลวงพระบาง.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ.กบค. 2- (11-16). แผนที่เมืองน่าน พ.ศ. 2483.

ภาษาไทย

กรมประชาสงเคราะห์. (2509). *การสำรวจทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย.* กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2518). *ชาวเขา*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

คณะทำงานโครงการคลังปัญญางานพัฒนาชาวเขา (2555). *ชาวเขาเผ่าเย้า.* กรุงเทพ: กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2493). *30 ชาติในเชียงราย.* กรุงเทพ: โรงพิมพ์อุทัย.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2498). *30 ชาติในเชียงราย*, (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพ: โรงพิมพ์รับพิมพ์

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2545). *ชาวเขาในไทย* (พิมพ์ซ้ำ). กรุงเทพฯ: มติชน.

ระวิวรรณ โอฬารรัตน์มณี (2556). *รูปแบบบ้านเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วนัช พฤกษะศรี และคณะ. (2538). *ดงภูผา: บันทึกการสำรวจหมู่บ้านชาวเขา จ.เชียงใหม่-เชียงราย-พะเยา ปี พ.ศ. 2504-2505.* เชียงใหม่: สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย.

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา (2433). “ว่าด้วยคนป่าชาติต่างๆ” ใน *วชิรญาณวิเศษ ร.ศ. 109*

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา (2468). “ว่าด้วยคนป่าชาติต่างๆ” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*.

สำนักงานเลขานุการคณะกรรมการปปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ (2518). *ชาวเขาเผ่าเย้า*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.

ภาษาอังกฤษ

Alberts, E. N. (2006). *A History of Daoism and the Yao People of South China*. New York: Cambria Press.

Anderson, E. F. (1993). *Plants and People of the Golden Triangle.* Portland: Dioscorides Press.

Archer , J. W. (1891). *Siam: Report on a Journey in the Me-Khong Valley*. No Publisher's Details.

Blofeld, J. (1960). *People of the Sun: Encounters in Siam*. London: Hutchinson.

Bouté, V. (2015). "An Ethnohistory of Highland Societies in Northern Laos" - *The Journal of Lao Studies,* n°2, 2015.

Bouté, V. (2018). *Mirroring Power: Ethnogenesis and Integration Among the Phunoy of Northern Laos*. Chiang Mai: Silkworm Books.

Cushman, R. D. (1970). *Rebel Haunts and Lotus Huts: Problems in the Ethnohistory of the Yao.* PhD dissertation, Cornell University.

Cushman, R. D. & Jonsson, H. R. (2020). “Mosquito-relish diplomacy: Emperor Ping’s Charter and hill-valley dynamics between China and Thailand.” *Journal of the Siam Society* 108(2): 87-121.

Geddes, W. R. (1967). “The Tribal Research Centre, Thailand: an Account of Plans and Activities” in Kunstadter, Peter (ed.) *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Geddes, W. R. (1976). *Migrants of the Mountains. The Cultural Ecology of the Blue Miao (Hmong Njua) of Thailand.* Oxford: Claredon Press.

Grabowsky, V. & Turton, A. (2003). *The Golden and Silver Road of trade and Friendship: the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai State in 1837.* Chiang Mai: Silkworm Books.

Hanks, L. (1964). *Bennington-Cornell Anthropological Survey of Hill Tribes in Thailand.* Bangkok: Siam Society.

Hanks, L. (1975). *Gazetteer for 1964, 1969, 1974 : maps of ethnic settlements of Chiengrai Province, north of the Mae Kok River,* Thailand. Ithaca, New York: Imprint.

Hubert, A. (1971). 'La maison des Mien', *ASEMI*. 2(1): 89–145.

Hubert. A. (1985). *L’Alimentation Dans un Village Yao De Thaïlande du Nord.* Paris : Centre National de la Recherche Scientifique.

Jonsson, H. (1996) *Shifting Social Landscape: Mien (Yao) Upland Communities and Histories in State-Client Settings*. Ph.D. dissertation. Cornell University.

Jonsson, H. (2000). Review Articles in *Journal of Siam Society.* Bangkok: Siam Society.

Jonsson, H. (2002). *Mien Relations. Mountain People and State Control in Thailand*. Bangkok: Silkworm Book.

Jonsson, H. (2014). *Slow Anthropology. Negotiating Difference with the Iu Mien.* Ithaca New York: Cornell University Press.

Jonsson, H. (2022). "Losing the Remote: Exploring the Thai Social Order with the Early and Late Hanks" in *Anthropological Forum A Journal of Social Anthropology and Comparative Sociology.* 32(1): 76-94.

Kacha-ananda, C. (1997). *Thailand Yao : past, present, and future.* Tokyo: Institute for the Study of Languages and cultures of Asia and Africa.

Kunstadter, P. (ed.) (1967). *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kunstadter, P. et al. (eds.) (1978). *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand. Honolulu: East-West Center book.*

Le May, R. (1926). *An Asian Arcady: The Land and Peoples of Northern Siam.* Chonburi: White Lotus.

Lee, G. Y. & Tapp, N. (2010). *Culture and Customs of the Hmong.* USA: Greenwood.

Lewis, P. W. (1984). *Peoples of the Golden Triangle.* West Germany: Thames and Hudson.

Manndorff, H. (1965). *Probleme des Kulturwandels bei Bergstämmen von Nordthailand* (Habilitation Thesis). Vienna.

Manndorff, Hans (1967). "The Hill Tribes Programe of the Public Welfare Department, Ministry of Interior, Thailand: Research and Socio-Economic Development" in Kunstadter, Peter (ed.) *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Miles, D. (1967). *Research in the Yao Village of Phulangka, Amphur Pong, Changwad Chiengrai*. Chiang Mai: Tribal Research Centre.

Nai Chan Sungsi Yananda and Luang Nonwakorn (1925). “The Yao” in *Journal of Siam Society.* Vol. 19(2): 82-128.

Oliver, P. (ed.) (1997). *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World.* Cambridge: Cambridge University Press.

Pendleton, R. L. (1949). “Impression of Doi Pulanka” in *The Journal of Siam Society*, Vol. 37, PT.2.

Pendleton, R. L. (1962). *Thailand: Aspects of Landscape and Life*. USA: Duell, Sloan and Pearce.

Petit, P. (2015). Mobility and stability in a Tai Vat village (Laos). *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 16 (4), 410-423.

Petit, P. (2019). *History, Memory, and Territorial Cults in the Highlands of Laos. The Past Inside the Present*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Pourret, J. G. (2002). *The Yao: The Mien and Mun Yao in China, Vietnam, Laos and Thailand*. Thailand: Riverbook.

Saihoo, P. (1963). *The Hill tribes of Northern Thailand*: a study. Bangkok: Chulalongkorn University.

Scott, J. G. (1900). *Gazetteer of Upper Burma and the Shan States,* 1900, Vol. 1-5, AMS Press.

Spencer, J. E. (1966). *Shifting Cultivation in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.

Srisavasdi, B. (1963). *The Hill Tribes of Siam*. Bangkok: Odeon Store.

Tapp. N. & Cohn, D. (2003). *The tribal peoples of Southwest China: Chinese views of the other within.* Bangkok: White Lotus.

Van Roy, E.1971. *Economic Systems of Northern Thailand: Structure and Change.* USA: Cornell University.

Tsan, L. J., Cushman, R. D., & Jonsson, H. (2016). Highland chiefs and regional networks in mainland Southeast Asia: Mien perspectives. *Southeast Asian Studies*, 5(3), 515-551.

Young, G. (1969). *Hill Tribes of Northern Thailand.* Bangkok: Siam Society.

บทปริทัศน์หนังสือ
(Book Review)

Historical Sex Work: New Contributions from History and Archaeology

Reference: Fellows, K.R., Smith, A.J., & Munns, A.M. (Eds.). (2020). *Historical Sex Work: New Contributions from History and Archaeology*. Gainesville, FL: University Press of Florida.

โดย
ธนิก เลิศชาญฤทธ์
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมที่นักวิชาการสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ศึกษาวิจัยกันค่อนข้างมากในปัจจุบันมีหลายเรื่อง เช่น ความเท่าเทียมในสังคม เพศสภาพ ความรุนแรง เสรีภาพ ประเด็นเหล่านี้เริ่มเป็นที่สนใจของนักวิชาการสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเน้นเรื่องอดีต เช่น นักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ศิลปะ นักวิชาการในสายหลังนี้เริ่มศึกษาประเด็นทางสังคมที่ถูกละเลยหรือมองข้ามมานาน ดังตัวอย่างเรื่องการค้าประเวณีหรือธุรกิจการให้บริการทางเพศ ในหนังสือที่ผู้ปริทัศน์จะกล่าวต่อไป ควรกล่าวด้วยว่าการค้าประเวณีคงมีมานานในสังคมมนุษย์ เพียงแต่เรื่องนี้ไม่ได้รับความสนใจมากนักเมื่อเทียบกับเรื่องอื่น ๆ เช่น วิถีชีวิตโดยรวม เทคโนโลยี ประเพณี พิธีกรรม

หนังสือ *Historical Sex Work: New Contributions from History and Archaeology* เป็นตัวอย่างงานศึกษาโดยใช้วิธีวิทยาทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในการค้นหาความจริง หรือการขยายมุมมองเพิ่มเติมเกี่ยวกับ

การค้าประเวณีในกรณีสังคมอเมริกันในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 กล่าวได้ว่างานศึกษาโดยใช้วิธีวิทยาทางโบราณคดีในการสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับประเด็นทางสังคมในอดีตที่ไม่เก่ามากนักหรือประวัติศาสตร์สมัยใหม่ยังมีไม่มากนัก

ในแง่รูปแบบ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือรวมบทความ (13 บทความ) ของนักวิชาการ 2 สายหลัก คือนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ ซึ่งมีประเด็นร่วมเดียวกันคือเรื่องการค้าประเวณีซึ่งมีกระจายทั่วสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลาที่กล่าวมาข้างต้น มีภาพประกอบ (ขาว-ดำ) ตารางสรุปข้อมูล และแผนที่ประกอบพอประมาณ อย่างไรก็ตามจุดร่วมที่สำคัญของบทความต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้อยู่ที่การเน้นย้ำเรื่องวิธีวิทยาในการศึกษาประเด็นทางสังคม ดังที่บรรณาธิการทั้ง 3 คนได้กล่าวอย่างชัดเจนในบทที่ 1 ในหนังสือ นั่นคือการใช้หลักฐานปฐมภูมิ (primary source evidence) หรือหลักฐานชั้นต้น ไม่ว่าจะเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพถ่าย ภาพวาด บันทึกการไต่สวนในศาล ข้อมูลสถิติ บุคคลที่เป็นแหล่งข้อมูลชั้นต้น (first-person sources) รวมทั้งโบราณวัตถุจากการขุดค้นทางโบราณคดี เพื่อเปิดมุมมองใหม่ ขยายขอบเขตความเข้าใจ และสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการค้าประเวณี เนื่องจากหลักฐานเหล่านี้มีความน่าเชื่อถือและมีข้อเท็จจริงชัดเจน เช่น ชื่อ ที่อยู่ คำให้การ วัตถุทางวัฒนธรรมที่หลงเหลืออยู่จริงและประจักษ์ชัด

ในแง่เนื้อหา หนังสือเล่มนี้มีเรื่องหลัก (theme) ที่น่าสนใจหลายเรื่องและน่านำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประเด็นการค้าประเวณีในพื้นที่อื่นของโลก รวมถึงในประเทศไทย เช่น กำเนิด (origin) เพศสภาพ (gender) เพศวิถี (sexuality) ชนชั้นทางสังคมและเศรษฐกิจ (socioeconomic class) บริบททางสังคมในมุมกว้าง (larger societal context) สถานที่และพื้นที่การค้าประเวณี (place and space) เชื้อชาติ (race) เรื่องหลักเหล่านี้ได้รับการนำเสนออย่างน่าสนใจและน่าค้นหาความจริงเพิ่มขึ้น เช่น เรื่องกำเนิดของการค้าประเวณีในสหรัฐอเมริกา นักประวัติศาสตร์ท่านหนึ่งเสนอว่าการ

ค้าประเวณีน่าจะเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของสังคมเมืองขนาดใหญ่แบบมหานครและเริ่มจากกิจการโสเภณีสาธารณะ (public prostitution) มีบันทึกแผนผังย่าน ตำแหน่งและจำนวนของซ่องโสเภณี (brothel) และสำมะโนซ่องโสเภณีอย่างชัดเจนดังเช่นที่พบในเมืองวอชิงตันดีซี (Washington, DC.) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของสหรัฐอเมริกา อีกเรื่องหลักที่น่าสนใจคือเรื่องชนชั้นทางสังคมและเศรษฐกิจของโสเภณี นักโบราณคดีใช้วัฒนธรรมทางวัตถุหลากหลายอย่างที่หลงเหลือในแหล่งซ่องโสเภณี เช่น ภาชนะ อุปกรณ์ตกแต่งห้องบริการ เสื้อผ้าอาภรณ์ เศษอาหาร เครื่องสำอาง วัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านี้ทำให้เราเห็นภาพชีวิตและแบบแผนการบริโภคของหญิงบริการ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบกับลูกค้าและเพื่อนบ้านของหญิงโสเภณีและธุรกิจการค้าประเวณีได้ว่ามีความแตกต่างทางสถานภาพหรือมีลำดับชั้นอย่างไร (เช่น โสเภณีชั้นต่ำ โสเภณีชั้นสูง) แนวทางการศึกษาทางโบราณคดีเช่นนี้เป็นประโยชน์ต่องาน “โบราณคดีซ่องโสเภณี” ที่นักโบราณคดีและนักวิชาการสาขาอื่นหลายคนในสหรัฐอเมริกาใช้การวิเคราะห์วัฒนธรรมทางวัตถุที่พบในซ่องโสเภณีเพื่ออธิบายว่าการค้าบริการทางเพศเชื่อมโยงหรือเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในแต่ละยุคอย่างไร

กรณีศึกษาในหนังสือเล่มนี้มาจากเมืองต่าง ๆ ทั้งเมืองเล็กและเมืองใหญ่ในมลรัฐต่าง ๆ ทั่วสหรัฐอเมริกา ซึ่งยืนยันว่าธุรกิจการค้าประเวณีเป็นธุรกิจแพร่หลาย บางความนำเสนอมุมที่เกี่ยวกับโสเภณีหรือมุมมองของโสเภณีเกี่ยวกับการค้าประเวณี บางบทความกล่าวถึงมุมมองของ “แม่เล้า” ที่ทำธุรกิจการค้าประเวณี ยิ่งไปกว่านั้นยังมีกรณีศึกษาในมุมกลับของธุรกิจการค้าประเวณีนั่นคือเรื่องความเป็นชาย และวัฒนธรรมความผูกพันในสังคมที่นิยมเพศเดียวกัน ธุรกิจการค้าประเวณีมีส่วนส่งเสริมอัตลักษณ์ของสังคมเช่นนี้ นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องสุขภาพและการรักษาโรคที่เกิดจากเพศสัมพันธ์จากบริการทางเพศ

กล่าวโดยสรุป หนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่างชั้นดีในแง่การใช้วิธีวิทยาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในการศึกษามิติทางสังคม วัฒนธรรม และ

เศรษฐกิจของมนุษย์ ที่ไม่ค่อยพบเห็นในแวดวงวิชาการด้านมนุษยศาสตร์มากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้วัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) เพื่อสร้างองค์ความรู้และขยายขอบเขตพรมแดนความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งในอดีตอันไกลโพ้น อดีตใหม่หมาด และร่วมสมัย หนังสือเล่มนี้เป็นประโยชน์และน่าสนใจสำหรับนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี และนักวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์